F.B. Suciu

SPAŢIUL TURCOFON.

COORDONATE ISTORICO-STRATEGICE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
SUCIU, F.B.
Spa□iul turcofon. Coordonate istorico-strategice
/ F.B. Suciu. - Iaşi : Junimea, 2012
ISBN 978-973-37-1626-6

821.135.1-4

fbsuciu@yahoo.com

F.B. Suciu

SPAȚIUL TURCOFON.

COORDONATE ISTORICO-STRATEGICE

EDITURA JUNIMEA
IAȘI – 2012

Cuprins

Introducere 7

1. REPERE GEOISTORICE 10
1.1. Definirea spațiului turcofon 10
1.2. Analiza elementelor specifice procesului de formare a comunităților turcofone 15
1.2.1. Mediul natural 15
1.2.2. Ocupația de bază 19
1.2.3. Cultura şi civilizația 21
1.2.3.1. Influența factorilor culturali străini 21
1.2.3.2. Influența spațiului iranofon 23
1.2.3.3. Turcizarea şi islamizarea imperiului mongol 26
1.3. Evaluarea factorilor determinați în constituirea, dezvoltarea şi destructurarea formațiunilor statale 27
1.3.1. Formele de relief 27
1.3.2. Modul de viață 29
1.3.3. Interferența cu arii civilizaționale limitrofe 31
1.3.4. Viața religioasă 33
1.3.5. Organizarea politico-administrativă şi economică 36
1.3.6. Organizarea militară 40

2. PERSPECTIVE GEOSTRATEGICE 51
2.1. Spațiul turcofon între geo-realitate şi geoficțiune 51
2.2. Protecția strategică a *Heartlandului* 57
2.2.1. Protecția naturală 57
2.2.2. Protecția umană 62
2.2.2.1. Nucleul etno-religios rus 62
2.2.2.2. Învelişul etno-religios al nucleului rus 64
2.3. Populația turcofonă: stadiul evoluției actuale şi perspective demografice în Heartland în raport cu populația rusofonă 73
2.3.1. Scopul şi necesitatea studiului 73
2.3.2. Diferențialul demografic între populația turcofonă şi cea rusofonă: origine şi tendințe de evoluție 74
2.3.3. Efectele contrastelor demografice existente între populația rusă şi turcofonă 78

2.3.4. Evaluarea raporturilor dintre populația rusofonă şi cea turcofonă în plan socio-psihologic 84
2.4. Încadrarea strategică a Heartlandului pe axa Oceanul Arctic-spațiul turcofon 85
2.4.1. Considerații geostrategice privind încadrarea Heartlandului 85
2.4.2. Oceanul Arctic 89
2.4.3. Spațiul turcofon 94
2.4.3.1. Nuclee statale coagulante în spațiul turcofon 94
2.4.3.2. Provocări ale realizării uniuni turcofone 104
2.4.3.3. Rolul istmului ponto-baltic în formarea uniunii turcofone 109
2.5. Avantaje rezultate în beneficiul euroatlantic prin formarea uniunii turcofone 111
2.5.1. Diversificarea opțiunilor strategice pentru forţele euroatlantice 111
2.5.2. Realizarea unei contraponderi față de puterile absolutiste eurasiatice 116
2.5.3. Revalorizarea patrimoniului cultural asiatic 121
2.5.4. Spațiul turcofon – vector al democrației euroatlantice 124

Concluzii 135

Anexe 137

Bibliografie 155

Introducere

Cartea „Spațiul turcofon. Coordonate istorico-strategice" se fundamentează pe direcțiile de cercetare dezvoltate în teza de doctorat a autorului, „Potențialul geostrategic al spațiului turcofon"[1]. Lucrarea s-a axat în special pe relevarea perspectivelor demo-istorice ale problematicii politico-geografice abordată, respectiv surprinderea potențialei dinamici evolutive a arealului turcofon[2]. Cercetarea a implicat întreprinderea unui demers complex derivat din multitudinea de elemente componente marcate de amprenta politică, etnică şi confesională a spațiului turcofon şi ale cărui limite sunt dificil de trasat[3].

Apreciem că, pe de o parte, realizarea unei lucrări de geostrategie privind spațiul turcofon se justifică prin prisma necesității de a determina potențialul unui areal care nu are şi nici măcar nu a avut o existență în plan istoric sau geografic. În conceperea strategiilor politice, economice şi militare, acest spațiu nu a fost valorizat ca un întreg. Anumite segmente ale arealului s-au aflat în conflict direct ori au fost angrenate de diferite puteri în războaie. Situația a fost posibil datorită absenței unei unități reale, marcată de diferențe antropologice şi culturale semnificative.

Am putea spune că ne raportăm la un spațiu cvasivirtual legat de un fir lingvistic subțire, dar care, totuşi, a reprezentat o constantă pe parcursul istoriei. Nu întâmplător, încă din primul capitol „Repere geoistorice", ne-am străduit să delimităm în sens conceptual spațiul turcofon. Identificarea spațială a arealului este deosebit de dificilă deoarece acesta există doar la nivel teoretic, în absența unei entități politice corespondente şi a unei regiuni geografice care să se constituie ca suport fizic al unui spațiu al cărui criteriu de omogenitate a fost exclusiv lingvistic[4].

---

[1] Teza realizată sub coordonarea dl. Ionel Muntele, prof. dr. al Facultății de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi. De altfel, autorul ține să-i mulțumească pe această cale dl. Ionel Muntele pentru sprijinul extrem de important acordat în realizarea tezei.

[2] Pentru detalii, a se vedea referatul întocmit de dl. Alexandru Ungureanu, prof. emeritus dr. la Facultatea de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi, cu prilejul susținerii publice, la data de 10.12.2011, a tezei de doctorat „Potențialul geostrategic al spațiului turcofon" de către candidat Florin-Bogdan Suciu, drd. al Facultății de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi. Autorul ține să-i mulțumească pe această cale dl. Alexandru Ungureanu, pentru sugerarea titlului prezentei cărți.

[3] Pentru detalii, a se vedea referatul întocmit de dl. Alexandru Ilieş, prof. univ. dr. la Facultatea de Geografie, Turism şi Sport a Universității Oradea, cu prilejul susținerii publice, la data de 10.12.2011, a tezei de doctorat „Potențialul geostrategic al spațiului turcofon" de către candidat Florin-Bogdan Suciu, drd. al Facultății de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi.

[4] Pentru detalii, a se vedea referatul întocmit de dl. Voicu Bodocan, conf. univ. dr. la Catedra de Geografie Umană, Facultatea de Geografie, Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, cu prilejul susținerii publice, la data de 10.12.2011, a tezei de doctorat „Potențialul geostrategic al spațiului turcofon" de către candidat Florin-Bogdan Suciu, drd. al Facultății de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi.

Am considerat oportun ca lucrarea să conțină un capitol de geoistorie prin prisma faptului că o cunoaştere exactă a unor realități socio-politice din trecut ne permite să înțelegem prezentul şi să evaluăm corect tendințele viitoare de dezvoltare a spațiului turcofon. Capitolul urmăreşte elementele specifice procesului de formare a comunităților turcofone, de la influențele induse de particularitățile mediului natural la specificul social-economic al acestora. Este evidențiat, în acest fel, rolul mediului natural ostil în care s-au format inițial şi au evoluat populațiile turcofone în crearea unui comportament războinic şi în propensiunea pentru migrații de anvergură transcontinentală, care le-a asigurat un rol esențial în istoria umanității, mai ales pe parcursul perioadei medievale. Procesul de formare a comunităților turcofone este tratat corespunzător realității istorice a existenței unei îndelungate simbioze turco-mongole, care a transgresat diferențele lingvistice, dar a asigurat o identitate distinctă întregului ansamblu de populații altaice. În acelaşi mod şi în acelaşi context, este tratată şi evoluția formațiunilor statale care au avut la bază componenta turco-mongolă, insistând asupra importanței procesului cultural de islamizare a acestora[5].

Înțelegerea trecutului ne este necesară din perspectiva fundamentării unor teorii de valorificare a potențialului geostrategic al arealului turcofon, în cadrul celei de a doua părți a lucrării, respectiv „Perspective geostrategice". Teoriile pe care le-am avansat în acest capitol au implicat, în anumite cazuri, o reactualizare a unor strategii ce au avut aplicabilitate cu secole în urmă. Susținerea teoriilor se bazează pe o argumentare geoistorică la care ne-am raportat frecvent. Dacă, în primul capitol, am reuşit să fixăm coordonatele trecute ale spațiului turcofon, în cea de a doua parte, am urmărit să evaluăm potențialul arealului pe fondul unor posibile evoluții în planul relațiilor internaționale. Acest capitol constituie, în realitate, coloana vertebrală a lucrării, evidențiindu-se printr-o abordare cât mai originală datorată promovării unor teorii inedite de geostrategie, rezultate în urma analizei unei variate literaturi de specialitate. Considerăm că nivelul informării este suficient pentru a fi permis un eşafodaj conceptual şi urmărirea unor ipoteze formulate în spiritul domeniului geostrategie conform unei grile clasice de validare[6].

Construcțiile noastre teoretice s-au focusat pe consecințele extinderii sferei de influență euroatlantică asupra *Heartlandului*, prin intermediul spațiului turcofon, coagulat sub forma unui nucleu unitar şi exploatat printr-o axă pe direcția nord-sud, în care să fie inclus Oceanul Arctic. Soluțiile pe care l-am propus au ca reper principal o mai profundă solidaritate a statelor turcofone

[5] Pentru detalii, a se vedea referatul întocmit de dl. Ionel Muntele, prof. dr. la Facultatea de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi, cu prilejul susținerii publice, la data de 10.12.2011, a tezei de doctorat „Potențialul geostrategic al spațiului turcofon" de către candidat Florin-Bogdan Suciu, drd. al Facultății de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi.
[6] *Ibidem.*

actuale şi o integrare mai avansată a lor în structurile politico-militare euroatlantice, proces care, de altfel, este în curs în cazul anumitor segmente ale arealului de referință[7].

În paralel, s-a evaluat impactul acestui proces asupra evoluției umanității, cu accent pe transformările socio-politice, economice şi culturale pe care le va genera. Spațiul turcofon poate deveni, prin potențialul său, un cap de pod al democrației euroatlantice spre *Heartland* şi spre întreaga Eurasie, care poate facilita universalizarea acestui sistem de valori şi, implict, transferul umanității spre un stadiu evolutiv superior.

[7] *Ibidem.*

1. REPERE GEOISTORICE

1.1. Definirea spațiului turcofon[8]

a. Dificultăți întâmpinate. Suntem conştienți că definirea unui spațiu etnic presupune un demers ştiințific dificil din cauza suprapunerilor şi interferențelor specifice distribuției populațiilor de pe întreg mapamondul. În cazul arealului turcofon, greutățile au fost şi sunt accentuate de imposibilitatea stabilirii cu precizie a coordonatelor sale fizico-geografice, mai ales că existența spațiului s-a manifestat şi se manifestă numai într-un plan teoretic. Inconvenientele au fost şi sunt legate de absența unei entități recunoscute cu o astfel de denumire şi de imposibilitatea delimitării unei regiuni naturale sau a unui ansamblu regional care să-i corespundă în mod concret. De altfel, arealul a fost şi este destul de vag definit şi rareori prezentat ca o entitate distinctă în mijloacele de informare sau în bazele internaționale de date statistice ori în rapoartele diplomatice (cu unele excepții). Situația este explicabilă prin prisma faptului că arealul turcofon s-a aflat şi se află oarecum în umbra unor structuri geopolitice mult mai importante prin rolul lor în gestionarea unor resurse şi prin manifestarea unui potențial ridicat de conflict, precum Orientul Apropiat, sau a unora care au reprezentat pe parcursul istoriei şi continuă să reprezinte, într-o anumită măsură, o forță politico-economică şi militară superioară (de exemplu, cazul Rusiei)[9].

b. Definirea arealului în plan geoistoric. Credem că în definirea spațiului turcofon, din punct de vedere geoistoric, trebuie să primeze factorul putere. Desigur, într-un sens restrâns, delimitarea arealului ar presupune să privim strict spre numeroasele populații turcofone desprinse din subfamilia altaică, chiar dacă nu au reuşit să supraviețuiască vremurilor, aşa cum a fost, de pildă, cazul hunilor, avarilor, khazarilor, cumanilor sau al pecenegilor, ca să amintim numai o parte din triburile ce au marcat vizibil cursul istoriei. Însă, poate că, în definirea spațiului, ar trebui să avem o viziune mai largă şi să luăm în considerare, pe lângă populațiile turcofone, inclusiv aria de influență politică şi culturală a formațiunilor statale create de acestea[10]. Pentru a nu exista niciun fel de echivoc, subliniem că ne raportăm la structuri imperiale, indiferent dacă au fost înființate şi conduse de populații turcofone (cazul imperiului otoman), au fost doar fondate de o elită războinică

[8] Pentru detalii cu privire la acest subiect, a se vedea: F.B. Suciu, I. Muntele, *Clivages demographiques dans l'espace eurasiatique. Etude de cas: la population russe/les populations turques*, Analele ştiintifice ale Universității „Al I. Cuza" Iaşi, Tom LVI, s. II – c, Geografie 2010, p. 121-134.

[9] Pentru detalii, a se vedea referatul întocmit de dl. Ionel Muntele, prof. univ. dr. (coord.) la Facultatea de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi, cu prilejul susținerii publice, la data de 10.12.2011, a tezei de doctorat „Potențialul geostrategic al spațiului turcofon" de către candidat Florin-Bogdan Suciu, drd. al Facultății de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi.

[10] Apreciem că se poate vorbi şi de o influență culturală, chiar dacă aceasta, mai ales în anumite arii, a avut un impact limitat. Astfel, nu se poate face abstracție de influența lingvistică, dat fiind că, de exemplu, în limbile neoindiene din nordul subcontinentului există un vocabular destul de consistent împrumutat din turcă (prin filieră mogulă), mai ales în urdu, la fel cum se întâmplă în situația limbilor slave în Balcani (pe filieră otomană).

(cazul imperiului mogul) sau numai în care au jucat un rol important, deşi au fost create de alte triburi (cazul imperiului mongol[11]).

Figura nr. 1

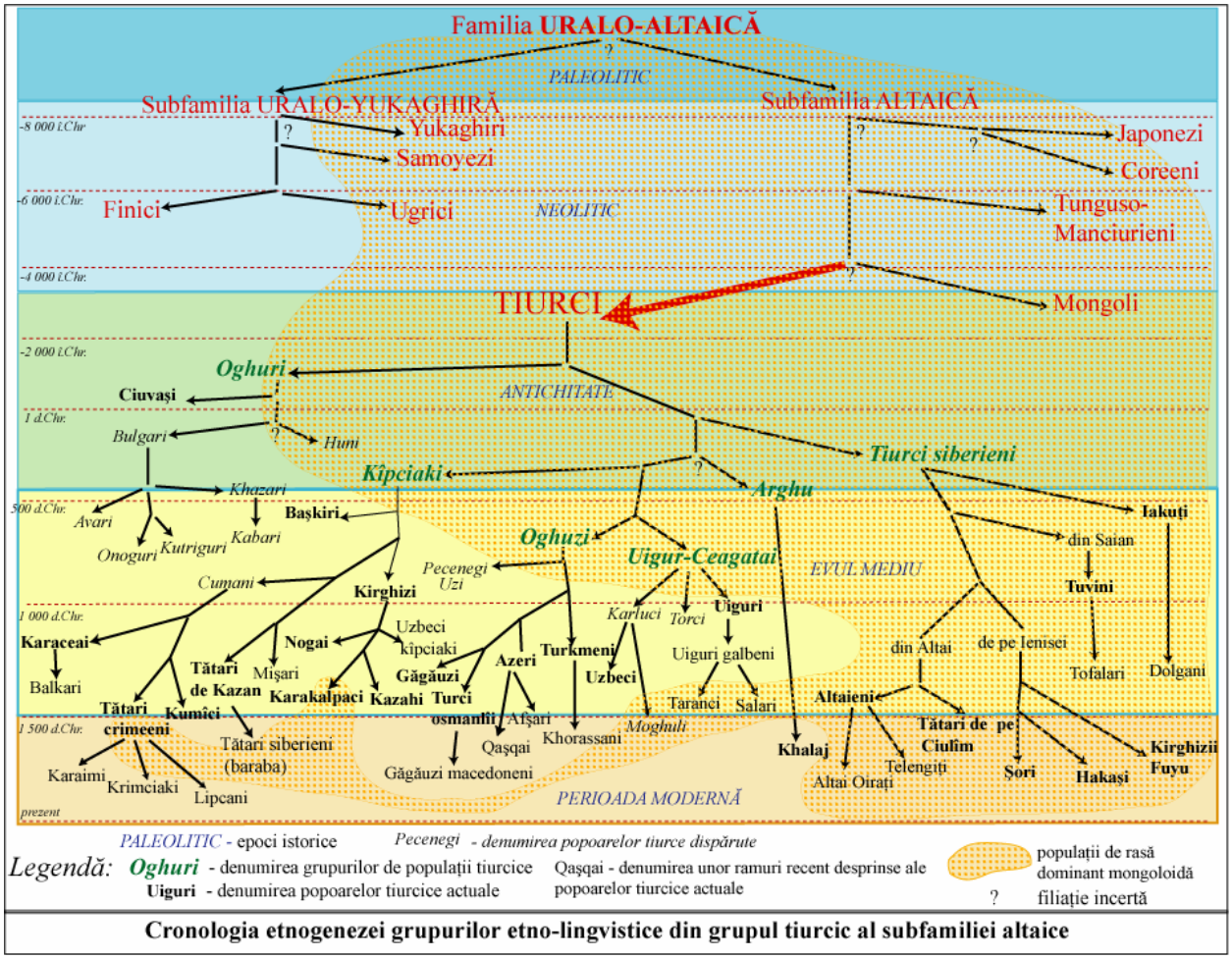

Cronologia etnogenezei grupurilor etno-lingvistice din grupul turcic al subfamiliei altaice

Afirmarea identităţii naţionale la nivelul populaţiilor turcofone, în Epoca Modernă, şi consolidarea acestui proces, în perioada contemporană, au accentuat trăsăturile etno-lingvistice, facilitând clasificarea comunităţilor studiate şi, implicit, definirea arealului studiat. În linii generale, acceptăm existenţa următoarelor comunităţi turcofone care au supravieţuit vicisitudinilor istoriei până în prezent (enumerate în ordine alfabetică)[12]: afşarii, azerii, başkirii, balkarii, ciuvaşii, găgăuzii, iakuţii (Sakha), karaiţii, karakalpacii, karaceaii, kazahii, kirghizii, kumîcii, krîmciacii,

[11] De altfel, pe parcursul lucrării, am preferat să folosim şi termenul de turco-mongol, având în vedere că, în faza iniţială de constituire a propriului imperiu, pe fondul luptei cu numeroasele triburi şi federaţii turcice vecine, cum ar fi tătarii, mongolii s-au amestecat cu acestea. Astfel, a apărut un proces de metisaj profund cu populaţiile turcofone, care s-au supus şi au însoţit migraţiile mongole; pentru detalii a se vedea: Thierry Camous, *Orienturi / Occidenturi. 25 de secole de războaie*, Editura Cartier, Bucureşti, 2009, p. 153. De asemenea, foarte multe proiecte statale turcice şi-au revendicat originea mongolă, iar între imperiile turcice şi cel mongol au existat numeroase particularităţi similare (n.a.).

[12] Pentru detalii cu privire la aceste grupuri etno-lingvistice turcofone, a se vedea Anexa nr. 1.

meşkeții, salarii, tătarii, tătarii de Crimeea, tătarii nogai, turcii, turkmenii, tuvinii, uigurii, uigurii galbeni occidentali, uzbecii.

Totuşi, realizarea unei clasificări stricte a grupurilor etno-lingvistice turcofone presupune o inițiativă anevoioasă deoarece riscă să genereze o serie de controverse privind rigurozitatea ştiințifică a acesteia. În realitate, dificultățile pe care le întâmpinăm din punctul de vedere precizat au un caracter subiectiv, fiind motivate de interesele geostrategice ale anumitor state, precum Rusia, China şi Iran, pe teritoriul cărora locuiesc numeroase comunități turcofone. Astfel, pentru a le diminua importanța, în special Sankt-Petersburgul şi, mai târziu, Moscova au creat o serie de construcții național-identitare artificiale pe seama acestor populați. De asemenea, teritoriile locuite de populațiile turcofone au fost incluse în unități administrative care să le dezavantajeze, favorizând în schimb factorul rus.

c. Sensuri prezente ale definirii spațiului turcofon. În pofida dificultăților enumerate, în prezent, definirea spațiului turcofon comportă, în concepția noastră, următoarele sensuri:

- *într-un sens restrâns,* spațiul poate fi limitat la statele turcofone (conținând toate grupurile etnice combinate). În acest caz, cele şase țări vorbitoare de limbi turcice (Turcia, Azerbaidjan, Kazahstan Uzbekistan, Turkmenistan, Kirghizstan)[13] ar putea forma un spațiu mai mult sau mai puțin coerent în eventualitatea constituirii în zonă a unei organizații regionale de cooperare, conform modelului U.E.;

- *într-un sens mai larg,* acestui spațiu, compus din cele şase state turcofone, i se pot alătura zonele locuite de populațiile turcofone din teritoriile dominate de o majoritate etnică absolută sau în care, deşi au o majoritate relativă, sunt autohtone. Este situația unor vaste spații situate în interiorul masei continentale eurasiatice. De exemplu, în acest registru se înscrie cazul unor republici autonome din Federația Rusă (Altai, Tuva, Tatarstan, Başkortostan, Ciuvaşia, Iakuția etc.), al Regiunii Autonome Xinjiang (R. P. Chineză) şi chiar al aşa-zisei Republici Turce a Ciprului de Nord sau al Unității Teritoriale Autonome Găgăuze din Republica Moldova. Includerea în acest spațiu a teritoriilor din nordul Iranului şi Afganistanului sau a zonelor din Caucazul de Nord şi Tadjikistan, unde există numeroase comunități turcofone, ar putea constitui un subiect discutabil. Controversa pe subiectul respectiv ar fi generată de faptul că populațiile turcofone, pe de o parte, nu beneficiază în teritoriile menționate de autonomie, iar pe de altă parte, din cauza amestecului etnic profund cu alte comunități;

- *într-un sens extrem,* putem încorpora la ansamblul enumerat până în prezent ceea ce poate fi numită diaspora turcofonă, formată fie, pe parcursul istoriei, prin expansiunea teritorială a imperiilor create de anumite populații turcofone (în Balcani, Orientul Mijlociu, Caucazul de Nord şi

[13] Pentru detalii cu privire la aceste state, a se vedea Anexa 2.

Siberia), fie, recent, prin migrarea din motive socio-profesionale spre țări din Europa şi Asia. Formarea pe criterii socio-profesionale, în cursul secolelor XX-XXI, a unei diaspore turcofone este foarte bine reprezentată în Europa de Vest[14] şi în Rusia (bazinul Volgăi şi în Siberia Occidentală[15]), dar mai puțin evidentă în statele arabe situate în zona Golfului Persic.

Ansamblul astfel definit numără circa 155, 4 milioane de persoane[16], din care aproximativ 104, 8 milioane trăiesc în cele şase țări turcofone independente. Aşadar, aproape o treime din populația turcofonă formează minorități etno-lingvistice în diferite țări din Eurasia sau alcătuiesc diaspora constituită mai mult sau mai puțin recent. Nu întâmplător populația turcofonă reprezintă unul dintre grupurile etnice aflat la originea a numerose conflicte, adesea latente, dar cu potențial generator de transformări radicale în Eurasia chiar în secolul XXI.

[14] Turcii au migrat din considerente socio-profesionale în Europa Occidentală, cu precădere în Germania, de unde s-au răspândit şi în țările învecinate: Franța, Austria, Belgia, Olanda. Pentru detalii a se vedea: Maxime Tandonnet, *L'immigration turque en Europe Occidentale*, în Revue Française de Géopolitique, nr. 4 / 2006 (Géopolitique de la Turquie), coordonator Aymeric Chauprade, Ellipses, 2006, p. 122.

[15] În Siberia Occidentală, emigranții s-au adăugat comunităților turcofone reziduale, sporind ponderea acestora în structura demografică (n.a.).

[16] Conform evaluărilor proprii bazate pe ultimele recensăminte disponibile (vezi şi Anexa nr. 3).

Figura nr. 2

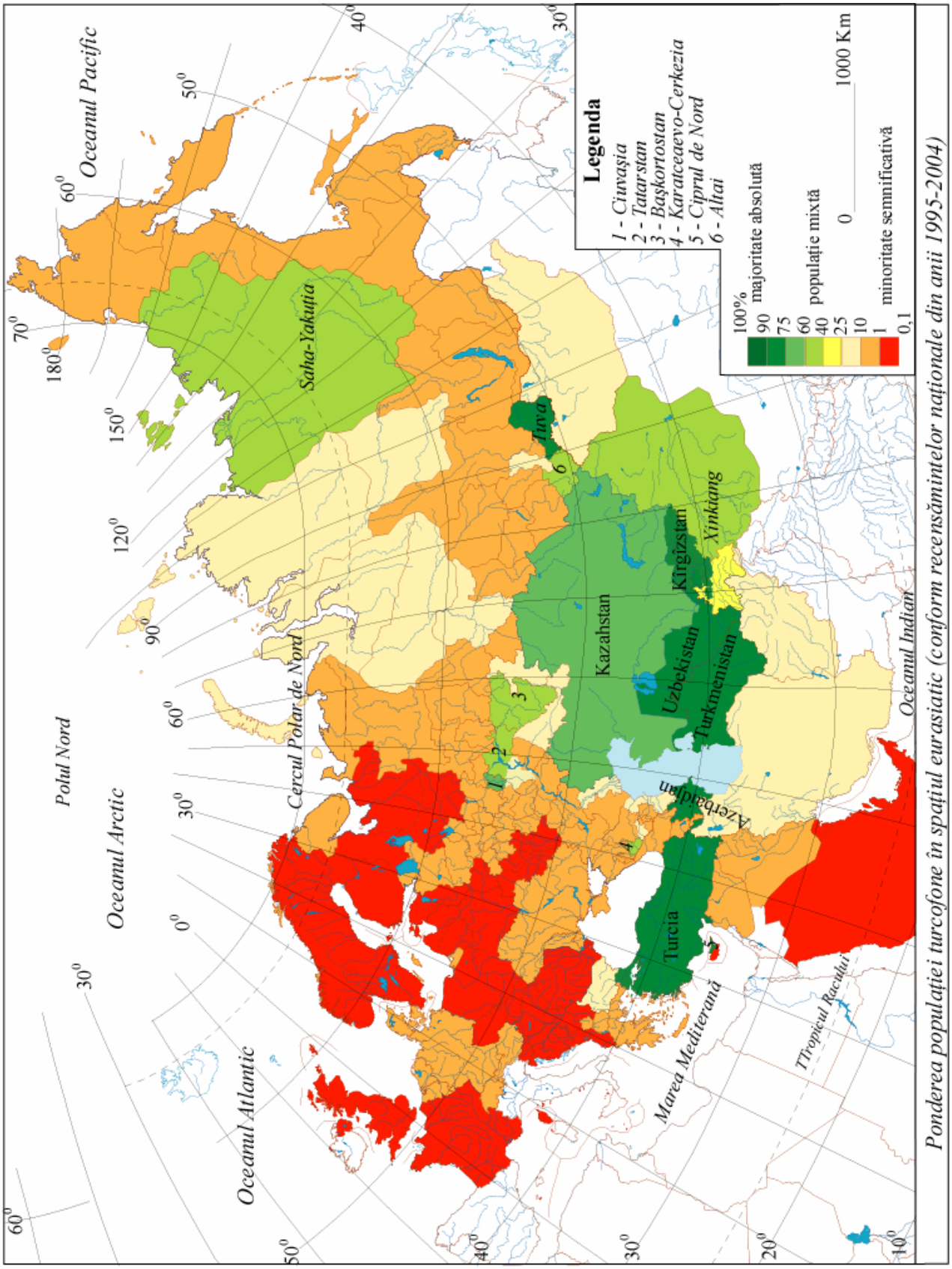
Legenda
1 - Ciuvașia
2 - Tatarstan
3 - Başkortostan
4 - Karaiceaevo-Cerkezia
5 - Ciprul de Nord
6 - Altai
100%
majoritate absolută
90
75
60
populație mixtă
40
25
10
1
minoritate semnificativă
0,1
0
1000 Km
Oceanul Pacific
Oceanul Arctic
Oceanul Atlantic
Oceanul Indian
Polul Nord
Cercul Polar de Nord
Tropicul Racului
Marea Mediterană
Saha-Yakutia
Tuva
Kazahstan
Kîrgîzstan
Xinkiang
Uzbekistan
Turkmenistan
Azerbaidjan
Turcia
Ponderea populației turcofone în spațiul eurasiatic (conform recensămintelor naționale din anii 1995-2004)

1.2. Analiza elementelor specifice procesului de formare a comunităților turcofone

1.2.1. Mediul natural

a. Forme de relief specifice. Deoarece potențialul strategic al unui areal este determinat şi de caracteristicile sale fizice, apreciem că este necesar să se identifice şi să se evalueze factorii geografici (obstacole, fracturi sau, dimpotrivă, axe, linii de forță), care organizează spațiul de referință şi care au marcat istoria comunităților turco-mongole. Din această perspectivă, prezentarea arealului se rezumă la trei toposuri: stepa, oaza (inclusiv depresionară) şi platoul înalt. Pentru o populație pastorală (nomadă sau seminomadă), cum a fost şi mai este, într-o măsură oarecare, cea turcofonă (turkmenii, de exemplu), aceste toposuri sunt foarte importante deoarece primele două corespund, în general, locului de iernat (*kâşlak*), iar cel de-al treilea – locului de vărat (*yaylak*). Subliniem că acestora li se mai adaugă, cu excepția Siberiei, piemontul – fâşii de teren situate la contactul între munte şi depresiune favorabile amenajărilor agricole şi, implicit, dezvoltării vieții sedentare, ocupate, aproape în întregime, anterior migrației turcofone, de populații iranofone, arabofone, caucaziene, armene sau elene. Mediul de adaptare al fiecărei populații turcofone a generat tipologii diferite, putându-se distinge grupuri altaice care, alături de cele fino-ugrice, practicau vânătoarea şi pescuitul în regiunile Asiei Septentrionale, nomadismul pastoral – în regiunea stepelor – şi, într-o măsură redusă, cele ce se ocupau cu agricultura în zona meridională[17].

b. Influența factorului climatic. Caracteristicile geografice au influențat, într-o manieră considerabilă, inclusiv comportamentul popoarelor din arealul studiat, astfel că, în concepția noastră, un impact deosebit l-a avut, în acest sens, clima. În special Asia Centrală a reprezentat unul dintre cele mai importante spații generatoare de populații migratoare, a cărui forță a pus în mişcare întreaga masa umană de pe supracontinent, modelând decisiv structura lui etnică. Cauza acestui vast proces, cu multiple implicații în plan socio-cultural şi economic, a constat în modificările climaterice, determinate de diminuarea precipitațiilor şi retragerea ghețarilor[18]. O parte din popoarele respective au rămas pe loc, fiind exterminate de vitregiile existenței, în timp ce altele au supraviețuit, reuşind să se adapteze mediului, sens în care au migrat periodic în căutarea de noi păşuni şi au folosit pentru deplasare caii sălbatici dresați. Cele mai îndrăznețe dintre aceste grupuri etnice au preferat să migreze în locuri cât mai îndepărtate, unde au descoperit regiuni cu o climă convenabilă. În aceste spații, comunitățile au fost nevoite să lupte pentru existență nu doar cu natura, ci şi cu populațiile care stăpâneau anterior teritoriile sau care, ulterior, urmăreau să le invadeze pământurile cucerite[19].

---

[17] Mircea Eliade, *Istoria credințelor şi a ideilor religioase,* Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000, p. 477.
[18] Vladimir Roşulescu, *Istoria Asiei,* Editura Scorilo, Craiova, 2001, p. 14.
[19] *Ibidem,* pp. 14-15.

În anumite epoci istorice, remarcăm că procesul migrator a fost generat nu doar de schimbări climaterice de anvergură, ci e posibil ca fenomenul să fi fost cauzat de o persistență a insuficienței umidității solului şi a atmosferei. De exemplu, factorul declanşator al valului migrator hun din regiunea altaică spre Europa a constat într-o puternică secetă ce a afectat păşunile pentru turme (secolul al IV-lea)[20]. Însă migrațiile masive au fost cauzate şi de schimbările climaterice favorabile, aşa cum s-a întâmplat în timpul expansiunii mongole din secolele XII-XIII, posibilă datorită ameliorării climei. Această perioadă a înregistrat ploi consistente, care au asigurat păşuni bogate pentru hrana turmelor, cirezilor şi a herghelliilor, înregistrându-se în stepă un număr impresionant de cai, cu ajutorul cărora mongolii şi-au putut efectua raidurile de cucerire[21].

Figura nr. 3

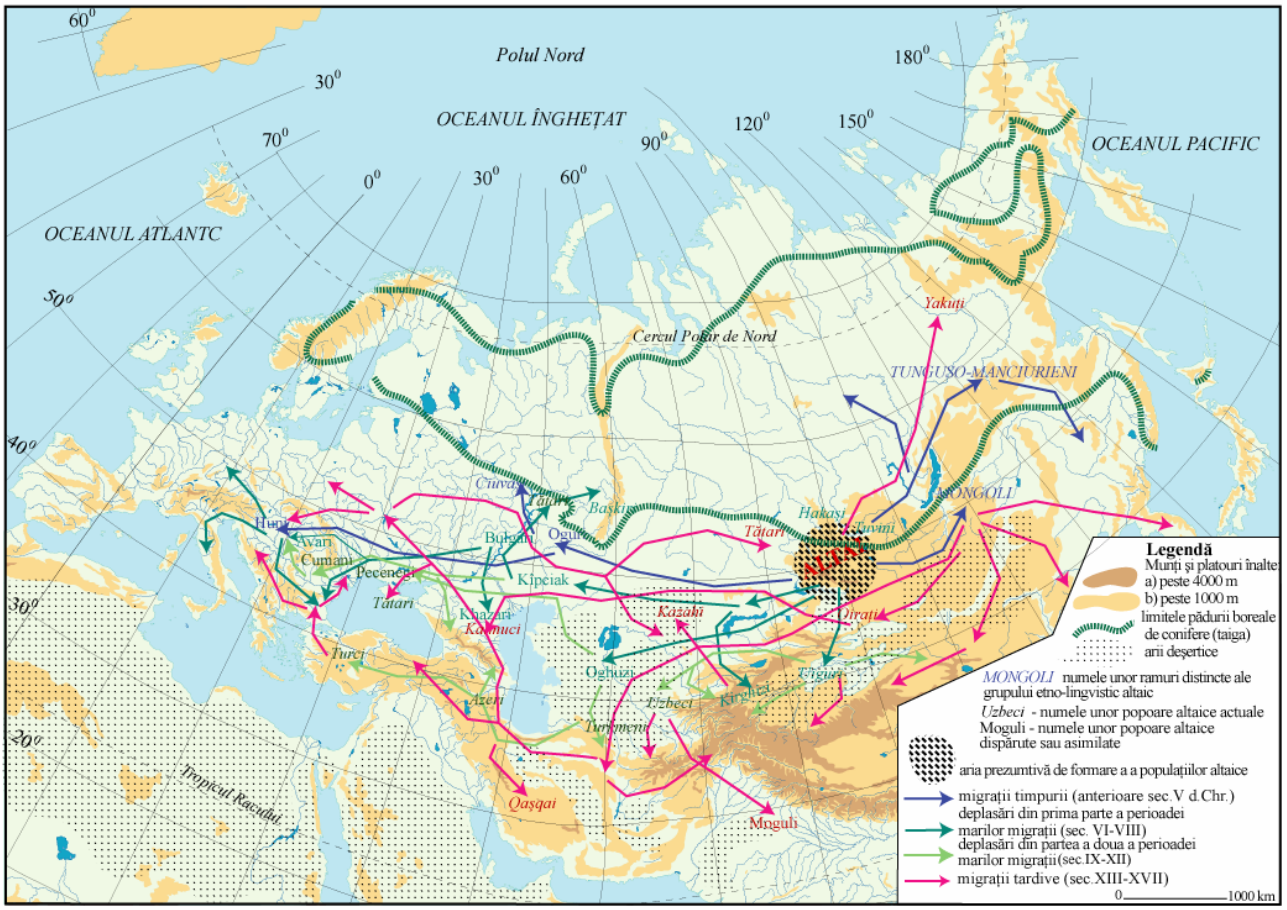

[20] Luigi Marcello, *Sălbatica „civilizație" a stepelor,* Editura Prietenii Cărții, Bucureşti, 1999, p. 69. Hunii şi-au continuat procesul de migrație spre vest, unde s-au stabilit în Câmpia panonică, în timp ce heftaliții (hunii albi) au năvălit în Transoxiana şi Bactriana (Uzbekistanul şi nordul Afganistanului din prezent), precum şi în bazinul Indului – Pandjab, Kaşmir şi Gandhara (n.a.).
[21] Luigi Marcello, *op. cit.*, p. 90.

c. Impactul factorilor naturali asupra ocupației de bază, mentalităților şi comportamentului populațiilor. Dacă iarna, din cauza temperaturilor extrem de scăzute, fluviile îngheață timp de cinci sau şase luni, de la Volga la Onon, vara se caracterizează prin căldură şi secetă puternică. Astfel, stepele kirghize şi malurile Lacului Aral înregistrează iarna friguri polare şi o temperatură de deşert pe timpul verii, numai primăvara fiind un anotimp suportabil, însă trecător. În mai şi iunie, stepa înfloreşte timp de câteva săptămâni, câmpia redevenind generoasă, dar iarba se usucă foarte curând sub arşița de iulie. Toamna, ploile transformă solul într-un noroi negru sau gălbui, care îngreunează mersul turmelor şi al călăreților, iar din octombrie începe să ningă, înghețând pământul şi apele[22]. Este posibil ca imaginea negativă față de triburile turco-mongole din stepă, pe care şi-au format-o diferiți călători europeni şi care s-a menținut secole de-a rândul prin prisma scrierilor acestora, să fi fost efectul impresiei defavorabile la contactul cu mediul natural ostil al stepelor. Imensitatea spațiilor şi variațiile climatice extreme, care împingeau existența la limita supraviețuirii, pe de o parte, au marcat conştiința europeanului, obişnuit cu o climă de tip mediteranean, iar pe de altă parte, au contribuit la formarea unor rase războinice excepționale, prin călirea trupurilor şi a unor caractere deosebite[23]. Pe fondul necesității de a se adapta la mediul defavorabil, nomadul a devenit extrem de rezistent la frig, la căldură, precum şi la diferențele considerabile de temperatură care se înregistrează în stepe[24].

Adaptarea la acest mediu ostil s-a realizat perfect în foarte multe cazuri, dat fiind că anumite comunități chiar au prosperat, extrăgând maximum de profit dintr-o natură nu întotdeauna darnică. Argumentul pe baza căruia avansăm ipoteza constă în însuşi faptul că prosperitatea dobândită a permis, în timp, diverselor grupuri o expansiune demografică. Însă expansiunea a constituit punctul evoluției istorice în care factorul geografic reprezentat de mediu a jucat un rol esențial. În momentul când s-a excedat capacității de susținere a acestor ecosisteme fragile comunitățile turcofone migrau în identificarea de noi resurse necesare supraviețuirii. Astfel ne explicăm deplasarea a numeroase popoare dinspre stepe spre vest, după ce migraseră în Asia Centrală din munții învecinați sau chiar din zonele împădurite de la nord.

Particularizat la Asia Centrală, cursul fluviului Amudaria împarte regiunea în două medii, care au influențat modul de viață al locuitorilor din regiune. Precipitațiile generale înregistrează un nivel scăzut în nord, unde debitele rarelor cursuri de apă sunt nesemnificative, în timp ce sud-estul, situat în bazinul aralo-caspic, este traversat de fluvii puternice, favorizând procesul de irigare necesar agriculturii. În consecință, în nordul stepelor, ca şi la vest de Sîr-Daria, populațiile au fost

[22] *Ibidem*, p. 13.
[23] *Ibidem*, p. 14.
[24] Thierry Camous, *op. cit.*, p. 91.

constrânse la nomadism, demarcându-se net de sedentarismul popoarelor din sud-est[25]. Însă în cazul acestei regiuni nu trebuie să luăm în calcul ca factor explicativ al migrației doar insuficiența umidității solului şi a atmosferei, specifică zonelor joase. De fapt, Asia Centrală continuă să ni se prezinte ca una dintre cele mai vulnerabile regiuni populate de om, pentru că şi zonele înalte sunt marcate de frecvente cutremure şi alunecări de teren, favorizate de presiunea antropică excesivă.

Schimbările climatice abrupte din zona central-asiatică au favorizat şi dezvoltarea unor grave maladii, ce au periclitat însăşi existența umanității, aşa cum a fost de exemplu pesta / ciuma bubonică, specifică acestei regiuni[26]. Mentalitatea populațiilor turco-mongole afectate de pesta bubonică a fost profund marcată de implicațiile acesteia, de care s-au folosit inclusiv în scop militar ca armă bacterieologică. Semnificativ a fost cazul tătarilor Hoardei de Aur, care, pentru a cuceri colonia genoveză Kaffa de pe țărmul Mării Negre, au catapultat, în timpul asediului, cadavre umane infestate de ciumă (1346)[27]. De asemenea, condițiile climatice au influențat decisiv ocupația de bază a popoarelor turco-mongole: creşterea animalelor. În lipsa rezervelor de nutreț pentru iarnă, cirezile, turmele şi hergheliile trebuiau să se deplaseze în permanență în căutare de hrană. În stepă, iarna fiind deosebit de grea, numeroase animale mureau de foame şi de frig, iar acestor pericole li se adăugau atât epidemiile, cât şi atacurile haitelor de lupi[28].

d. Influența factorilor naturali asupra cursului migrator. Manifestarea predominant restrictivă a factorilor naturali, ce a împins existența la limita supraviețuirii, a creat un sentiment de instabilitate şi insecuritate cvasipermanentă, determinând populațiile din acest areal să se deplaseze continuu. Stepele central-asiatice pot fi comparate, din acest punct de vedere, cu o imensă mare interioară, de unde s-au revărsat, pe parcursul a două mii de ani, valuri succesive de populații migratoare. Spațiul cuprins între Caspica şi Manciuria a reprezentat atât focarul perturbator, cât şi adevăratul pivot (*Heartland*) al lumii eurasiatice pe timpul a două milenii[29].

Observăm că, totuşi, cursul migrator a fost influențat de obstacolele naturale întâmpinate în deplasare, astfel că fenomenul nu a cunoscut o amploare deosebită spre sud-vest, şi mai ales spre sud-est, din cauza lanțurilor muntoase (de exemplu, himalayan) şi a podişurilor înalte (de exemplu, iranian), care au împiedicat dezvoltarea procesului spre punctele cardinale menționate. Un fenomen similar s-a înregistrat şi pe direcția nord, din cauza mediului climatic nefavorabil (polar şi chiar

[25] Patrick Karam, *Revenirea islamului în fostul imperiu rus*, Editura Scripta, Bucureşti, 1998, p. 8.
[26] Ciuma este provocată de cocobacilul Yersinia Pestis, bacil Gram negativ, care face parte din familia Enterobacteriaceae; pentru detalii, a se vedea: Didier Raoult, *Dictionnaire de maladies infectieuses: diagnostic, epidemiologie, répartition géografique, taxonomie, symptomatologie*, Elsevier, Paris, 2000, p. 1156.
[27] Stephanie True Peters, *The Black Death,* Benchmark Books, New York, 2004, p. 6-7. În literatura de specialitate, există ipoteza potrivit căreia, forțați să se retragă din cetate, genovezii au revenit, cu ajutorul corăbiilor, în metropolă, unde o parte a navigatorilor, inclusiv a trupurilor celor decedați în timpul călătoriei, fiind infestați de ciumă, au răspândit maladia în Europa (n.a.).
[28] Luigi Marcello*, op. cit.*, p. 90.
[29] Gerard Chaliand, *Antologie mondiale de la stratégie*, Robert La Floret, Paris, 1990, p. XIX.

subpolar, marcat de ierni lungi şi veri scurte). În schimb, acest impresionant torent uman a curs, în mod special, spre apus, având în vedere că vastele stepe facilitau străpungerea teritoriilor până în Europa Centrală şi Orientală, dar şi spre est, afectând China. Derularea procesului migrator spre spațiul european a fost posibilă datorită întinsei câmpii din Rusia Meridională şi apendicele occidental al acesteia, Pusta Ungară, care îşi desfăşoară bogatele păşuni de la Dunăre până la Volga. Câmpiile ponto-dunărene puteau hrăni numeroase turme, dar defrişate, asigurau, încă din Antichitate, o producție agricolă masivă. Între Don şi Caucaz, seceta puternică face din acest ținut unul prielnic creşterii de vite, ariditatea continuând să se mențină atât pe litoralul vestic al Mării Caspice, cât şi la est de Volga, de unde iarba se răreşte. Din acest punct începe stepa, o formațiune ierboasă specifică climei temperate continentale, ce se întinde de la Ural până în Manciuria[30]. La sudul zonei de păduri din taigaua siberiană, alcătuită din conifere şi mesteceni, se află iarbă din belşug, hrana cirezilor fiind asigurată, iar pădurile din apropiere pot oferi un supliment nutrițional. Este domeniul stepei cu graminee, care se întinde şi la altitudine, pe versanții munților. Înaintând spre miazăzi, vegetația sărăceşte, reliefându-se o zonă subdeşertică, unde tufele cu spini înlocuiesc iarba, vânatul e rar, iar râurile intermitente şi endoreice se varsă în lacuri sărate. De la această limită extremă începe deşertul, iar atunci când seceta persistă, cuprinde treptat regiunile de păstorit a turmelor[31]. Din acest motiv, observăm că grupurile etnice turco-mongole au fost atrase de bogatele teritorii din vecinătate, considerate mai sigure ca păşuni (valea Indului, oazele si piemonturile Iranului, văile Caucazului şi ale Mesopotamiei, precum şi stepele pontice), pe care au dorit, de altfel, să le cucerească.

1.2.2. Ocupația de bază

a. Impactul ocupației de bază asupra formării tipologiilor războinice. Comportamentul nomad al triburilor turco-mongole se datora, în special, ocupației de bază – păstoritul, fapt ce le-a constrâns să migreze permanent cu turmele prin vastele păşuni ale stepei din interiorul masei eurasiatice, pentru a exploata resursele naturale puțin diversificate ale acesteia. Nomadismul a influențat profund caracterul războinic al popoarelor din stepă, constituind un factor explicativ al succeselor militare înregistrate de acestea. Deplasându-se continuu, populațiile din stepă nu puteau acumula decât un număr limitat de bunuri, fapt ce determina necesitatea unor incursiuni frecvente de jaf. A prăda a devenit un mod de a supraviețui, motiv pentru care nomadul a fost nevoit să învețe să lupte. Fiind prea puțin preocupat de sarcinile productive şi deloc de întreținerea sau de construcția propriilor clădiri ori de corvezile la stat, nomadul avea posibilitatea să se antreneze

[30] Luigi Marcello, *op. cit.*, p. 9.
[31] *Ibidem*, p. 10.

pentru călărit, scrimă şi tir cu arcul, spre deosebire de țăranul sedentar, aservit muncii pământului[32]. În consecință, căpeteniile turco-mongole aveau posibilitatea să recruteze ostaşi instruiți din rândul întregii populații, aspect pe care îl considerăm decisiv în conflictul cu popoarele sedentare, unde exceptând nobilimea şi mercenarii restul claselor sociale nu exersau arta războiului. De asemenea, obişnuit cu deplasările lungi şi viața precară din corturi, nomadul nu era pretențios, astfel încât armatele turco-mongole erau formate din călăreți foarte rezistenți. Mâncând frugal, alimentația sa era compusă din carne şi lapte, rareori îmbogățită cu produse vegetale obținute din cules şi, în mod excepțional, din agricultură şi comerț. De pildă, călărețul hun tranşa carnea fără să coboare din şa, pe care o mânca, deseori, crudă, şi îşi potolea foamea la nevoie sugând sângele calului[33].

Evidențiem că un rol deosebit în formarea tipologiei războinice a triburilor turco-mongole l-a jucat însuşi păstoritul. În argumentare, reținem faptul că, spre deosebire de agricultori, păstoritul a presupus asumarea unui risc existențial sporit, având în vedere că furtul de animale şi prădătorii cauzau pagube însemnate, de foarte multe ori irecuperabile. Crescătorul nomad era asimilat unui ucigaş abil, antrenat să omoare animale mari, deseori în puterea vârstei, nefiind interesat, precum cel sedentar, să le prelungească viața pentru a profita de randamentul lor maxim, de lapte şi forță musculară, ci şeptelul era considerat carne mobilă. Mai mult decât atât, agricultorul, fiind chiar crescător, nu poseda o asemenea dexteritate şi detaşare[34], fapt pe care îl percepem ca un avantaj în favoarea nomazilor în conflictele cu sedentarii din punct de vedere psihologic şi chiar al forței de luptă propriu-zise.

b. Importanța ocupației de bază în pregătirea militară. A conduce o turmă impunea o minuțioasă tehnică în arta de a fracționa masa de animale, de a le tăia calea de retragere, de a le izola pe cele ce le conduc şi de a le doborî rapid şi precis pe unele dintre acestea, pentru a nu afecta întreg şeptelul[35]. Considerăm că ocupația de bază a asigurat pregătirea militară a nomazilor, din punct de vedere tactic, explicând, în anumite situații, genialitatea unor comandanți provenind din rândul unor populații situate pe o treaptă culturală inferioară. Genialitatea acestor căpetenii a constat în simplul fapt de a adapta anumite particularități ale modului de subzistență la condițiile specifice de luptă.

Într-un registru similar, se înscrie şi vânătoarea, care la aceste populații nu trebuie privită doar ca sursă de suplimentare a hranei şi exersarea pazei de alungare a haitelor de lupi ce le amenințau turmele[36]. De exemplu, la mongoli, vânătoarea servea drept exerciții militare pentru

[32] Therry Camous, *op. cit.*, p. 92.
[33] Aceste practici de supraviețuire într-un mediu ostil aveau să amplifice imaginea negativă a europeanului față de nomadul stepelor, care, cu originile sale greco-romane, era obişnuit cu mâncarea pregătită la foc; pentru detalii, a se vedea: Therry Camous, *op. cit.*, p. 91.
[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem,* p. 92.

antrenamentul cavaleriei[37], iar în cadrul celor organizate chiar de însuşi Ginghis Han, un mod de a-şi proba curajul şi dibăcia[38], pregătindu-se fizic şi psihic pentru luptă. Un rol asemănător l-a jucat, în mod implicit, şi razia, care pentru războinicul nomad constituia, în special, însă un mijloc de supraviețuire, atunci când era nevoit să ia cu forța alte turme, ca să atenueze efectele epizootiilor sau alte scăderi ale şeptelului, ori trebuia să cucerească noi păşuni, ca să asigure nutrețul turmelor sale[39]. Apreciem că, prin aceste manifestări violente, triburile turco-mongole puneau în aplicare strategii de luptă într-un cadru restrâns, pe care aveau să le utilizeze cu succes la scară largă împotriva populațiilor sedentare.

1.2.3. Cultura şi civilizația

1.2.3.1. Influența factorilor culturali străini

a. Registrul interacțiunilor cu arii civilizaționale limitrofe. Deoarece factorii culturali au capacitatea de a modela tipologiile comportamentale la nivel de grup, considerăm oportună o evaluare a consecințelor interrelaționării spațiului turcofon cu alte civilizații. Importanța întreprinderii unui asemenea demers rezultă din însuşi caracterul vast al zonei analizate, fapt ce a implicat o interacționare a acesteia cu o gamă extrem de variată de regiuni culturale. Deşi particularitățile determinate de procesul de interferență au diferit în funcție de epocă, subliniem că o constantă istorică a valorii sale strategice a constituit-o proximitatea, din punct de vedere cultural, față de civilizația europeană (Occident şi Rusia), est-asiatică (China), sud-asiatică (India, Iran, spațiul arab), dar, mai ales, integrarea, parțială, în spațiul microasiatic (Turcia). Din perspectivă culturală, am putea spune că spațiul turcofon a constituit un areal intermediar care a favorizat schimburile de idei pe masa continentală eurasiatică.

Proximitatea cu diferite civilizații a însemnat, din perspectivă economică, transformarea regiunii în liant comercial între Europa şi diverse centre de putere situate pe continentul asiatic, ce a presupus traversarea spațiului de un important segment al Drumului Mătăsii. Nu întâmplător, civilizația primordială a turco-mongolilor, formată în bazinul Tarîmului, s-a dezvoltat datorită amplasării sale pe Drumul Mătăsii ce lega China de spațiul iranian şi greco-roman, constituind o răspântie a influențelor culturale europene, chineze, hinduse şi budiste (în cele din urmă, regiunea a fost ataşată Chinei, pentru a constitui Turkestanul oriental)[40].

Încă din preistorie, ascendenții turco-mongolilor, chiar dacă erau vânători sau păstori nomazi, au beneficiat de descoperirile tehnice provenite în diverse regiuni din Asia Meridională,

[37] Luigi Marcello, *op. cit.,* pp. 91-92.
[38] O vânătoare organizată la mongoli reprezenta o bătălie în regulă contra animalelor, care putea să dureze câteva luni, iar mişcarea de închidere a cercului uman în jurul sălbăticiunilor se întrebuința în acelaşi fel împotriva armatelor inamice; pentru detalii a se vedea: Harold Lamb, *Gengis Han*, Editura Gemenii, Bucureşti, 1992, pp. 149-153.
[39] Therry Camous, *op. cit.*, p. 91.
[40] *Ibidem*, pp. 11-12.

menținându-şi interesul față de creațiile culturale şi religioase ale popoarelor civilizate chiar şi în perioada apogeului puterii lor militare. Urmare a acestui fapt, pe parcursul istoriei, asupra Asiei Centrale şi Septentrionale şi-au exercitat influența ideile religioase de origine mesopotamiană, iraniană, chineză, indiană, tibetană (lamaismul), creştină (nestorianismul şi, mai târziu, ortodoxia), maniheistă şi islamică[41].

b. Limitele influenței exercitate de factorul cultural străin. Influențele religioase străine nu au reuşit însă, întotdeauna, să modifice sensibil structurile originare, dat fiind că anumite credințe şi obiceiuri specifice vânătorilor paleolitici mai supraviețuiesc în Eurasia Septentrională, iar numeroase mituri şi concepții religioase arhaice pot fi identificate sub aparență lamaistă, musulmană sau creştină. Principala zeitate a popoarelor altaice, Tangri (sau Tengri, Zeul Cerului), s-a păstrat în toate religiile universale, pe care turcii şi mongolii le-au adoptat (creştinism, maniheism, islam etc.), numele acesteia fiind utilizat pentru a exprima divinul[42]. În acest caz, factorii naturali au avut un impact deosebit asupra vieții religioase, panteonul turco-mongol fiind cel al popoarelor confruntate cu existența dificilă din păduri şi stepe. Zeul suprem, Tangri, exprima cerul albastru, constituind o realitate cosmogonică fundamentală, ce reprezenta orizontul nesfârşit al stepelor – element natural esențial, omniprezent, pentru călărețul nomad[43]. Asemenea tuturor divinităților uraniene, Tangri era perceput ca un zeu distant şi pasiv, putând, totuşi, să se manifeste prin semne cosmice: comete, inundații sau foamete[44]. De altfel, cultul cerului şi practicile şamanice, care au marcat existența spirituală a acestor populații şi a căror influență este resimțită, într-o măsură oarecare, şi în prezent sub forma sufismului popular, au reprezentat fundamentul universului religios al tribului ce a stat la baza originii turco-mongolilor: *xiong-nu*[45].

Caracterul limitat al influenței factorilor culturali străini s-a manifestat şi în privința autodifinirii în plan mitologic care, la turco-mongoli, şi-a pus amprenta asupra comportamentului adoptat în timpul campaniilor militare. Invaziile turco-mongole, derulate pe parcursul a peste un mileniu, s-au inspirat din modelul mitic al vânătorilor primitivi din Eurasia: animalul carnivor urmărindu-şi prada în stepă[46]. Imprevizibilitatea şi celeritatea incursiunilor, masacrarea unor populații întregi, distrugerea semnelor identitare ale culturii sedentare i-au apropiat pe călărețiii huni, avari, turci şi mongoli de haitele de lupi vânând cervidele din stepă sau atacând turmele păstorilor.

---

[41] Mircea Eliade, *op. cit.*, pp. 477-478.
[42] *Ibidem*, p. 478.
[43] Luigi Marcello, *op. cit.*, pp. 199-200.
[44] Ca orice altă zeitate uraniană, în timp, Tangri a avut tendința de a dispărea în fața altor divinități mai active şi mai familiare, aşa cum s-a întâmplat, în special, în cazul majorității populațiilor turce, unde divinitatea supremă a devenit Alah; pentru detalii, a se vedea: Irène Melikoff, *Hadji Bektach, Un mythe et ses avatars: sens et évolution du soufisme populaire en Turquie*, Brill, 1998, pp. 14-15.
[45] Luigi Marcello, *op. cit.*, p. 64.
[46] Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 477. Universul spiritual al popoarelor turco-mongole avea un caracter tripartit: sus - cerul albastru, jos – pământul brun, iar la mijloc – ființa umană; pentru detalii a se vedea: Irène Melikoff, *op. cit.*, p. 14.

Prestigiul mistic al vânătorului exemplar – carnasierul – juca un rol considerabil, motiv pentru care, nu întâmplător, multe triburi altaice revendicau drept strămoş al lor un lup supranatural. Tamerlan (sec. al XV-lea) a fost ultimul cuceritor turco-mongol de seamă din şirul căpeteniilor nomade, care, începând cu Attila (sec. al V-lea) şi culminând cu Ginghis Han (sec. al XIII-lea), s-a inspirat din modelul carnasierelor[47].

c. Mutații survenite în afirmarea comportamentului războinic prin asumarea unei identități religioase. Calitățile războinice ale turco-mongolilor aveau să sufere o influență decisivă sub impactul religiilor adoptate de aceste populații. Islamizarea turcilor otomani şi asumarea de către căpeteniile acestora a titlului de *ghazi*, luptători împotriva necredincioşilor, aveau să le amplifice sentimentul războinic, prin dobândirea unei conotații religioase. În schimb, convertirea mongolilor orientali la lamaismul tibetan al Bisericii Galbene a modificat, în mod semnificativ, comportamentul lor, călăreții nomazi preferând treptat credința în locul vânătorii şi a războiului. Revizuirea codului mongol, de către hanul Tumen Sasak-tu (sec. al XVI-lea), inspirată din rigoarea moralei budiste, a expus acest popor, odinioară războinic, oricăror amenințări de cucerire din partea vecinilor, în special ale manciurienilor. La mijlocul secolului al XVII-lea, toate triburile mongolilor orientali s-au supus căpeteniilor manciuriene, care au reuşit, în cele din urmă, să-şi impună chiar propria dinastie în China (1651-1912)[48].

1.2.3.2. Influența spațiului iranofon

a. Implicații culturale. Analiza spațiului de referință evidențiază imposibilitatea disocierii, din perspectivă cultural-istorică, a arealului turcofon de cel iranofon, care s-au aflat într-un proces complex de interrelaționare. Acest destin a fost marcat de existența conflictului ancestral între cultivatorii sedentari şi păstorii nomazi, aspect ce poate fi identificat inclusiv în religia zoroastristă, dominată de dualismul Ahura Mazda – binefăcătorul pământurilor fertile şi Ahriman – geniul rău al stepelor[49]. Anterior manifestării sale în plan cultural-religios, conflictul a avut un profund un caracter rasial (mileniul I î. H.). Supuse presiunii constante din partea populațiilor brahicefale, proto-turce şi proto-mongole (de la Manciuria occidentală la Lacul Balhaş), triburile dolicefale, indo-europene, au fost nevoite să migreze spre sud şi apus[50].

Antagonismul puternic între turcofonii nomazi şi iranofonii sedentari s-a estompat odată cu secolul al XIV-lea, pe fondul sedimentării relațiilor socio-politice în urma tulburărilor provocate de

[47] Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 477.
[48] Luigi Marcello*, op. cit.*, pp. 250-251.; cu privire la convertirea mongolilor la lamaismul tibetan, a se vedea şi: Jean Paul Roux, *Asia Centrală: istorie şi civilizație*, Editura Artemis, Bucureşti, 2007, pp. 388-390.
[49] Fridrich Ratzel, *La géographie politique. Les concepts fondamentaux*, Editura Fayard, Paris, 1987, p. 85.
[50] Din această confruntare, a rezultat stabilirea, pentru secole de-a rândul, a hărții popoarelor din Eurasia, până când un alt trib turc, hunii, au migrat spre vest; pentru detalii, a se vedea: Aymeric Chauprade, *Civilisations turque et européenne: 3000 ans d'opposition*, în Revue Française de Géopolitique, nr. 4/2006 (Géopolitique de la Turquie), coordonator Aymeric Chauprade, Editura Ellipses, p. 15.

valul migrator. Istoria politică a Asiei Centrale din ultimul mileniu a fost cea a unor confederații tribale, turanice, în general, care au fondat imperii într-un spațiu locuit din mileniul precedent de populații de origine iranofonă, din care o parte au adoptat limba turcă. La rândul lor, unele triburi nomade de sorginte turcofonă, devenind sedentare, s-au iranizat, dacă nu prin limbă, măcar prin cultura asimilată[51].

Această fuziune şi-a avut originea în cucerirea Iranului şi ocuparea Bagdadului (1055) de către turcii selgiucizi, moment din care a fost eliminată orice fel de graniță între lumea persană şi cea turcă, iar cultura rezultată a supraviețuit vreme de opt secole. Din Anatolia până în Kokand, cuprinzând Iranul, Khorassan şi India de Nord, emirii şi sultanii au fost cu toții turci (cu excepția paştunilor în Afganistan şi în nordul Indiei), în timp ce administrația era persană atât prin limbă, cât şi prin modul de recrutare[52]. Persana (în varianta medievală *dari*[53]) a devenit limba de civilizație prin excelență de la Delhi la Smarkand, incluzând Lahore şi Kabul, până în secolul XX. În Asia Centrală, emiratele de Kokand şi Buhara, deşi erau conduse de dinastii uzbece, au avut, până la desființarea lor (1876, respectiv 1920), persana ca limbă oficială, asemenea imperiului mogul din subcontinentul indian (1857)[54]. În timp, însă s-a desfăşurat un amplu proces de turcizare lingvistică, favorizat de invazia mongolă, care a provocat un amestec de populații şi, în special, al diferitelor segmente tribale de kîpciaci incluse în confederație. Pe acest fond, s-a consolidat elementul lingvistic turcic în Asia Centrală, având în vedere că mongolii nu doar s-au islamizat, ci, totodată, s-au şi turcizat. Sub domnia lui Tamerlan, care a reuşit să pună bazele unui imperiu de la Ankara la Delhi, s-a definitivat fuziunea culturală turco-persană din Transoxiana (secolul al XV-lea). Pe acest fond, s-a dezvoltat o limbă literară turcă (ceagatai) ce s-a alăturat persanei, care a continuat să rămână, totuşi, limba oficială[55].

După cum observăm, cu toate că au reuşit să cucerească Iranul, impunându-şi propriile dinastii (de exemplu ghaznavidă, safavidă), populațiile turcice au fost nevoite să se adapteze civilizației acestui imperiu. Specifică zonei piemontane, civilizația iraniană a rezistat turcizării deoarece era mai avansată, fundamentându-se pe o viață, predominant, sedentară şi urbană, precum şi pe exploatarea la altitudine a uneia dintre resursele vitale pentru existența umană, ce generase, într-o măsură determinantă, însăşi revărsarea valului migrator – apa. În schimb, constatăm că în Asia Centrală, din cauza particularităților climei şi a poziționării geografice, civilizația iraniană nu a supraviețuit decât în zonele situate la debuşeul unor văi importante spre depresiunea Turan, aşa cum este cazul Buharei şi al Samarkandului. Totodată, subliniem existența unui revers al interacționării

[51] Olivier Roy, *Noua Asie Centrală sau fabricarea națiunilor,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 34.
[52] *Ibidem,* pp. 34-35.
[53] Limba de curte, oficială şi astăzi în Afganistan, alături de paştu (n.a.).
[54] Olivier Roy, *op. cit.*, pp. 32-33.
[55] *Ibidem*, p. 36.

dintre aceste civilizații, în sensul că, în spațiul iranofon, migrațiile popoarelor turcice şi-au lăsat amprenta asupra tipologiilor comportamentale, generând, în mod excepțional, un proces de beduinizare, ce a implicat nomadizarea unor populații sedentare, care au preluat modul de viață al cuceritorilor (de exemplu, lurii sau bahtiarii). Totodată, din punct de vedere cultural-identitar, deşi a avut un caracter excepțional, turkmenii şiiți au reuşit să turcizeze populațiile iraniene din actualul Azerbaidjan.

b. Implicații religioase. În pofida estompării tendințelor centrifuge de tipul sedentar-nomad, în interiorul plăcii civilizaționale turco-iraniene s-a produs o nouă falie, începând cu secolul al XVI-lea, care produce efecte importante până în prezent, urmare a asumării unor identități distincte din punct de vedere confesional: sunnit, respectiv şiit. Aderarea populației iraniene la şiism s-a datorat sentimentului de frustrare determinat de desconsiderarea lor într-un imperiu arab condus de suniți. O cauză mai profundă a constat în faptul că gândirea religioasă zoroastristă a continuat să se dezvolte în climatul mesianic al şiismului. Acest fapt i-a determinat, mai târziu, pe gânditorii persani să integreze o parte din miturile escatologice ale zoroastrismului în metafizica şiită[56] şi, implicit, să valorizeze tradițiile spirituale proprii ale iranienilor. După cum observăm, şiitizarea Iranului a avut un accentuat caracter politic, opunând Persia, moştenitoarea unei tradiții imperiale milenare, fie arabilor, fie otomanilor care, în funcție de perioada istorică, au pretins şi şi-au afirmat supremația în lumea musulmană.

Din perspectivă cultural-religioasă, şiitizarea Iranului a generat cele mai profunde şi îndelungate consecințe, implicând o ruptură radicală cu lumea persanofonă sunnită din Asia Centrală, care, lipsită de un centru politic, a înregistrat un accentuat proces de degradare. Dar, mai ales, Iranul s-a transformat într-o barieră, în loc de punte, între Asia Centrală şi Orientul Mijlociu, astfel că pentru populațiile turcofone din stepe, Rusia, până la prăbuşirea U.R.S.S., a constituit singura cale de dezenclavizare şi contact cu tot ce însemna civilizația occidentală, mai ales că, în secolul al XIX-lea, legătura spre India a fost compromisă de rivalitatea anglo-rusă[57].

La nivelul Asiei Centrale şi Septentrionale, această paraclază confesională a obturat, într-o măsură importantă, canalul de influența culturală al centrelor civilizaționale din zona meridională, favorizând, implicit, procesul de expansiune a Rusiei spre orientul masei continentale. Pe acest fond, imaginea Asiei Centrale la nivelul culturii europene a fost modelată, aproape în exclusivitate, de interesele şi experiența Sankt Petersburgului, respectiv a Moscovei. După asasinarea rămasă nepedepsită a prințului Bekovici Cerkansky de către hanul din Hiva (1717), suveranii din Hiva şi

[56] Mohamad-Reza Djalili, *Geopolitique de l' Iran*, Editions Complexe, Paris, 2005, p. 49.
[57] Olivier Roy, *op. cit.*, pp. 38-39.

Buhara i-au hărțuit permanent pe reprezentanții țarilor, înconjurându-se de o reputație de ferocitate care, în Rusia, a dobândit imaginea unui Orient tenebros şi de o sălbăticie irațională[58].

1.2.3.3. Turcizarea şi islamizarea imperiului mongol

a. Procesul de turcizare. Atenția ne-a fost reținută de faptul că în cadrul hanatelor succesoare ale imperiului condus de Ginghis Han s-a desfăşurat un proces intens de turcizare şi islamizare. Procesul a debutat odată cu domnia lui Djaghatai, fiul lui Ginghis Han, căruia i se atribuise Transoxiana, şi a continuat sub dinastiile succesoare (timurizi, uzbeci, moguli), care, indiferent de origine, au revendicat, mai mult sau mai puțin întemeiat, o presupusă filiație ginghishanidă ca legitimitate politică[59].

Turcizarea ca realitate istorică ar putea fi considerată paradoxală, dat fiind că elitele politico-militare ale imperiului erau de origine mongolă. Însă subliniem că aceste elite erau puțin numeroase, iar elementele turcice, care, datorită calităților războinice, au fost folosite ca mercenari, au putut să acceadă, în timp, la funcții militare[60]. Nu trebuie să uităm, totodată, că, stepele ponto-caspice deveniseră de foarte timpuriu sediul comunităților turcice, odată cu asimilarea ultimelor populații iraniene nomade (secolele VI-X), când în regiune îşi fac apariția khazarii, kabarii, uzii, pecenegii, cumanii etc.[61], integrați, la rândul lor, în noile valuri migratoare (secolele XI-XIII). În schimb, mongolii nu au putut asimila populațiile din acest vast spațiu întrucât cea mai mare parte a etnosului lor rămăsese în Mongolia, astfel că doar un grup relativ restrâns de războinici s-a deplasat spre vest, care a fost rapid asimilat de masa turcică existentă. De asemenea, aşa cum am văzut, sub influența factorului iranofon, care dura de foarte multe secole, populațiile turcice şi-au dezvoltat, spre deosebire de mongoli, o structură lingvistică extrem de complexă, bazată inclusiv pe scriere, ce a permis consolidarea propriilor sisteme de organizare politică.

b. Procesul de islamizare. Este deosebit de important de evidențiat momentul convertirii în masă a populațiilor turcice la islam, deoarece acest episod a produs efecte semnificative în plan geopolitic. De altfel, pe fondul dezmembrării imperiului condus de Ginghis Han, islamul şi creştinismul s-au aflat într-o strânsă competiție pentru obținerea supremației spirituale în acest spațiu. Convertirea la creştinismul de tip nestorian a unor hani a pus în discuție, la un moment dat, posibilitatea unei alianțe a europenilor, aflați încă în epoca cruciadelor, cu turco-mongolii împotriva

[58] Starea de fapt nu a permis instalarea de misiuni diplomatice, comerciale sau religioase, aşa cum ruşii şi-au stabilit la perşi, otomani sau chinezi. Călătorii ruşi care plecau spre Buhara îşi întocmeau testamentul, iar misionarii creştini aflați în regiunea tătarilor sau Başkiria nu se aventurau în Transoxiana; pentru detalii a se vedea: Patrick Karam, *op. cit.*, p. 10.

[59] Olivier Roy, *op. cit.,* p. 36.

[60] Semnificativ este cazul turcilor selgiucizi care astfel reuşesc să pătrundă în Orientul Apropiat (n.a.).

[61] Un rol important l-a jucat tribul tu-kiu în turcizarea stepelor, care a pus bazele unui vast imperiu în acest spațiu dominat de populații indoeuropene; pentru detalii, a se vedea: Jean Paul Roux, *Asia Centrală: istorie şi civilizație*..., 2007, p. 145.

musulmanilor. Astfel, în 1248, regele Franței, Ludovic al IX-lea, a reluat inițiativa, abandonată de papa Inocențiu al IV-lea, de a negocia o alianță militară cu mongolii, ale căror căpetenii se creştinaseră, pentru eliberarea Locurilor Sfinte[62].

În cele din urmă, triburile turco-mongole au aderat, în majoritate, la islam, modul inițial de viață, cel preponderent nomad, influențând decisiv, în opinia noastră, opțiunea lor religioasă. Mesajul creştinismului era prea complex pentru a fi asimilat în afara unor îndelungi experiențe de viață sedentară. Nu întâmplător, în Orientul Apropiat, creştinismul s-a păstrat mai degrabă la comunitățile rurale agricole izolate (Egiptul de Sus, Antiliban, piemontul asirian). În schimb, contactul cu deşertul şi oazele au fost expuse islamului, o religie a beduinilor sedentarizați în jurul oraşelor din vestul Peninsulei Arabe, înființate de populații de comercianți şi negustori, familiarizați atât cu mozaismul, cat şi cu creştinismul. Pe acest fond, avansăm ipoteza că aproape toate populațiile turcice care s-au creştinat au avut o componentă sedentarizată puternică[63].

1.3. Evaluarea factorilor determinați în constituirea, dezvoltarea şi destructurarea formațiunilor statale

1.3.1. Formele de relief

a. Importanța formelor de relief în succesul, respectiv eşecul proiectelor statale. Particularitățile geografice ale spațiului turco-mongol au marcat profund destinul istoric al locuitorilor săi, fapt ce ne explică succesul sau eşecul anumitor structuri imperiale organizate în arealul de referință. De pildă, remarcăm că Turcia, care cuprinde în interior un vast podiş înalt (Anatolia), mărginit de lanțuri muntoase (Pontic şi Taurus), a asigurat condițiile necesare dezvoltării unui stat puternic (Imperiul Otoman). În schimb, deşi turcii selgiucizi au reuşit să cucerească Iranul (secolul al XI-lea), vastul platoul înalt, dar arid, nu a creat condițiile optime transformării acestuia într-o bază de expansiune. O situație care observăm că nu s-a repetat însă pentru populațiile turcofone în Asia Centrală, unde stepele au favorizat constituirea unor structuri statale de anvergură, (imperiul khazar, cuman, mongol, timurid), ce au generat un proces de refulare a popoarelor civilizațiilor antice spre zona montană a Pamirului (etnii descendente ale bactrienilor şi sogdienilor). A impresionat, întotdeauna, celeritatea, iar în unele cazuri, chiar facilitatea materializării unor asemenea inițiative de construcție statală. Neputând fi împărțită, stepa, un spațiu extensiv şi nelimitat de obstacole naturale, a impus hegemonia, fapt ce explică atât vastitatea imperiilor fondate, cât şi impulsurile violente care animau popoarele nomade din interiorul

[62] Kenneth Meyer Setton, Harry W. Hazard, *A History of the Crusades: The fourteenth and fifteenth centuries*, volumul 3, Univ. of Wisconsin Press, 1975, pp. 522-523.
[63] De exemplu, cazul ciuvaşilor, cu origini fino-ugrice, sau cel găgăuzilor, proveniți dintr-un amestec incert de triburi oghuze din Anatolia şi populații timpuriu creştinate (n.a.).

Eurasiei[64]. Însă stepa ni se prezintă, totodată, şi ca un factor ce a favorizat accelerarea procesului de destructurare a imperiilor, în absența unor forme de relief consistente (podişuri, munți etc.), care să reprezinte un centru natural defensiv puternic (efemeritatea imperiilor timurid sau mongol, fondate aproape exclusiv în stepă, fiind exemplificativă în acest sens).

Istoria ne-a exemplificat şi cazuri când, deşi populațiile turco-mongole au ocupat zone geografice prielnice dezvoltării unor baze de expansiune, au fost refulate în arii marginale facil de cucerit, aşa cum s-a întâmplat cu iakuții din zona boreală sau tătarii din Crimeea, care au fost supuşi de ruşi (secolul al XVII-lea, respectiv al XVIII-lea). În acest caz, subliniem că stăpânirea unor fortărețe naturale nu a fost suficientă pentru a rezista în confruntarea cu o civilizație superioară.

b. Rolul formelor de relief în raporturile de putere dintre structurile statale nomade şi cele sedentare. Caracteristic acestor imperii este faptul că nomazii mongoli şi turci au reuşit să creeze, în zonele înalte ale Asiei, puteri politice originale, autonome față de statele sedentare. Rațiunea acestei situații geopolitice trebuie identificată în particularitățile mediului geografic din Orientul Mijlociu şi din peninsula Arabiei, comparativ cu situația existentă în stepa eurasiatică[65]. Astfel, în toată Asia Centrală, cu ploi de vară, culturile pluviale au fost posibile în regiunile muntoase, însă anotimpul vegetativ propice pentru culturi a coincis tocmai cu sezonul în care aceste etaje superioare au constituit o păşune atractivă şi necesară populației nomade, fapt ce a împiedicat orice dezvoltare a vieții sedentare şi urbane. Culturile nu au fost posibile decât prin irigarea ieşirilor imediate a văilor muntoase în câmpiile aluvionare, chiar în apropierea traseelor de iarnă ale nomazilor şi sub strica dependență a acestora[66].

Într-adevăr, stăpânirea piemonturilor, localizate frecvent la ieşirea râurilor din munți, o apreciem esențială în construcția politică a statelor din spațiul central-asiatic. Însă nomazii turco-mongoli foloseau ca păşuni de iarnă tocmai aceste zone înalte, unde, terasat, în lungul văilor, se putea practica agricultura fără irigații, aşa cum se întâmplă şi în prezent. Aceste realități de ordin geografic au generat, în concepția noastră, o stare de dependență a populațiilor sedentare, facilitând dominația triburilor nomade. Atât timp cât nomazii turco-mongoli s-au mulțumit cu păşunile altaice, situate într-o regiune mai umedă, dar şi mai severă din punct de vedere termic, populațiile sedentare au reuşit să se organizeze în state dependente de poziția strategică a platoului iranian şi anatolian. Însă odată cu migrația triburilor nomade spre sud şi sud-vest, menționăm că aceste structuri statale deveneau extrem de vulnerabile, generând o concurență pentru stăpânirea zonelor montane. Această dispută pentru controlul regiunilor muntoase cu un scop diferit, opunând agricultura păstoritului, a fost favorabilă nomazilor. Credem însă că succesul nomazilor a implicat un regres socio-economic,

[64] *Ibidem*, p. 93.
[65] Xavier de Planhol, *Les nations des Prophètes*, Editura Fayard, Paris, 1993, p. 44.
[66] *Ibidem.*

inclusiv prin derularea unui proces de beduinizare a unor comunități sedentare, care au ajuns să practice diverse tipuri de transhumanță şi combinând o agricultură tot mai rudimentară cu păstoritul. Relevăm că, inițial, oraşele, situate frecvent în zona piemontană, au fost o creație a iranofonilor, fiind folosite de nomazii turcofoni drept centre pentru schimbul de produse (troc) cu populațiile sedentare. Ulterior, pe fondul unei asimilări, graduale, a nomazilor la viața sedentară, o parte a acestor centre urbane a devenit nucleul unor state turcofone, aşa cum s-a întâmplat în cazul Horezmului, al Buharei sau al Samarkandului.

1.3.2. Modul de viață

a. Efectele mobilității asupra dinamicii teritoriale. Nevoite să se adapteze la condițiile stepei, triburile turco-mongole au probat o mobilitate extraordinară, fenomen ce se manifestă într-un grad sporit la populațiile aflate într-un stadiu inferior de civilizație, în raport cu cele situate pe o treaptă superioară de dezvoltare. Însă prin mobilitate, popoarele aflate la un nivel mai redus de civilizație au reuşit să compenseze decalajul existent. În principal, cauzele generatoare ale efectului de masă au constat în slaba densitate a populației, posibilitatea de a dispune de spații largi, precum şi imperfecțiunea mijloacelor de subzistență, care constrâng la o exploatare extensivă a spațiului[67].

Generată de modul de viața nomad, mobilitatea populațiilor turco-mongole a făcut posibilă fondarea unor vaste imperii în interiorul masei eurasiatice. Această forță politică elementară a permis unor populații nomade, precum mongolilor sau manciurienilor, să-şi impună dominația asupra popoarelor cu tradiții sedentare, aşa cum este cel chinez[68]. În cazul mongolilor, forța acestora s-a bazat pe o organizare foarte mobilă ce îşi transporta propria logistică, precum şi pe gradul ridicat de autonomie de care beneficiau toate căpeteniile hoardelor, fapt ce a permis coordonarea acțiunilor militare pe distanțe considerabile[69]. Mobilitatea populațiilor turcofone a fost strâns legată şi de importanța acordată calului privit ca mijloc de deplasare în vastele stepe, care le-a ajutat să atace rapid şi eficient centrele sedentare, amplificând impresia violenței incursiunilor. Această mobilitate, combinată cu rezistența şi frugalitatea specifică nomazilor, datorită nevoii de a se adapta unui mediu natural şi climatic ostil, le-a asigurat o superioritate considerabilă în raport cu inamicul şi a constituit, în egală măsură, un factor de securitate[70].

Evidențiem că deşi stepa a favorizat crearea unor imperii de anvergură, ce au reorganizat complet ordinea politică în diferite epoci istorice, acestea nu au putut, totuşi, să dureze în timp, din cauza inconsistenței lor. Un factor intrinsec ce a contribuit la dezintegrarea accelerată a imperiilor a

[67] Fridrich Ratzel, *op. cit.*, p. 91.
[68] *Ibidem*, p. 90.
[69] De pildă, în perioada 1219-1221, raidurile mongole acopereau peste 6 500 de kilometri, între Altai şi Tibilisi; pentru detalii, a se vedea: Gérard Chaliand, *op. cit.,* p. XLII.
[70] *Ibidem*, p. XLIII.

constat în starea de ostilitate, specifică vieții nomade, care domină relațiile dintre triburi, generând interminabile războaie de gherilă, ambuscade, incursiuni sfârşite cu răpiri de oameni, punerea în sclavie şi deplasarea lor din locurile de şedere[71].

b. Implicațiile nomadismului în dinamica teritorială. Constatăm că atât timp cât şi-au păstrat modul de viață nomad, centrându-şi existența în stepă, imperiile au fost extrem de vulnerabile, nerezistând decât în regiunile cucerite unde funcționau structuri politice foarte bine consolidate (Asia Mică pentru otomani, subcontinentul indian – în cazul mogulilor, respectiv China sau Crimeea pentru anumite hanate ce au succedat imperiului mongol). De asemenea, teritorialitatea şi proprietatea, în general, nu s-au afirmat puternic în rândul turco-mongolilor nomazi. Deoarece se aflau într-o deplasare continuă, aceştia nu erau strâns legați de un anumit pământ, fiind dezinteresați în apărarea lui dacă presupunea sacrificii importante. De altfel, la popoarele nomade, ideea liniilor frontaliere rămâne necunoscută, locul lor fiind substituit de cea a unor spații frontaliere menținute vacante cu forța. Mobilitatea extremă probată în acest caz a fost favorizată de habitatul specific, de dimensiuni mici şi construcție uşoară, care putea fi uşor abandonat şi mutat repede în altă parte[72]. Nomadul întreținea o relație cu spațiul prin intermediul calului, față de sedentar, legat afectiv de pământ, prin intermediul agriculturii[73].

Comportamentul nomad şi, implicit, mobilitatea triburilor turco-mongole aveau să cunoască transformări profunde în contact cu alte civilizații mai avansate, cazul imperiului otoman fiind cel mai elocvent din acest punct de vedere, sub impactul perpetuării factorului cultural bizantin. De exemplu, pentru protejarea populației sedentare, în scopul menținerii veniturilor obținute de aceasta din agricultură, Baiazid al II-lea a încercat să preia controlul asupra grupurilor turcomane nomade din stepele Anatoliei, Munții Taurus, precum şi din ținuturile înalte Tokat şi Sivas, care se opuneau tendinței de centralizare a administrației otomane, prin înregistrarea lor în cadastruri şi supunându-le la o impozitare sistematică. Regimul otoman devenise incompatibil cu economia nomadă şi cu legea cutumiară tribală, mai ales că aceste grupuri aderau cu fanatism la ordinele de dervişi, profund modificate de obiceiuri tribale şi credințe şamanice, în timp ce, la nivel oficial, se susținea cauza ortodoxiei sunnite[74]. Pe fondul dezvoltării procesului de extindere teritorială, administrația otomană a vizat să-şi consolideze imperiul prin sedentarizarea populației, fapt ce a produs consecințe majore din punct de vedere socio-economic. Regimul otoman a reuşit să-şi creeze o bază stabilă prin asigurarea resurselor umane şi materiale necesare dezvoltării imperiului. Totodată, s-a urmărit afirmarea unei ideologii unice, în plan confesional, care să asigure coeziunea internă necesară valorificării resurselor la o capacitate maximă, inclusiv în direcția susținerii expansiunii teritoriale.

[71] Fridrich Ratzel, *op. cit.*, p. 91.
[72] *Ibidem*.
[73] Therry Camous, *op. cit.*, p. 104.
[74] Halil Inalcik, *Imperiul otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, p. 77.

1.3.3. Interferența cu arii civilizaționale limitrofe

a. Aculturație şi asimilare. Ameliorarea condițiilor de trai, în urma contactului cu produsele civilizațiilor sedentare, a implicat o aculturație lentă, dar sigură, a nomazilor, desăvârşind procesul de cucerire şi cel de integrare. În mod paradoxal, imediat după asimilare, foştii nomazi au devenit cei mai impetuoşi apărători ai civilizației adoptate[75].

Subliniem că invadatorii turco-mongoli nu au reuşit să impună un model cultural, fiind nevoiți să se adapteze la civilizațiile popoarelor sedentare din teritoriile învinse, otomanii imitând civilizația bizantină, ghaznavidii, selgiucizii şi safavizii – persană, în timp ce mongolii şi manciurienii au copiat fidel civilizația chineză. Un caz particular a fost cel al mogulilor, unde Babur I, fondatorul imperiului, şi fiul său care i-a succedat, Humayun I, au fost la originea importării în India a civilizației iraniene. Deşi, inițial, civilizația iraniană se manifesta cu precădere în nordul Indiei, odată cu expansiunea teritorială prin cuceririle militare ale lui Akbar I (1556-1605), aceasta se va extinde şi în centrul şi sudul subcontinentului (Podişul Deccan)[76]. Civilizația iraniană nu a rezistat în forma sa importată, ci a fost profund influențată de cea indiană, fuziunea, în timp, dintre aceste două entități stând la baza culturii specifice imperiului mogul[77].

Asimilarea cuceritorilor turco-mongoli nu s-a produs imediat în cadrul civilizațiilor sedentare, dată fiind opoziția lor față de acest proces, în special prin conservarea modului de viață nomad. Astfel, deşi au preluat asemenea khitanilor numeroase practici socio-culturale chineze, conducătorii mongoli au încercat să reziste asimilării, continuând să guverneze administrația în limba natală şi să-şi petreacă verile în țara de origine. Hanul Kubilai a descurajat căsătoriile mongolilor cu chinezoaice, iar unii dintre prinți au preferat să trăiască în palatele-corturi decât în clădirile luxoase de la Beijing[78]. De asemenea, manciurienii, după ce au cucerit China, odată cu instalarea dinastiei Qing, au promulgat o serie de legi pentru a-şi conserva etnosul şi tradițiile. Însă forța exercitată de o civilizație sedentară, net superioară, asupra nomazilor a fost prea puternică pentru a-i rezista, motiv pentru care manciurienii s-au sinizat complet, nemaiexistând în prezent, nici din punct de vedere etnic, nici lingvistic[79].

---

[75] Thierry Camus, *op. cit.*, p. 93.

[76] Această influență se putea identifica la Babur I în pasiunea sa pentru poezie şi grădini de animale, în timp ce Humayun I şi-a petrecut aproape în întregime exilul în Persia, fiind însoțit în momentul reluării tronului de un important anturaj iranian. Descendenții lor au continuat să încredințeze persanilor funcții de consilieri, astfel că până la mijlocul secolului al XVII-lea, influența iraniană a rămas marcantă; pentru detalii, a se vedea: Jean Pierre Duteil, *L'Asie aux XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles*, Ophrys, Paris, 2001, p. 14.

[77] Fuziunea dintre cele două entități culturale s-a manifestat în special în arhitectură, fiind reprezentată de construcții remarcabile, precum cele din Agra – Taj Mahal sau Moti Masjid; pentru detalii, a se vedea: Amaury de Riencourt şi Claude B. Levenson, *L'âme de l'Inde*, L'Age d' homme, 1985, pp. 172-174.

[78] Patricia Buckley Ebrey, *op. cit.*, p. 173.

[79] Jean Paul Roux, *Asia Centrală: istorie şi civilizație...*, p. 394.

Astfel, pe fondul contactului cu popoarele cucerite, chiar pe teritoriile unde au reuşit să-şi formeze în timp state naționale, triburile turco-mongole au cunoscut un proces de asimilare etnică într-o mai mică sau mai mare măsură. În acest ultim sens, elocvent ni se pare cazul osmanlâilor seminomazi în contact cu populațiile sedentare din zona piemontului anatolian, chiar dacă acest proces a fost unul extrem de complex, implicând existența unor grupuri de greci islamizați sau turci creştinați (găgăuzii, karamanii). Constatăm că sinteza a influențat nu doar substanța etnică a poporului turc, ci şi cultura sa, având repercusiuni inclusiv în planul tranziției spre un stil de viața sedentar, deşi nomadismul a supraviețuit sub forma transhumanței, deoarece face încă parte din moştenirea tradițională a bazinului mediteranean. Înşişi strămoşii popoarelor turco-mongole – *xiong-nu* – se pare că aveau origini multiple, prezentându-se drept un amestec de populații mongoloide şi europoide. Acest metisaj a reprezentat o particularitate care s-a menținut, fiind identificată mai târziu în cazul hunilor. Abordarea lingvistică relevă existența la huni a unui dublu strat, rezultat din absorbția de către un nucleu turcofon original a unor populații nomade iranofone (sciți, sarmați sau alani)[80].

b. Efecte ale interferenței. Evidențiem că mobilitatea generată de nomadism a avut implicații socio-culturale majore nu doar din punct de vedere negativ, ci şi pozitiv. Cuceritorii mongoli au extins contactele de-a lungul Eurasiei, fapt ce a permis răspândirea bolilor mortale, dar şi a transferului de cunoştințe tehnice şi ştiințifice. Misionari, precum Marco Polo, s-au reîntors cu informații referitoare nu doar la bogăția şi splendoare oraşelor chineze, ci şi cu date privind invențiile chinezilor despre praful de puşcă şi tipar[81], care, în opinia noastră, au revoluționat militar, respectiv cultural Europa. Prin fondarea acestui vast imperiu, mongolii au reuşit să restabilească legăturile între cele două extremități ale lumii cunoscute, Europa şi Orientul Îndepărtat, şi au redeschis rutele comerciale după o întrerupere milenară[82]. Revigorarea comerțului pe Drumul Mătăsii, sub egida *pax mongolica*, le-a permis nu doar lui Marco Polo şi altor exploratori să ajungă în China, ci şi statului rus, reconstituit în jurul Moscovei, să se consolideze economic[83]. Această realitate o considerăm esențială în procesul de eliberare a Rusiei de sub dominația tătară şi extinderea influenței sale politice asupra Siberiei, Caucazului şi Asiei Centrale.

[80] Thierry Camous, *op. cit.,* pp. 99-100.
[81] Patricia Buckley Ebrey, *Cambridge Illustrated History,* Cambridge University Press, 1999, Cambridge, p. 171.
[82] John Mandeville, Xavier Walter, *Avant les grandes découvertes: une image de la terre au XIVe siècle: le voyage de Mandeville*, Alban, 1997, p.334.
[83] Thierry Camous, *op. cit.*, p. 165.

1.3.4. Viața religioasă

a. Toleranța religioasă. Incapacitatea impunerii unui model cultural în majoritatea teritoriilor cucerite l-am putea interpreta ca un factor explicativ al principiului toleranței religioase promovat în imperiile turco-mongole. Kara-kitaii, sub a căror stăpânire coexistau budismul şi creştinismul, sau khazarii, în al căror imperiu conviețuiau pașnic creştinii, mozaicii şi musulmanii, reprezintă un exemplu suficient pentru a evidenția toleranța religioasă probată, în general, de popoarele turco-mongole[84].

► *Imperative politico-economice.* Aplicarea principiului toleranței religioase se impunea din perspectiva necesității menținerii unei coeziuni în interiorul imperiilor, având în vedere numeroasele grupuri confesionale existente pe teritoriile vaste asupra cărora aceste structuri statale îşi exercitau puterea. Exemplificativ a fost cazul imperiului otoman, cel mai dens agregat de religii, unde se manifestau numeroase entități confesionale sau se practicau rituri oculte, nerecunoscute oficial[85]. Libertatea religioasă se justifica şi din necesități fiscale, având în vedere că se percepea o taxă specială popoarelor nemusulmane, extrem de profitabilă, dată fiind existența pe teritoriul imperiilor turco-mongole a unor numeroase comunități creştine, mozaice, budiste, hinduse etc.[86].

► *Efectele renunțării la acest principiu.* Referitor la otomani, credem că abandonarea la toleranța religioasă nu a însemnat doar renunțarea la o importantă sursă de finanțare, ci şi la unul dintre fundamentele pe care şi-au constituit vastul imperiu. Starea de fapt a accelerat procesul de dezintegrare a imperiului, odată cu opțiunea în favoarea naționalismului incompatibil cu ideea de toleranță religioasă şi etnică (sfârşit de secol al XIX-lea şi început de secol XX). Un caz similar a fost cel al mogulilor, unde Akbar I a încercat să constituie un stat național, sens în care a luat o serie de măsuri pentru estomparea conflictului religios ce opunea islamul şi hinduismul. Astfel, mogulul s-a căsătorit cu o prințesă rajput, a desființat taxele religioase impuse nemusulmanilor şi a permis accesul hinduşilor la funcții în administrația imperiului[87]. Însă Alamgir I (1658-1707) s-a opus ideii unificării statului indian prin eliminarea diferențelor confesionale, optând pentru restaurarea islamului ortodox. În acest sens, Alamgir I a lansat un program de demolare a templelor şi a şcolilor nemusulmane, a reintrodus impozitul pentru infideli, a adoptat decrete fiscale discriminatorii împotriva hinduşilor şi a dispus eliminarea unei părți a acestora din administrație[88]. Pe acest fond, au reizbucnit conflictele dintre musulmani şi hinduşi pe parcursul secolelor XVIII-XIX, constituind,

---

[84] Luigi Marcello, *op. cit.*, pp. 82-83.
[85] Ilber Ortayli, *Les groupes hétérodoxes et l' administration ottomane,* în *Syncretistic Religious Communities in the Near Est,* coord. K. Kehl-Bodrogi, B. Kellner-Heinkele & A. Otter-Beaujean, Brill, 1997, pp. 204-205.
[86] De altfel, apreciem că, în realitate, convertirile în masă la islam înregistrate în Balcani şi India se datorează, într-o măsură importantă, necesității anumitor comunități de a fi exceptate de plata taxei (n.a.).
[87] Jean Pierre Duteil, *op. cit.*, p. 15.
[88] *Ibidem*, p. 19.

în opinia noastră, un element favorizant al acțiunii politico-militare engleze pentru cucerirea imperiului mogul şi a subcontinentului indian.

b. Identitatea religioasă. Considerăm că inconsistența structurilor statale turco-mongole a fost cauzată, într-o anumită măsură, şi de absența unei ideologii unificatoare, având în vedere ezitările în fața unei opțiuni religioase, în situația khazarilor, care au oscilat între iudaism, creştinism şi islam, ori a uigurilor, care s-au împărțit în maniheişti, nestorieni şi budişti.

► *Mijloc de integrare socio-politică.* În anumite cazuri, asumarea identității religioase a constituit un mijloc de integrare a triburilor într-un ansamblu socio-politic. De pildă, turcii selgiucizi şi urmaşii lor au preferat să se convertească la mahomedanism nu dintr-o convingere profundă, ci din oportunism. Au încercat să profite de deschiderea pe care lumea musulmană o avea față de triburile turcice, motiv pentru care au adoptat credința acesteia pentru a se integra cât mai uşor. Într-o epocă în care şiismul era pe punctul de a învinge, fiind susținut de fatimizii din Egipt şi Siria sau de buizii din Mesopotamia, turcii au optat pentru sunism, dându-şi seama că majoritatea populației musulmane rămânea fidelă acestei confesiuni. Totuşi, turcii nu şi-au pierdut tradițiile şi probabil nici credința intimă, nu s-au arabizat sau iranizat, chiar dacă limba culturii a devenit persana. Războiul sfânt (jihadul) a fost evocat de turci numai cu scopul de a demonstra că, deşi fuseseră recent convertiți la islam, respectau una dintre cele mai importante prescripții ale religiei: lupta împotriva necredincioşilor[89].

Asumarea unei noi identități religioase privită ca un vehicul de integrare socio-politică nu a presupus renunțarea totală la vechile credințe. Convertirea la islam a implicat, în anumite zone ale spațiului turcofon, un proces lent, derulat pe o perioadă îndelungată de timp, şi care a presupus anumite concesii, aşa cum s-a întâmplat cu persistența influenței practicilor şamaniste în Asia Centrală şi Siberia. Deşi expansiunea islamului s-a produs în mod progresiv, datorită activității teologilor, asociată celei a negustorilor, influența relațiilor comerciale nu a fost capabilă să o estompeze pe cea a misionarilor individuali care promovau sufismul în forma sa populară (secolele IX-X). Succesul celor din urmă era asigurat de faptul că erau originari din mediile populare, vorbind aceeaşi limbă şi posedând un fond religios similar, spre deosebire de teologii proveniți de la oraşe. În cele din urmă, extinderea islamului nu a putut elimina vechile credințe, astfel că tradițiile ancestrale au supraviețuit, amalgamându-se cu noua religie, care s-a răspândit sub forma sufismului popular[90].

---

[89] Jean Paul Roux, *Istoria războiului dintre islam şi creştinătate (622-2007)*, Editura Artemis, Bucureşti, 2007*,* pp. 99-100.

[90] Irène Melikoff, *op. cit*, pp. 4-5. În special, influența şamanismului în sufism poate fi identificată în rugăciunea repetată (dhikr), care este mijlocul de comunicare cu Dumnezeu, prin repetarea formulelor coranice; pentru detalii, a se vedea: Hervé Beaumont, *Asie Centrale: le guide des civilisations de la route de la soie*, Editions Marcus, 2008, p. 150

► *Realizarea unor interese politice.* Asumarea unei identități religioase a fost strâns legată de şi de necesitatea satisfacerii unor interese politice, inclusiv prin realizarea de alianțe strategice. De pildă, pentru a obține sprijinul Occidentului împotriva Rusiei, hanul Crimeei, Mehmed Girey, a încercat să-l atragă pe de partea sa pe papa Grigore al XIII-lea, căruia i-a promis să se convertească împreună cu supuşii săi tătari la creştinism[91]. De altfel, este cunoscut faptul că islamizarea războinicilor mongoli, care formau aristocrația în noile imperii ce au succedat celui ginghishanid, a reprezentat un calcul politic. De exemplu, hanul Persiei, Ghazan, a renunțat la budism şi s-a convertit la islam, adoptând religia supuşilor săi pentru a-şi consolida puterea pe plan intern (1295)[92]. În imperiul mogul, inițiativa lui Akbar I de a fonda un stat național, pentru a estompa tendințele centrifuge de ordin confesional dintre musulmani şi hinduşi, l-a determinat să pună bazele unei noi mişcări religioase de elită (*Din-I-Ilahi*), care a preluat elemente de cult din islam, creştinism, hinduism, jainism şi zoroastrism[93]. Şi în cazul lui Tamerlan politicul a primat religiei, având în vedere că, deşi se declarase campion al *jihadului*, şi-a consacrat aproape întreaga viață luptei contra puterilor musulmane[94], culminând cu înfrângerea lui Baiazid I – sultanul unuia dintre cele mai dinamice imperii din lumea islamică (Ankara, 1402).

Totodată, fervoarea religioasă a otomanilor ar trebui privită sub un unghi strict politic, dat fiind că, odată cu anexarea țărilor arabe şi, în special a oraşelor sfinte Mecca şi Medina (1515-1517), de către Selim I, imperiul s-a transformat dintr-un stat de graniță într-un califat islamic, iar sultanii au devenit protectorii nu doar a frontierelor, ci a întregii lumi musulmane. Rezultatul noii conştiințe a suveranilor otomani a constat în ridicarea la prim rang a legii religioase a islamului în cadrul administrației statului[95]. Avantajele au fost exploatate de succesorul lui Selim I, Soliman I (Magnificul), care şi-a arogat titlul de calif al musulmanilor, afirmând astfel caracterul universal al politicii sale[96]. Urmând linia acestei logici, remarcăm că dezintegrarea imperiului (1918) a atras după sine şi desființarea instituției califatului de către Mustafa Kemal (1924), care a înscris Turcia într-un proces accelerat de laicizare.

În context, se impune a fi subliniat faptul că toate statele turcice au fost sunnite de rit hanafit, şcoală ce a dat cea mai largă accepție conceptului de *icma* – consensul sau acordul unanim

[91] *Ibidem*, p. 187.
[92] Luigi Marcello, *op. cit.*, pp. 163-164.
[93] Pentru detalii cu privire la *Din-I-Ilahi*, a se vedea: Dale Hoiberg şi Indu Ramchnadi, *Student's Britannica India,* Popular Prakashan, 2000, p. 62. De altfel, mogulul a organizat o serie dezbateri între teologii ce reprezentau diverse religii (n.a.). Ideea organizării unor asemenea dezbateri, ce evidențiază caracterul tolerant în plan religios, datează încă de pe vremea mongolilor, când Kubilai i-a solicitat lui Niccolo Polo să-l roage pe papă să-i trimită o sută de teologi creştini pentru a se confrunta cu preoții budişti, sub promisiunea că se va converti dacă aceştia vor dovedi că creştinismul era o religie superioară budismului; pentru detalii, a se vedea: Silviu Neguț, *Geopolitica,*Editura Meteor Press, Bucureşti, 2008, p. 78.
[94] Luigi Marcello, *op. cit.*, p. 165.
[95] Halil Inalcik, *op. cit.,* pp. 79-80.
[96] Din acest motiv, Soliman Magnificul a refuzat să-i recunoască titlul de împărat lui Carol al V-lea de Habsburg (Quintul), considerându-l doar rege al Spaniei; pentru detalii, a se vedea: Halil Inalcik, *op. cit.,* pp. 110-111.

– ca bază pentru deducţii şi concluzii legale, fiind cea mai tolerantă şi flexibilă. Însă motivul adoptării acestui rit a avut o conotaţie cu un puternic caracter politic, deoarece a constat în dorinţa conducătorilor turci de a-şi rezerva libertatea de acţiune pe cât era posibilă în cadrul autorităţii politice şi executive[97].

1.3.5. Organizarea politico-administrativă şi economică

a. Stadiul dezvoltării statului. Credem că o cauză explicativă a regresului care a marcat profund evoluţia entităţilor statale turco-mongole a fost reprezentată de autosuficienţa la momentul atingerii apogeului lor imperial, tradus prin expansiune teritorială, precum şi de imobilismul politico-economic care a caracterizat istoria acestor regimuri.

► *Dogmatism religios.* Autosuficienţa imperiilor turco-mongole a fost marcată de un dogmatism religios, ce a accentuat inferioritatea cultural-ştiinţifică a structurilor turco-mongole în raport cu alte civilizaţii aflate în contact direct (bizantină, arabă, persană, rusă sau engleză), constituind un factor determinant în dispariţia sau declinul înregistrat de aceste imperii. Exemplificativ a fost cazul lui Ulug Beg (1394-1449), nepotul lui Tamerlan, care, înconjurându-se de savanţi, a dezvoltat, pe baze raţionaliste, ştiinţa în domeniul astronomiei, inclusiv prin construcţia unui impresionant observator. Preocupările sale au atras opoziţia puternicului cler musulman, care, împreună cu fiul şi succesorul lui, Abd-Al-Latif, au organizat asasinarea lui Ulug Beg şi au dărâmat observatorul[98]. De asemenea, imperiul otoman, al cărui sultan, Mahomed al II-lea, s-a proclamat basileus, după cucerirea Constantinopolului, a preluat moştenirea culturală bizantină, permiţând societăţii otomane să progreseze, prin menţinerea contactului cu dinamica pozitivă a civilizaţiei europene[99]. Însă, odată cu afirmarea supremaţiei imperiului otoman în universul islamic, prin preluarea de către sultani a prestigiosului titlu de calif, societatea turcă a urmărit să se integreze în lumea musulmană (secolul al XVI-lea). În consecinţă, imperiul otoman a cunoscut un regres continuu, nemaifiind atât de deschis curentelor cultural-ştiinţifice europene, iar la nivelul societăţii turce a început să se resimtă influenţa tot mai puternică a elementului religios. De altfel, adoptând un dogmatism riguros, factorul religios s-a pronunţat împotriva noutăţilor atât din ştiinţele practice, cât şi din cele raţionale, împiedicând lumea otomană se beneficieze de descoperirile occidentale din aceste domenii[100].

► *Dependenţa de elite străine.* Apreciem că inconsistenţa megastructurilor statale din spaţiul de referinţă a rezultat şi din faptul că, în procesul de organizare a propriilor imperii, turco-

[97] *Ibidem,* pp. 364-365.
[98] Patrick Karam, *op. cit.*, p. 12.
[99] Conducerea otomană era preocupată de adoptarea şi imitarea geografiei, a tehnologiei militare şi, în special, a medicinii; pentru detalii, a se vedea: Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 362.
[100] *Ibidem*, pp. 361-369.

mongolii nu s-au putut baza pe forțele proprii, ci au apelat la resursele umane din provinciile cucerite, cu un grad de civilizație mai ridicat. Acest fapt este de natură să ne explice numeroasele concesii din punct de vedere politic, administrativ şi cultural, făcute popoarelor învinse de către cuceritorii turcofoni. În concepția noastră, populațiile turco-mongole nu au fost capabile să producă elite complete, ci numai pe plan militar, însă, şi în acest domeniu, contribuția lor a avut un caracter parțial.

Succesul temporar al mongolilor s-a datorat, într-o măsură importantă, capacității lor de a încorpora alte grupări etnice atât în armată, cât şi în administrație. Indiferent de naționalitate, cei care i-au servit cu loialitate pe mongoli au fost recompensați, primind atribuții importante, astfel încât uiguri, tibetani, perşi şi chiar ruşi au obținut poziții însemnate ca funcționari[101]. De asemenea, otomanii au trebuit să se bazeze pe greci în administrație, pe armeni sau chiar evrei în comerț, precum şi pe albanezi sau bosniaci în armată. După cum se poate observa, otomanii au preferat să se asocieze la conducerea militară cu exponenți ai grupurilor etnice islamizate, în timp ce au continuat să fie dependenți, în domeniul administrativ şi economic, de elitele creştine, care urmăreau, mai de grabă, avantaje proprii decât dezvoltarea imperiului. Pe o linie similară, s-a înscris şi cazul mogulilor, unde, la nivelul conducerii imperiului, se puteau identifica trei grupuri distincte care exercitau, într-o mai mare sau mai mică măsură, puterea: turanicii, proveniți din rândul cuceritorilor, persanii, cărora mogulii le-au încredințat funcții importante în stat, şi prinți hinduşi asociați[102].

► *Imobilism politico-administrativ.* Dogmatismul religios şi dependența de elite străine, nu întotdeauna favorabile intereselor statului, explică imobilismul politico-administrativ existent la nivelul imperiilor turco-mongole, care nu a permis reformarea instituțiilor specifice, spre deosebire de dinamica progresivă înregistrată în Europa şi America de Nord. Dacă în Occident viața politică a cunoscut transformări esențiale, evoluând dinspre absolutism spre democrație (secolele XVII-XX), în spațiul turcofon, similar întregii Asii, s-au perpetuat guvernările autoritariste. În pofida frecventelor schimbări de regim, s-a menținut acelaşi sistem de guvernare, care nu mai corespundea realităților politico-economice. Constatăm că starea de fapt a nu a făcut posibilă existența unui proces de formare a elitelor şi de acces al acestora la conducerea statului, pentru a genera şi susține un curent de dezvoltare a imperiilor conform progresului cultural-ştiințific înregistrat pe continentele european şi nord-american. Decalajul politic s-a accentuat în timp, fapt ce a pus în dependență față de Occident inclusiv imperiul otoman, care a cunoscut cel mai ridicat grad de

[101] Mongolii nu numărau decât aproximativ 1,5 milioane de persoane la momentul respectiv; pentru detalii, a se vedea: Patricia Buckley Ebrey, *op. cit.*, pp. 171-172.

[102] După moartea ultimului reprezentant important al dinastiei mogulilor, Alamgir I, imperiul a decăzut treptat pe fondul intoleranței musulmane şi al renaşterii hinduse, stare de fapt agravată de neînțelegerile dintre cele trei grupuri care exercitau puterea; pentru detalii a se vedea: Amaury de Riencourt, Claude B. Levenson, *op. cit.*, p. 176.

dezvoltare în spațiul turcofon. Pe acest fond de superioritate a civilizației europene, existența imperiului a devenit subiect al politicii europene, în cadrul aşa-numitei chestiuni orientale, viața statală otomană continuând, de altfel, până în secolul al XX-lea, sub tutela puterilor creştine[103].

► *Imobilism economic.* Imobilismul politic a fost dublat de unul economic, caracterizat printr-o insuficiență a schimburilor comerciale, fapt ce ne explică incapacitatea imperiilor din spațiul turcofon de a menține ritmul de modernizare din Occident. Deşi complexitatea raporturilor economice din cadrul celor mai dezvoltate imperii turco-mongole, otoman şi mogul, nu poate fi schematizată, totuşi, se putea observa că, în plină epocă modernă, aceste formațiuni statale îşi asigurau sursele de venit, în special, din agricultură, şi nu din comerț[104].

În general, ocupația de bază a continuat să fie – în majoritatea epocilor istorice – păstoritul, care a marcat profund natura regimurilor din arealul studiat. Ca formă de organizare, subliniem că societățile pastorale, cu un profund caracter patriarhal, implică atât un grad de respect mai ridicat față de ierarhiile stabilite, cât şi un sentiment mai puternic de solidaritate. Pe acest fond, ni se evidențiază importanța structurilor clanice şi, prin filiație, existența unor tendințe autoritariste ce s-au afirmat, în permanență, la nivelul Asiei Centrale, precum şi în spațiile unde s-a resimțit influența imperiilor stepelor din perspectiva exercitării puterii politice. În acest ultim caz, este, în opinia noastră, situația autoritarismului rus, care a făcut din Moscova continuatoarea, mai degrabă, a Hanatului de Kazan decât a aşa-numitei Rusii Kievene.

b. Exercitarea puterii etatice. Menționăm că natura puterii statale în spațiul turco-mongol a fost autoritară, constituindu-se într-un factor determinant de accentuare a inferiorității acestor structuri statale în raport cu societatea europeană.

► *Arbitrariul politic.* Arbitrariul a reprezentat o constantă a modului de conducere a statului, generând instabilitate socio-economică şi politică, beneficiile unei astfel de viziuni a exercitării puterii având un caracter excepțional. Pe vremea domniei lui Tamerlan, urmare a cruzimii pedepselor impuse, nimeni nu îndrăznea să tulbure liniştea publică şi siguranța călătorilor, situație ce i-a favorizat pe negustori, care, prin poveştile lor despre fastul imperial, i-au atras la curte pe savanți, artizani, călugări şi ambasadori[105]. În schimb, autoritarismul a anulat rezultatele oricărei inițiative ce ar fi putut sprijini procesul de dezvoltare a formațiunilor statale. De exemplu, cu ocazia petrecerilor organizate pentru celebrarea nunții nepotului său, Tamerlan a dispus spânzurarea primului magistrat, care reprezenta cel mai important funcționar, fapt ce a îngrozit populația, deoarece judecătorul era o persoană în care împăratul avea o încredere deosebită. În paralel, a pus să

[103] Halil Inalcik, *op. cit,,* p. 43.
[104] Sanjay Subrahmanyam, *L' Empire Portugais d' Asie (1500-1700): une histoire economique et politique*, Maisonneuve & Larose, Paris, 1999, p.24.
[105] Tamerlan ar fi spus: „Vreau ca o fată tânără, frumoasă şi virgină să poată merge de la Kabul la Bagdad, având pe cap un platou plin cu aur, fără ca cineva să se atingă de ea"; pentru detalii, a se vedea: Patrick Karam, *op. cit.*, p. 21.

fie judecați negustorii din Samarkand care vânduseră carnea mai scump decât costa atunci când Tamerlan fusese plecat din oraş şi a ordonat să li se confişte banii unor cizmari şi artizani care îşi vânduseră marfa la prețuri considerate prea mari. Din acest motiv, toți negustorii şi artizanii din Samarkand nu mai aveau încredere în Tamerlan, considerând că au fost invitați la petrecerile de nuntă pentru a fi jefuiți[106].

► *Competiția violentă pentru accederea la putere.* Precizăm că, rezultat al instinctului războinic specific nomazilor stepei, aceştia au încurajat obiceiul competiției dintre pretendenții la conducerea imperiului, acceptat ca o modalitate primitivă de impunere a unei meritocrații în ceea ce priveşte accesul la putere. Efectele unor asemenea practici aveau să pericliteze stabilitatea politică, reprezentând un factor de disoluție a imperiului. De pildă, chiar dacă au cucerit China, mongolii au continuat să-şi aleagă conducătorii prin intermediul competiției dintre pretendenți, care adesea avea un caracter sângeros. Din acest motiv, dinastia Yuan, fondată de Kubilai, a fost marcată de numeroase asasinate, lovituri de stat, succesiuni ale unor minori incompetenți, fratricide şi dominată de nobili[107].

► *Sistemul de distribuire a puterii.* Instabilitatea politică a fost generată şi modul de distribuire a conducerii imperiului, sens în care puterea de stat a fost considerată proprietatea colectivă a familiei hanului, împăratului sau sultanului, după caz. Pe linia tradiției central-asiatice, conceptul a supraviețuit inclusiv la otomani, unde sultanul a împărțit-o între propriii fii, determinând grave momente de criză cauzate de numeroasele războaie civile declanşate între pretendenții la tron[108]. După ce Baiazid al II-lea a fost înfrânt de Tamerlan şi luat în captivitate, între fiii acestuia a izbucnit un puternic conflict pentru succesiune la tronul otoman (1402-1413), care a estompat, pentru o perioadă, dinamica progresivă înregistrată de imperiu pe linia cuceririlor militare în Europa[109]. Mai grav, au existat situații în imperiul otoman când practica suprimării potențialilor concurenți la tron a fost extinsă şi la descendenții acestora, aşa cum s-a întâmplat în timpul lui Selim I[110].

► *Sisteme de organizare şi reprezentare a puterii.* Remarcăm că exercitarea puterii a fost influențată şi de tradițiile specifice spațiului turcofon de organizare şi reprezentare a autorității. În acest caz, avem în vedere faptul că imperiile se sprijineau pe dinastii a căror legitimitate tribală a fost transformată într-una dinastică, dublată şi consolidată de o legitimitate religioasă, impunându-se peste populații extrem de diferite datorită unui aparat de stat moştenit din tradiția persană. De pildă, cele trei emirate din Transoxiana – Kokand, Buhara şi Kiva – erau conduse de dinastii

[106] *Ibidem*, p. 22.
[107] Patricia Buckley Ebrey, *op. cit.*, p. 173.
[108] Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 129.
[109] Nicolas Vatin, *Ascensiunea otomanilor (1362-1451)*, în *Istoria Imperiului otoman*, coordonator Robert Mantran, Editura Bic All, Bucureşti, 2001, p. 50.
[110] Gilles Veinstein, *Imperiul în secolul de aur (secolul al XVI-lea),* în *Istoria imperiului otoman…*, p. 143.

uzbece, dominând peste numeroase populații, fără a se putea stabili o distincție clară între ceea ce, în prezent, se denumesc etnii. La nivelul Asiei Centrale, starea de fapt a durat până la 1924, când, înglobate în Uniunea Sovietică, I.V. Stalin a hotărât formarea unor state întemeiate pe asocierea unui teritoriu cu un grup etnic sau lingvistic[111]. Constatăm că o situație asemănătoare a fost înregistrată şi în cazul imperiului otoman, unde dinastia turcă domnea peste o diversitate multietnică, însă odată cu instaurarea republicii de către Mustafa Kemal, a fost creat un stat cu un profund caracter etnic.

Având un caracter piramidal şi bazându-se pe structurile identitare infraetnice (de trib, clan, familie etc.), observăm că puterea era delegată, în teritoriu, unor grupuri de solidaritate, care o exercitau în numele împăratului, hanului sau sultanului, după caz, şi erau răspunzătoare numai față de acesta. Grupul de solidaritate a asigurat existența oricărui proiect statal, care a funcționat pe fondul unei structuri etnico-lingvistică compozite (turcofonă, iranofonă, arabofonă etc.). Printre elementele ce au constituit mecanismul formării unui anumit tip de coeziune socială bazat pe solidaritatea de grup, evidențiem atât absența unei continuități a sistemului de populare (dispersat în câteva oaze şi văi fertile), cât şi instabilitatea acestuia, generată de permanenta stare de asediu.

Contrar tradiției imperiale, care mandata conducerea grupurilor locale de solidaritate, odată cu formarea statelor naționale, s-a impus un model integrator pentru întreaga societate. Statul național nu a acceptat administrarea indirectă a societății şi autonomia clanurilor (facțiunilor), astfel că, începând cu secolul XX, în spațiul turcofon şi nu numai s-a implementat un amplu proces de integrare pe verticală. În aceste condiții, grupurilor de solidaritate nu le-a rămas decât să opteze între a se opune sau a ocoli sistemul de administrare directă a societății impus de statul național[112]. Vectorii acestui proces de reorganizare au fost Uniunea Sovietică, pentru structurile politice central-asiatice pe care le-a anexat, şi însăşi Turcia pentru propriul teritoriu după dispariția imperiului otoman. În pofida eforturilor depuse de sovietici pentru redefinirea identității, şi în prezent, la nivelul statelor din Asia Centrală, se face resimțită influența exercitată de grupurile de solidaritate, indiferent de baza sociologică pe care se fundamentează (tribală, regionalistă, familială etc.), atât în viața cotidiană (căsătorie preferențială, rețele de clientelism, mafia etc.), cât şi în cea politică (facțiune politică, bază socială a unui şef de partid etc.)[113].

1.3.6. Organizarea militară

a. Strategii şi tactici de luptă. Strategia şi tactica de luptă a popoarelor turco-mongole s-au înscris pe linia tradiției îndelungate a triburilor nomade, având ca predecesori populațiile indo-

[111] Olivier Roy, *op. cit.,* 37.
[112] *Ibidem,* p. 42.
[113] *Ibidem,* p. 43.

europene din stepă (alanii, parții, sarmații, sciții) ori fino-ugrice (maghiarii) şi cele semitice din deşert (arabii)[114]. Conflictul cu popoarele sedentare a presupus existența a două tipuri de viață antagoniste, dar şi a două concepte de luptă profund diferite.

► *Mobilitatea acțiunilor militare.* Triburile nomade au urmărit să-şi domine inamicii nu atât prin forță, cât prin perfidie, optând pentru lupta de la distanță, ambuscade, manevre de încercuire şi evitare[115]. Aceste practici au fost consecința modului de adaptare la mediul natural, marcat de vastitatea stepei, sens în care preferința pentru lupta de la distanță a rezultat din necesitatea de a nu se expune în câmp deschis. Din punct de vedere tactic, lupta de la distanță presupunea să se bazeze pe o armă care să domine spațiul, sens în care nomazii s-au perfecționat în mânuirea arcului[116].

Constatăm, totodată, că, spre deosebire de armatele popoarelor sedentare care deținеau resursele aferente întreținerii unei cavalerii grele sau a unor armate de pedestraşi foarte bine echipați, nomazii trebuiau să relativizeze contactul direct cu acestea, pentru a le împiedica să-şi exploateze superioritatea forței de şoc. Deşi manevrele de încercuire şi evitare se înscriau pe linia aceleiaşi concepții tactice, aplicarea unor astfel de strategii de luptă a fost posibilă extraordinarei mobilități probate de nomazi, ca mod de adaptare la mediul natural. Aceste realități sunt în măsură să ne explice, într-o măsură considerabilă, succesul militar al nomazilor turco-mongoli, care au profitat de imobilismul armatelor sedentare, incapabile să riposteze în fața unui inamic adept al unui mod de luptă considerat neconvențional de puterile europene şi asiatice. Victoriile nomazilor s-au datorat unei superiorități tactice, bazată pe elementul surpriză, care, în anumite momente, a suplinit inferioritatea numerică față de adversar[117] şi poate chiar pregătirea strategică a comandanților. Popoarele turco-mongole au fost succedate în arta orientală de purtare a războiului de către Rusia, care, în timp, şi-a consolidat potențialul militar, devenind o forță redutabilă, prin occidentalizarea armatei[118].

► *Caracterul distructiv al incursiunilor militare.* O particularitate a practicilor de luptă specifică turco-mongolilor a reprezentat-o cruzimea incursiunilor militare, consemnată de

[114] Thierry Camous, *op. cit.,* p. 89.
[115] *Ibidem,* p. 90. Se citează din tratatul de strategie al împăratului bizantin Mauricius (aprox. anul 600) cu privire la modul de luptă al popoarelor nomade din stepă (n.a.).
[116] Priceperea mongolilor în mânuirea arcului a avut în ecou peste secole, astfel că, deşi importanța sa fusese eclipsată de artilerie, stăpânirea manciuriană le-a interzis mongolilor să mai folosească arcul, a cărui tradiție a fost restabilită târziu, când aceştia din urmă şi-au cucerit independența (1921); pentru detalii, a se vedea: Lucien-Jean Bord, Jean-Pierre Mugg, *L'arc des steppes: Etude historique et technique de l'archerie des peuples nomades d'Eurasie*, Le gerfaut, 2005, p. 130.
[117] În bătălia de la Kalka (1223), cei aproximativ 20-30 000 de călăreți mongoli au înfrânt armata rusă ce număra 80 000 de oameni; pentru detalii, a se vedea: Thierry Camous, *op. cit.*, p. 159.
[118] În argumentare, pot fi reținute următoarele aspecte: raporturile ierarhice militare care reflectă relațiile sociale; recurgerea la războiul de hărțuire; aplicarea tacticii „pământului pârjolit"; evitarea confruntărilor directe şi refugierea în imensitatea stepei, mizând pe eficacitatea factorilor de uzură (climă şi timp); deportarea populațiilor suspecte; pentru detalii, a se vedea: Thierry Camous, *op. cit.*, pp. 311, 313, 324-325 şi 371.

numeroase surse istorice. De pildă, piramidele de capete tăiate după cucerirea unui oraş, pentru a avea certitudinea că nu a supraviețuit niciun locuitor, au însoțit atât campaniile militare ale lui Ginghis Han, cât şi ale lui Tamerlan. Potrivit estimărilor, numai crimele celor doi s-au cifrat între 5-10 milioane de oameni, invaziile mongole din secolele XIII-XIV fiind considerate o catastrofă umană comparabilă cu războaiele mondiale din secolul XX, dacă nu chiar mai grave dacă se ia în calcul proporția populației fiecărei epoci[119].

Cruzimea probată, de altfel, de multe popoare şi imperii pe parcursul timpului ar putea fi justificată ca o practică politică a terorii calculate, având ca scop erodarea spiritului de rezistență a inamicului şi, prin urmare, inducerea unui sentiment de fatalitate[120]. Este cunoscut faptul că, în pregătirea unei campanii militare, mongolii apelau la operațiuni psihologice, prin care se anunța populația unei cetăți sau regiuni, ce urma să fie atacată, că se garanta libertatea religioasă sau salvarea vieților dacă locuitorii s-ar fi predat fără să opună rezistență[121]. Un posibil factor explicativ al cruzimii ar putea consta în faptul că aceasta era rezultatul propagandei de motivare a războinicilor înaintea unui atac, discursurile căpeteniilor, perspectivele prăzilor bogate, promisiunile de violuri şi măceluri fiind suficiente pentru a-i determina să lupte pe aceşti nomazi obişnuiți cu viața grea şi frugală a stepelor[122]. Totodată, cruzimea campaniilor militare turco-mongole a fost şi efectul vocației războinice a acestor populații, căpeteniile turco-mongole constituind aristocrația imperiilor cucerite sau a populațiilor, chiar dacă, în majoritatea situațiilor, a fost asimilată cultural[123].

Cruzimea ar putea fi explicată şi din perspectiva economiei pastorale a mongolilor, care îi determina pe locuitorii stepei să se deplaseze frecvent, urcându-şi, pe timpul verii, turmele pe versanții înverziți, pentru ca, pe perioada iernatului, să le coboare în stepă[124]. Mongolii au urmărit, în permanență, să-şi asigure un spațiu vital pentru funcționarea economiei lor pastorale, prin exterminarea populațiilor din regiunile fertile, în scopul extinderii păşunilor de care aveau nevoie pentru creşterea propriilor turme[125]. Lupta dintre nomazi şi sedentari a însemnat o dispută cu o profundă însemnătate economică, dată fiind confruntarea unor viziuni total opuse cu privire la modul de exploatare a pământului: agricolă, respectiv pastorală. Însuşi Ginghis Han avea să sublinieze scopul politicii sale distructive, precizând că urmărea să transforme întreaga lume într-o

[119]Thierry Camous, *op. cit.*, p.158.
[120] Gérard Chaliand, *op. cit.*, p. XXV.
[121] *Ibidem*, p. XLII.
[122] Luigi Marcello, *op. cit.*, p. 138.
[123] De pildă, cazul turcilor selgiucizi care au fondat o dinastie în Iran sau al mogulilor în India, respectiv al onogurilor, care au format pătura conducătoare la triburile fino-ugrice, reuşind, totodată, să impună şi denumirea statului fondat în urma procesului de migrație: Ungaria (n.a.).
[124] *Ibidem*, p. 89.
[125] Harold Lamb, *op. cit.*, p. 88.

stepă, pentru a asigura prosperitatea şi fericirea triburilor sale nomade[126]. Distrugerea sistematică de către nomazi a pământurilor cultivate de populațiile sedentare, pentru refacerea stepei necesare păstoritului, a afectat echilibrul fragil din regiunea central-asiatică. În realitate, distrugerea culturilor a constituit un factor de eroziune a solului, deoarece a accelerat procesul de deşertificare a centrului Asiei, care se confruntă o asemenea tendință accentuată[127]. Totodată, au existat cazuri în care deşertificarea a fost consecința indirectă a campaniilor militare turco-mongole, fiind cunoscut, de exemplu, faptul că, pentru cucerirea oraşului Urghenci prin inundarea sa, Ginghis Han a deviat cursul râului Amudaria. Punerea în aplicare a strategiei a determinat o primă cvasidispariție a Mării Aral, după care aceasta a mai fost secată o dată, din considerente similare, de către Tamerlan[128].

Depopularea zonelor cucerite poate fi interpretată nu doar ca un imperativ al economiei pastorale, ci şi ca o cerință de securitate. În argumentare, se poate invoca un precedent similar la ascendenții turco-mongolilor, hunii, care, victorioşi în războiul cu bizantinii (448), le-au impus acestora din urmă pustiirea regiunii (*no man's land*) dintre cursul Dunării şi liziera septentrională a Balcanilor. Acest fapt a obligat Constantinopolul să se autovulnerabilizeze prin descoperirea întregii părți de nord a imperiului în fața incursiunilor dinspre Câmpia panonică, unde se stabilise Attila[129].

► *Acumularea de resurse.* Din momentul constituirii structurilor politice, apreciem că raidurile în scop de jaf au fost susținute sau acceptate de conducătorii acestor imperii pentru a asigura însăşi plata războinicilor, ca să poată a miza în continuare pe fidelitatea lor. Analizată, din perspectiva necesității acumulării de resurse şi a consolidării relațiilor dintre căpetenii şi supuşi, importanța incursiunilor de jaf pare să fi excedat oricăror altor priorități de natură politică. Într-o astfel de situație a fost pus Mehmed Girey, hanul Crimeei, care, pentru recucerirea Astrahanului şi Kazanului de la ruşi, deşi dorea o alianță cu Polonia, nu a putut împiedica raidurile de jaf ale propriilor hoarde de tătari asupra acestui stat, fapt ce avea să-l determine pe regele Ştefan Bathory să refuze realizarea oricărei înțelegeri (1577)[130]. Raidurile inițiate în scop de jaf şi acceptate ca mijloc de asigurare a resurselor materiale necesare existenței le privim, în cele din urmă, drept consecința nevoii adaptării la un mediu ostil. Această practică este în măsură să ne justifice inclusiv exercitarea violentă a puterii de către imperiile stepelor, precum şi cruzimea probată în timpul campaniilor militare.

La început, scopul campaniei militare a mongolilor a fost de a se îmbogăți, însă, în timp, percepția lor s-a schimbat. Jaful a fost o caracteristică inițială de preluare a controlului, pământurile cucerite fiind însuşite de comandanții şi nobilii mongoli în vederea exploatării lor. De asemenea,

[126] Genghis Han ar fi spus: „Trebuie şterse de pe fața pământului toate oraşele, pentru ca lumea întreagă să redevină o imensă stepă, pe care mamele mongole vor alăpta copii liberi şi fericiți"; pentru detalii, a se vedea: Patrick Karam, *op. cit.*, p. 20.
[127] Luigi Marcello*, op. cit.,* p. 215.
[128] Therry Camous, *op. cit.,* p. 157.
[129] Luigi Marcello, *op. cit.,* p. 73.
[130] Jean Paul Roux, *Istoria războiului dintre islam şi creştinătate (622-2007)...,* p. 187.

meseriaşii au fost duşi cu forța în Mongolia pentru a civiliza viața nomazilor prin îndeletnicirile lor şi de a popula noul oraş-capitală Karakorum. După capturarea Buharei şi Samarkandului, numeroşi artizani (aproximativ 30 000) au fost duşi în Mongolia pentru a lucra ca sclavi, iar mulți chinezi au suferit aceeaşi soartă. Ulterior, pe fondul consolidării puterii pe parcursul timpului, au fost perfecționate metode mai sofisticate de obținere a venitului. De pildă, după ce Ogodai a cucerit imperiul Jin, câțiva dintre nobili i-au sugerat să-şi îndrepte privirile spre nordul Chinei, unde existau vaste regiuni de păşunat. Ca alternativă de îmbogățire, Yelu Qucai, un khitan sinificat, căruia i se încredințase o importantă funcție în administrația mongolă, după ce aceştia au cucerit Beijingul (1215), i-a propus hanului să impună taxe fermierilor chinezi[131].

Jaful a marcat evoluția chiar a celui mai dezvoltat imperiu din spațiul turco-mongol, având în vedere că această practică deținea, în Imperiul otoman, o pondere însemnată în obținerea veniturilor la bugetul de stat. În acest context, se explică criza profundă care a afectat imperiul la mijlocul secolului al XVII-lea. Nemaireuşind campanii militare victorioase, nu s-au mai asigurat prăzi de război bogate, înregistrându-se o diminuare constantă a veniturilor, în timp ce statul otoman era obligat să întrețină o armată costisitoare[132].

b. Stadiul dezvoltării tehnice. Apreciem că un rol deosebit în prăbuşirea imperiilor l-a jucat accentuarea decalajului tehnico-militar, înregistrat de populațiile turco-mongole în raport cu imperiile sedentare.

► *Decalajul față de Europa.* Tunurile au început să câştige bătălii decisive împotriva arcurilor cu săgeți chiar în câmp deschis, anunțând apusul unei lumi milenare medievale şi răsăritul Epocii Moderne[133]. Cucerirea, de către Rusia, a hanatelor rezultate din fărâmițarea continuă a imperiului mongol a fost posibilă datorită accentului pus pe importanța folosirii artileriei, aspect neluat în calcul de tătari (secolul al XVI-lea). De asemenea, ultima tentativă de reconstituire a imperiului mongol, sub războinicii kalmuci, avea să eşueze în fața artileriei chineze, care s-a dovedit a fi o armă absolută în fața călăreților războinici în două bătălii decisive (1690 şi 1695). Urmaşii redutabilelor armate ginghishanide sau timuride nu mai puteau lupta împotriva artileriei imperiilor rus şi chinez, care, după secole de dominație turco-mongolă, îşi luau revanşa în fața nomazilor în Asia Centrală şi Siberia[134].

Această stare de inferioritate a fost valabilă, în general, nu doar în cazul spațiului turcofon, ci pentru toate imperiile asiatice care au opus o rezistență tot mai ineficientă în conflictele militare cu puterile europene, aflate, începând cu Evul Mediu, într-o permanentă revoluție tehnică.

[131] Însă punerea în practică a acestei inițiative nu a durat, Ogodai fiind convins de adversarii lui Yelu că impozitarea directă a fermierilor chinezi nu era atât de profitabilă precum taxele colectate de la negustorii musulmani din Asia Centrală; pentru detalii a se vedea: Patricia Buckley Ebrey, *op. cit.*, p. 172.
[132] Robert Mantran, *Statul otoman în secolul al XVII-lea: stabilizare sau declin?*, în *Istoria Imperiului otoman…*, p. 204.
[133] Jean Paul Roux, *Istoria războiului dintre islam şi creştinătate (622-2007)...*, p. 186.
[134] Luigi Marcello, *op. cit.*, pp. 252-253.

Fenomenul este mai amplu şi îl analizăm din perspectiva faptului că Europa, aflată în era marilor descoperiri, a devansat pentru mai multe secole lumea musulmană în privința organizării pe baze noi a cunoaşterii. Odată cu primele cuceriri tehnico-ştiințifice, precum şi datorită unei dinamici socio-culturale superioare celei din țările islamice, Renaşterea a realizat instrumentele supremației tehnologice şi economice a Occidentului[135]. De asemenea, subliniem că această revoluție tehnologică, având originile în Evul Mediu, a favorizat procesul de creştere demografică[136], fapt ce a permis asigurarea resurselor umane în confruntarea cu otomanii, având în vedere că europenii au fost nevoiți să lupte, de regulă, în inferioritate numerică împotriva turcilor.

Din punct de vedere strict militar, considerăm că este posibil ca imboldul esențial al progresului înregistrat în acest domeniu să-l fi constituit înseşi înfrângerile puterilor europene în fața armatelor mongole. Oştirile creştine s-au prezentat mult prea imobile şi greoaie în comparație cu hoardele mongole, aflându-se într-o vădită inferioritate, care s-a prelungit şi în confruntările cu otomanii. În mod paradoxal, elementul ce a contribuit decisiv la această reconceptualizare a strategiei de luptă ar putea să fi fost, în opinia noastră, chiar praful de puşcă adus de exploratori din China. Dacă asiaticii se pare că-l foloseau la artificii pentru marcarea diverselor sărbători, observăm că europenii au dezvoltat, pe baza prafului de puşcă, o nouă armă cu ajutorul căreia şi-au impus supremația militară: artileria.

► *Tentative de adaptare la progresul tehnico-militar.* În spațiul turco-mongol, au existat tentative prin care anumiți comandanți au încercat să mențină ritmul cu progresul militar înregistrat pe continentul european. O situație aparte s-a înregistrat în cazul imperiului ginghishanid şi mogul, chiar dacă a fost vorba de un moment pasager, dar mai ales în cazul celui otoman, care au apelat la tehnica avansată de război a epocii, fapt ce le-a permis să-şi continue expansiunea teritorială. De exemplu, succesul militar al lui Ginghis Han se explică într-o măsură importantă şi datorită folosirii de experți chinezi atât pentru construcția catapultelor necesare asedierii cetăților, cât şi a unei flote pentru a susține bătălii navale[137]. China la sud de Yangtze nu fusese niciodată cucerită de nomazii din stepe, fapt datorat, într-o măsură considerabilă, formelor de relief specifice: râuri, canale şi curenți de apă din regiune, care au format o barieră naturală eficientă împotriva cavaleriei mongole. La sfatul comandantului prizonier al dinastiei Song, mongolii au început construcția unui canal, care le-a permis să asedieze Xianzang (1268), un oraş pe râul Han – element-cheie în controlul văii fluviului Yangtze. În paralel, mongolii s-au folosit de inginerii artilerişti musulmani pentru a construi un baraj din stânci şi au angajat specialişti în asedierea navală provenind din rândul chinezilor, coreenilor, jurchenilor (popor de origine tungusă), uigurilor şi perşilor. Prin această

[135] Ali Merad, *Islamul contemporan*, Editura Corint, Bucureşti, 2004, p. 17.
[136] Aymeric Chauprade, *op. cit.*, p. 17.
[137] Patricia Buckley Ebrey, *op. cit.,* pp. 171-172.

manevră, s-a reuşit impunerea unei blocade, fapt ce i-a determinat pe chinezi să se angajeze într-o confruntare pe fluviu, pentru a-şi suplini rezervele de hrană. În cele din urmă, mongolii au reuşit să traverseze Yangtze (1275), învingându-i, într-o bătălie navală, pe ultimii susținători ai dinastiei Song (1279)[138]. De asemenea, în imperiul otoman, sultanul Mahomed al II-lea a folosit în asediul Constantinopolului (1453), o impresionantă artilerie, cu ajutorul căreia a reuşit să cucerească cea mai puternică fortificație medievală[139]. În spațiul mogul, Babur I (1483-1530), fondatorul imperiului, a perfecționat tactica folosirii artileriei, prin montarea tunurilor pe care legate unele de altele, pentru ca armata sa să fie cât mai mobilă. Această inovație a contribuit decisiv la succesul său militar în bătălia contra armatei Sultanatului de Delhi, de patru ori mai numeroasă (1526)[140]. După cum observăm, succesele militare în spațiul turco-mongol s-au datorat inițiativei unor comandanți excepționali, care au înțeles necesitatea modernizării tehnicii de luptă pentru a-şi continua campaniile de cucerire. Nu au fost consecința unor sisteme militare aflate într-un permanent proces de adaptare la progresele înregistrate în plan tehnico-ştiințific, aşa cum s-a întâmplat pe continentul european.

Totuşi, în cazul imperiului otoman, care proba o anumită flexibilitate în raport cu alte structuri turco-mongole, s-a încercat o adaptare a revoluției tehnice în domeniul militar, astfel că, pentru a se putea lupta cu infanteria germană, sultanii au urmărit să-şi înzestreze forțele cu arme de foc în locul arcului cu săgeți, a iataganelor şi scuturilor (secolul al XVI-lea)[141]. Însă deoarece nu au reuşit să asimileze şi să perfecționeze continuu rezultatele progresului tehnic în arta războiului, turcii au devenit dependenți de produsele civilizației occidentale, înregistrând un decalaj care a contribuit decisiv la declinul imperiului. Elocvent a fost cazul regresul înregistrat de puterea navală a turcilor, constituită din galere cărora li se opuneau corăbiile înalte ale europenilor, capabile să tragă puternice salve de bord. Bătălia de la Lepanto (1571), care a consemnat existența acestei superiorități a creştinătății europene, a pus capăt dominației otomane în Marea Mediterană. Pentru a rezista amenințării maritime a statelor creştine aliate, turcii au adoptat acest tip de vase, însă foarte târziu şi cu multă dificultate din cauza impozitelor excesive percepute pentru finanțarea flotei, ce au generat nemulțumiri şi tulburări grave, motiv pentru care forțele militare provinciale au evitat să participe la campaniile navale[142]. Decalajul s-a accentuat şi în celelalte planuri de luptă, astfel că, după ce au obținut supremația maritimă, europenii s-au impus, datorită armelor de foc mai performante, şi în bătăliile de pe continent. Dacă artileria le-a asigurat succesul la asediul Constantinopolului (1453), după numai două secole turcii se aflau într-o vădită inferioritate la cel al

[138] *Ibidem,* pp. 172-173.
[139] Halil Inalcik, *op. cit.,* p. 69.
[140] Jean Pierre Duteil, *op.cit.*, pp. 13-14.
[141] Halil Inalcik, *op. cit.,* pp. 98-99.
[142]Semnificativ este faptul că Sir Thomas Sherley nota că, în secolul al XVI-lea, o navă englezească era capabilă să înfrângă 10 galere otomane; pentru detalii, a se vedea: Halil Inalcik, *op. cit.,* pp. 90 şi 93.

Vienei (1683), moment care, de altfel, a consemnat începutul sfârşitului imperial al otomanilor. Deşi continua să se bazeze pe o cavalerie redutabilă, precum şi pe ieniceri, puterea de foc a creştinilor era net superioară, puşca cu amnar fiind mai eficientă decât cea cu fitil a turcilor[143].

c. Viziune strategică. O posibilă explicație a declinului imperiilor turco-mongole a constat în faptul că aceste puteri au fost, în concepția noastră, profund continentale, incapabile să dezvolte o talasocrație.

► *Continentalism accentuat.* Majoritatea structurilor politice turco-mongole au dovedit un continentalism exagerat, iar cel mai elocvent caz ni se relevă în situația imperiului mogul, care, deşi dispunea de posibilități nelimitate de a-şi extinde sfera de influență, pe cale maritimă, în sud-estul Asiei, a preferat să cedeze inițiativa chinezilor. Acest imperiu, care beneficia de bogatele resurse umane şi materiale ale subcontinentului indian, deținea o flotă nesemnificativă, practicând o navigație fluvială şi de coastă, ce asigura transportul pelerinilor la Mecca[144]. În reținerea unor aspecte de ordin justificativ, apreciem că nu se poate invoca lipsa de experiență a mogulilor, având în vedere că printre supuşii imperiului se numărau, de exemplu, tamilii (în sud) şi gujarații (în vest), care probau veleități de navigatori. Mai credibil este faptul de a accepta ideea că exercitarea puterii cu sprijinul forței navale nu a fost luată în calcul în elaborarea strategiilor menite să asigure existența imperiilor turco-mongole. Această omisiune o percepem ca o eroare decisivă în supraviețuirea formațiunilor politice studiate, într-o perioadă în care gândirea europeană identifica o alternativă la asigurarea dezvoltării propriei civilizații prin intermediul navigației oceanice. În realitate, turco-mongolii, la nivelul cărora mentalitățile specifice triburilor nomade nu se estompaseră definitiv, nu au reuşit, în opinia noastră, să se adapteze dinamicii progresului cultural şi tehnic al umanității, ce tindea să se identifice, într-o măsură determinantă, cu însăşi Europa. Mentalul colectiv al acestor populații nu avea cum să sufere mutații radicale, care să-i transforme imediat din păstori nomazi sau agricultori, aflați într-un stadiu mai mult ori mai puțin avansat de sedentarizare, în navigatori experimentați. Deşi există tentația imputării turco-mongolilor a unei mentalități rigide ce inducea o perspectivă îngustă asupra lumii, subliniem că destinul lor a fost profund marcat de amprenta cursului istoric, influențată de particularitățile factorilor geografici în care aceste popoare s-au format şi dezvoltat. Preferabil ar fi să punctăm existența unei gândiri conservatoare pe fondul persistenței tradiționalismului specific tribalismului nomad, a cărui perpetuare a fost favorizată, într-o anumită măsură, pe timpul procesului de sedentarizare, de derularea acestuia, cu precădere, în mediul rural, deoarece oraşele au continuat să fie dominate de iranofoni, arabofoni, armeni, evrei, greci etc.

[143] Thierry Camous, *op. cit.*, p. 283.
[144] Jean Paul Roux, *Istoria războiului dintre islam şi creştinătate (622-2007)...*, p. 218.

► *Tentative de afirmare în plan maritim*. Remarcăm excepția temporară de la regula continentalismului accentuat pe care a făcut-o imperiul otoman, având în vedere tentativa sa de a-şi afirma supremația navală, inclusiv militară, în bazinul mediteranean. Şi în acest cadru, se evidențiază importanța contactului cultural al turcilor cu bizantinii, reprezentanții unei civilizații avansate, continuatoare a unor tradiții maritime perpetuate de la grecii antici. Astfel, Mahomed II (Cuceritorul) a reuşit să debarce o armată impresionantă în Calabria pentru a ocupa strâmtoarea Otranto şi pentru a amenința Roma (1480)[145], iar Baiazid al II-lea a opus o puternică flotă, în războiul contra Veneției (1499-1502), principala putere în bazinul mediteranean[146]. Observăm că, în secolul al XVI-lea, eforturile depuse de otomani s-au materializat prin anexarea unor insule strategice (Cipru, Rhodos), care le-au permis să dețină, pentru moment, supremația în estul bazinului mediteranean, tinzând să pretindă hegemonia şi în vestul acestuia, asediind fără succes Malta.

Estimăm că dezvoltarea unei puteri maritime otomane, care ar fi avut posibilitatea să-şi fi deplasat extraordinara sa forță militară, nu doar că ar fi accentuat dependența economică a Europei față de turci, având în vedere că aceştia, odată cu expansiunea lor teritorială în zona micro-asiatică, controlau comerțul pe Drumul Mătăsii, ci chiar ar fi amenințat existența civilizației occidentale. Conştientă de gravitatea unui asemenea pericol, Europa şi-a concentrat eforturile pentru conceperea unei alternative ce a vizat ocolirea imperiului otoman, pe calea maritimă oferită de Oceanul Atlantic şi Oceanul Indian, pentru exploatarea directă a bogatelor resurselor asiatice. Prin această strategie, puterile europene au urmărit să contracareze expansiunea turcă spre centrul continentului şi vestul bazinului european. Inaugurarea rutelor oceanice în secolul al XV-lea a reprezentat cauza declinului otoman, chiar dacă imperiul a continuat să se extindă teritorial, atingând punctul culminat în veacul al XVI-lea[147]. Deşi această revoluție geopolitică, generată de deschiderea căilor oceanice, s-a desfăşurat pe parcursul a peste două secole[148], consecințe cu o deosebită valoare, dacă nu la nivel strategic, măcar în planul mentalului colectiv, s-au produs imediat în bazinul mediteranean (bătălia navală de la Lepanto)[149].

► *Decalajul față de Europa.* Inițiativa privind construcția unei alternative de aprovizionare a Europei, prin ocolirea Drumului Mătăsii, controlat de turco-mongoli, în special de otomani, a aparținut statelor care beneficiau de condițiile geografice necesare aplicării unui asemenea plan ingenios datorită accesului nemijlocit la apele oceanice ale Atlanticului de Nord: Portugalia şi Spania, urmate de Anglia, Franța şi Olanda. Constatăm că Europa nu a reuşit numai să creeze baze

[145] *Ibidem,* p. 172.
[146] Otomanii au construit două vase cu cel mai mare deplasament din istorie până la epoca respectivă; pentru detalii, a se vedea: Halil Inalcik, *op. cit.,* p. 76.
[147] Aymeric Chauprade, *op. cit.,* pp. 16-17.
[148] *Ibidem*, p. 17.
[149] Importanța bătăliei a fost mai mult simbolică (cu efecte în plan escatologic) decât strategică; pentru detalii, a se vedea, Thierry Camous, *op. cit.*, pp. 277-279.

de sprijin în Africa şi Asia pentru valorificarea resurselor naturale, ci a descoperit şi un nou rezervor de bogăţii: America (secolul al XV-lea), care asigura, totodată, mediul climatic obţinerii de produse similare celor existente pe continent (de exemplu: trestia de zahăr sau bumbacul). Menţionăm că declinul economic otoman a fost accelerat şi de expansiunea Rusiei spre orientul Asiei, care a deschis un nou drum comercial cu imperiul chinez, prin nordul continentului. Cuprins la mijloc, între calea maritimă din sud şi ruta terestră din nord, spaţiul otoman a fost deposedat de raţiunea existenţială, din perspectivă economică, de intermediar al comerţului pe axa est-vest pe masa continentală eurasiatică. Deosebit de important a fost şi faptul că alternativele europene erau mai sigure decât varianta otomană, care presupunea traversarea unor regiuni instabile. De altfel, întreaga istorie a Drumului Mătăsii a avut de suferit din cauza convulsiilor imperiilor efemere din partea centrală a uscatului eurasiatic.

Pe calea apelor oceanice, statele europene au reuşit să-şi satisfacă propriile necesităţi economice, procurând mărfuri la un preţ mult mai redus decât cele asigurate de turci. Alături de Veneţia, principalul său adversar în bazinul mediteranean, imperiul otoman a cunoscut un regres continuu şi ireversibil din cauza aplicabilităţii unor reguli simple ale cererii şi ofertei de piaţă. Dacă încă spre sfârşitul secolului al XVI-lea englezii cumpărau mirodenii de la Cairo, odată cu fondarea Companiei Indiilor Orientale, britanicii preferau să achiziţioneze direct de pe subcontinent, pentru că taxele vamale plătite otomanilor şi cheltuielile superioare suportate pe căile terestre au făcut ca preţul piperului să ajungă de trei ori mai scump decât în porturile orientale. Consecinţa logică a acestui fenomen a constat în faptul că, începând cu 1614, englezii au vândut piper din Sumatra şi Java direct în porturile otomane[150].

Subliniem că această schimbare decisivă a cursului evoluţiei istorice a fost posibilă şi datorită incapacităţii turcilor de a reacţiona, contraatacând iniţiativa europeană prin lansarea unei ofensive în Oceanul Indian. Într-un moment în care puterea politico-economică depindea de progresele din domeniul maritim, turcii au preferat să-şi concentreze eforturile în planul extinderii teritoriale pe continent. Confruntarea cu regatul portughez în Marea Roşie, un stat aflat în inferioritate umană şi materială, nevoit să-şi transporte logistica pentru a lupta traversând Oceanul Atlantic şi Oceanul Indian, ne relevă declinul accentuat al turcilor (secolul al XVI-lea). Dacă în Marea Mediterană lumea musulmană mai putea să reziste în competiţia militară cu creştinătatea, în Oceanul Indian, unde condiţiile de luptă erau diferite, nicio navă a islamului nu era eficientă în confruntarea împotriva caravelelor portugheze construite în anii 1439-1440[151], pe vremea lui Henric Navigatorul.

Chiar dacă au rămas în fază de proiect, planul navigatorului portughez Alfonso de Albuquerque de a cuceri oraşele sfinte ale musulmanilor, Mecca şi Medina, printr-o debarcare pe coastele Arabiei,

[150] Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 94.
[151] Jean Paul Roux, *Istoria războiului dintre islam şi creştinătate (622-2007)...,* p. 181.

pentru a obține, în schimb, Ierusalimul, Nazaretul şi Bethleemul[152], precum şi strategia regelui spaniol Filip al II-lea de a lovi economic imperiul otoman prin deposedarea turcilor de căile lor comerciale din Oceanul Indian[153] ne semnalează modificarea decisivă a cursului istoriei prin preluarea inițiativei de către occidentali în controlul asupra Eurasiei (secolul al XVI-lea). Inițiativele încep să se materializeze odată cu secolul al XVIII-lea, puterea otomană intrând într-un proces ireversibil de destructurare, a cărui logică a presupus ca o parte a teritoriilor sale să fie cucerite de imperiile europene (nordul Africii şi Orientul Apropiat), iar cealaltă parte să se înscrie pe linia politicilor de afirmare națională (Europa Centrală şi Orientală)[154].

În apele oceanice, portughezilor şi spaniolilor le-au succedat englezii, care au transformat India stăpânită de moguli în colonie britanică (1858), şi care alături de francezi şi italieni au împărțit în mandate provinciile asiatice ale otomanilor (1918). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi prima jumătatea a secolului XX, India avea să devină pilonul unei politici de înlănțuire a masei continentale eurasiatice printr-un şir de colonii engleze, începând cu Gibraltar, Malta, Cipru, Suez şi sfârşind cu Hong-Kong şi Singapore. În interiorul masei continentale, superioritatea rusă a fost afirmată într-un mod similar, astfel că, spre deosebire de restul provinciilor anexate în Siberia, Europa Orientală şi Caucaz, țarii au aplicat un tratament colonial teritoriilor cucerite în Asia Centrală, care făceau parte din hanatele tătarilor (1864-1884).

Subliniem că, generată de pericolul otoman, dezvoltarea unor baze pe țărmurile sudice ale masei continentale eurasiatice, susținute de puncte de sprijin pe coastele Africii, a reprezentat, odată cu descoperirile geografice din secolele XV-XVII, reacția europenilor la invaziile imperiilor din stepe. Mobilității terestre a turco-mongolilor, care le-a asigurat superioritatea militară de la Attila până la Tamerlan, observăm că Europa i-a opus, odată cu Renaşterea, o mobilitate maritimă, a cărei valorificare a presupus, spre deosebire de imperiile stepelor, nu doar exploatarea condițiilor geografice, ci şi o tehnologie avansată. Se consemna debutul unei epoci în care trupe foarte bine instruite, echipate şi aprovizionate erau capabile să învingă, la distanță, armate mai numeroase, dar care se bazau pe o înzestrare militară inferioară[155].

Superioritatea europeană față de spațiul oriental, în general, şi cel turcofon, în particular, avea să culmineze odată cu transformarea acestor teritorii în motiv de dispută colonială între imperiile occidentale. De altfel, configurația actuală a statelor turcofone din Caucaz şi Asia Centrală este rezultatul strict al intereselor ruse în zonă.

---

[152] *Ibidem,* p. 181.
[153] Halil Inalcik, *op. cit.,* p. 93.
[154] Aymeric Chauprade, *op. cit.,* p. 17.
[155] Semnificativ a fost Războiul Crimeii (1853-1856), unde trupele anglo-franceze au învins Rusia, beneficiind, pe cale maritimă, de susținerea logistică necesară confruntării la o distanță considerabilă împotriva unei armate mai numeroase şi care deținea baze de aprovizionare apropiate; pentru detalii, a se vedea: Colin S. Gray, *The geopolitics of super power*, University Press of Kentucky, 1988, p. 7.

2. PERSPECTIVE GEOSTRATEGICE

2.1. Spaţiul turcofon între geo-realitate[1] şi geoficţiune[2]

a. Stadiul gândirii strategice actuale şi perspectivele dezvoltării. Pentru determinarea potenţialului geostrategic al spaţiului turcofon, considerăm necesară stabilirea, la nivel teoretic, a coordonatelor actuale ce marchează evoluţia arealului. Întreprinderea unui astfel de demers ştiinţific ne va permite să trasăm ulterior cadrul ipotetic în care s-ar putea dezvolta perspectivele geostrategice ale spaţiului turcofon.

► *Coordonate teoretice actuale.* Tendinţa de monopolizare a puterii globale, manifestată de către diferiţi actori statali pe scena internaţională, a implicat dezvoltarea unor politici a căror aplicare excedează suprafaţa planetei. În argumentare, reţinem faptul că iniţiativele strategice au mutat, cu foarte multă uşurinţă şi foarte repede, centrul de greutate al ariei de decizie în spaţiul extraterestru. Politicile cu aplicabilitate la nivel planetar au, de regulă, ca punct de referinţă clasica definire a *Heartlandului* de către Halford MacKinder. Pe harta globului, a fost marcată existenţa unui areal bogat în resurse umane şi materiale a cărui stăpânire ar asigura controlul întregului mapamond. Teoria s-a fundamentat pe premisa condiţionării procesului de dezvoltare a unui stat de centralitatea poziţiei sale, motiv pentru care, prin situarea în mijlocul lumii, Eurasia a fost considerată elementul geografic ce ar favoriza dominarea întregii planete[3]. Deşi această teză reprezintă unul dintre centrele teoretice în jurul căruia gravitează universul gândirii geostrategice, *Heartlandului* nu i s-a acordat, întotdeauna, o valoare decisivă în politicile aplicate la scară globală, astfel că Nicolas Spykman i-a opus conceptul de *Rimland.* Contrar aprecierii lui Halford MacKinder, N. Spykman a considerat că vital, pentru orice putere care vrea să domine lumea, este stăpânirea *Rimlandului*, adică a regiunilor marginale ale *Heartlandului*, corespunzând litoralului eurasiatic[4]. Sub impactul progresului societăţii umane şi al necesităţilor geostrategice, concepţia

[1] Halford MacKinder a ierarhizat spaţiul planetar într-un sistem de cercuri concentrice, în mijlocul cărora a fost poziţionată aria pivot, adică *Heartlandul* (localizat geografic pe teritoriul Rusiei, între Europa Orientală şi Asia Centrală), succedat ca importanţă de semicercul interior (corespunzând litoralului eurasiatic, în care au fost incluse state ca Germania, Turcia, India şi China), iar în cele din urmă de semicercul exterior (format din ţări precum Anglia, Statele Unite ale Americii, Africa de Sud, Canada, Australia şi Japonia). Continuând firul acestei logici, Halford MacKinder a formulat principala legitate a geostrategiei potrivit căreia: a) cine domină Europa Orientală, controlează *Heartlandul*; b) cine stăpâneşte *Heartlandul*, deţine supremaţia asupra Insulei Mondiale (formată din Europa, Asia şi Africa); c) cine domină Insula Mondială, stăpâneşte întreaga lume. În acest caz, considerăm că geo-realitatea presupune identificarea şi analiza/evaluarea atributelor definitorii ale unui spaţiu ce permit determinarea poziţiei lui reale în plan strategic (n.a.).

[2] În acest caz, prin geoficţiune înţelegem procesul de estimare a cursului evolutiv în ce priveşte potenţialul unui areal pe baza unor date reale existente la momentul prezent (n.a.).

[3] Pentru detalii cu privire la teoria *Heartlandului*, a se vedea: Colin S. Gray, *The geopolitics of super power*, University Press of Kentucky, 1988, p. 4-12.

[4] Pentru detalii cu privire la teoria *Rimlandului*, a se vedea: Geoffrey Parker, *Western geopolitical thought in the twentieth century*, Taylor & Francis, 1985, p. 123-124.

asupra *Heartlandului* a evoluat rapid, astfel că John Collins a reuşit să identifice un asemenea spaţiu vital în extraatmosferă[5].

Analizând evoluţia teoriilor asupra *Heartlandului*, între extremele sale, sesizăm caracterul flexibil al gândirii geostrategice, nevoită să se adapteze permanent la imperativele puterilor mondiale de a-şi asigura controlul asupra lumii. Totodată, remarcăm faptul că aceste concepţii tind să-şi fixeze repere spaţiale şi temporale cât mai îndepărtate de arealul terestru şi perioada contemporană, evidenţiind latura anticipativă a gândirii geostrategice pe care se fundamentează politica puterilor. Războiul nu se mai poartă, în exclusivitate, în spaţiu şi timp real, ci fiecare stat trebuie să-şi dezvolte strategii pentru a-şi asigura supremaţia într-un viitor cât mai îndepărtat de coordonatele actuale. Scenariile elaborate nu reprezintă doar o proiecţie a fiecărei ţări asupra propriei evoluţii, ci şi asupra capacităţii sale actuale transpusă în timp, obligându-i pe ceilalţi actori statali de pe scena internaţională să se raporteze, în realizarea propriei strategii, la această reflectare de sine a puterii respective.

► *Perspective de dezvoltare teoretică.* Aplicarea acestor strategii politico-militare şi economice nu presupune, în mod implicit, perspectiva războiului, în sensul clasic al noţiunii, având ca miză *Heartlandul*. Armele de cucerire ale ariei pivot sunt mai degrabă circumscrise sistemelor politice şi economice performante în exploatarea resurselor umane şi materiale, avantajului tehnologic, superiorităţii demografice şi deţinerii unor puncte strategice. Nu trebuie să uităm că N.A.T.O. a reuşit să înfrângă U.R.S.S. într-un război extrem de complex în care nu a fost nevoită să intervină militar direct împotriva inamicului, dar s-a bazat pe un sistem superior de valori politice (democraţie) şi economice (capitalism), care i-a asigurat un avantaj decisiv în domeniul tehnologic (în special, în spaţiul cosmic), inclusiv materializat în plan militar prin ocuparea unor poziţii de forţă pe masa continentală (scutul antirachetă). Esenţa strategiei este de ordin psihologic şi vizează impunerea anumitor condiţii adversarului, constrângerea să nu se angajeze sau să renunţe la luptă, provocând şi exploatând dezintegrarea sa morală[6], fiind, ceea ce, de altfel, s-a întâmplat odată cu implozia U.R.S.S. (1991)[7]. Caracterul distructiv al conflictelor, care ar putea ameninţa însăşi existenţa umanităţii, a anihilat războaiele de anvergură, descurajând puterile să folosească unele

[5] În consecinţă, J. Collins a reformulat principala legitate a geostrategiei astfel: a) cine stăpâneşte spaţiul circumterestru, domină Terra; b) cine controlează Luna, deţine supremaţia peste spaţiul circumterestru; c) cine controlează L4 şi L5, domină sistemul Terra-Lună. În viziunea sa, spaţiul circumterestru, definit ca arealul ce încapsulează planeta până la altitudinea de aproximativ 50 de mile (80 465 km), are un caracter decisiv în deţinerea supremaţiei asupra sistemului Terra-Lună. L4 şi L5 reprezintă punctele de libraţie selenară, adică locurile din spaţiu unde atracţia gravitaţională a Lunii şi cea a Terrei sunt exact egale. În teorie, bazele militare amplasate în zona respectivă, pe platforme cosmice, ar putea rămâne pe poziţie timp îndelungat, cu un consum minim de energie; pentru detalii cu privirea la existenţa unei arii pivot în extraatmosferă, a se vedea: John M. Collins, *Military strategy: principles, practices, and historical perspectives,* Brassey's, 2002, p. 61.

[6] Corneliu Soare, *Gândirea militară,* Editura Antet, Bucureşti, 1999, p. 232.

[7] Din punct de vedere strict geostrategic, apreciem că procesul de disoluţie al U.R.S.S. a debutat în 1989, odată cu prăbuşirea regimurilor comuniste din Europa de Est. Astfel, dezintegrarea segmentului de protecţie extern reprezentat de statele comuniste din Europa Orientală a implicat, în mod inevitabil, implozia U.R.S.S. în 1991 (n.a.).

împotriva altora armele nucleare, fapt ce accentuează, în opinia noastră, importanța sistemelor de valori în obținerea supremației la nivel mondial.

Ultimele trei veacuri au consemnat fiecare câte un conflict militar major pentru cucerirea *Heartlandului*, prin inițiativele eşuate ale lui Carol al XII-lea de Pfalz Zweibrucken (1709), Napoleon I Bonaparte (1812) şi Adolf Hitler (1941-1943), astfel că, probabil, secolul al XXI-lea nu va face o excepție de la această regulă. Însă va exista o diferență esențială față de tentativele precedente, având în vedere că inițiativa se va baza strict pe competiția dintre sistemele politico-economice. Factorul militar va juca un rol de etalare a puterii politico-economice, fără a implica o utilizare propriu-zisă a lui. Calea acestui tip de confruntare a fost inaugurată de competiția dintre N.A.T.O. şi U.R.S.S. Nu trebuie să uităm că cele două superputeri nu şi-au folosit forța militară una împotriva celeilalte, ci doar şi-au afişat-o ca rezultate ale progreselor politico-economice în cadrul sistemelor ideologice din care făceau parte. Confruntarea militară propriu-zisă s-a realizat doar în mod excepțional, prin interpuşi şi, de regulă, în zone periferice.

În realitate, sistemul de valori este motorul ce asigură forța unei puteri în funcție de care se delimitează sfera sa de influență politico-ideologică, economică şi culturală. Nu întâmplător, în 1919, Halford MacKinder redefinea *Heartlandul*, trasând linia imaginară a acestuia mult spre interiorul continentului european, prin includerea spațiilor pontic şi baltic, față de forma sa inițială (1904), care se situa mult mai aproape de frontiera dintre Europa şi Asia. De fapt, era o reacție la agresivitatea Moscovei, care îşi afirma pretențiile universaliste vizând să comunizeze Europa. Totuşi, observăm că Halford MacKinder reuşise să intuiască aproximativ zona ce avea să devină sfera de influență sovietică odată cu instalarea unor regimuri comuniste aservite în Europa de Est (1945-1948). În prezent, pe fondul dispariției U.R.S.S. (1991), al incapacității Moscovei de a-şi menține sfera de influență în Europa Orientală, inclusiv prin intermediul C.S.I., şi mai ales al extinderii procesului de integrare euroatlantic în istmul ponto-baltic (1997-2007), se impune o reconceptualizare a *Heartlandului*, în sensul restrângerii sale la cadrul inițial stabilit de Halford MacKinder (1904). De asemenea, reafirmând importanța sistemelor de valori în determinarea sferelor de influență, credem că este oportun ca, în confruntarea pentru supremația mondială, dualismul talasocrație (puteri maritime) – telurocrație (puteri continentale) să fie transferat într-un plan secund, acordând prioritate conflictului dintre democrație şi absolutism. În justificarea opțiunii, reținem că evoluția umanității, de la ultima conflagrație mondială şi până în prezent, este determinată de războiul ideologic dintre democrația euroatlantică şi absolutismul eurasiatic indiferent de forma sub care se manifestă (autocrația imperială, totalitarismul comunist şi fundamentalismul islamic). Suplimentar se poate invoca şi faptul că extinderea procesului de integrare euroatlantică în Europa Centrală şi Orientală a presupus aderarea la U.E. şi N.A.T.O. a unor țări care nu au acces direct la oceanul planetar şi care au făcut parte vreme de secole din sfera

autocrației imperiale şi, recent, a totalitarismului comunist[8]. De altfel, putem spune că odată cu expansiunea structurilor euroatlantice din zona *Rimlandului* în cea a *Heartlandului*, U.E. şi N.A.T.O. îşi accentuează dimensiunea continentală. Însă, important rămâne pentru definirea acestor structuri de integrare sistemul de valori pe care se fundamentează şi îl promovează în spațiul unde îşi exercită influența.

În paralel, considerăm necesară şi o reconceptualizare a *Rimlandului* a cărui sferă de manifestare a fost profund influențată de evoluția geopolitică menționată. Întreprinderea acestui demers se impune datorită faptului că, odată cu extinderea procesului de integrare la Marea Baltică şi Marea Neagră, spațiile maritime în cauză au devenit zone ce permit U.E. şi, mai ales, N.A.T.O. să acționeze direct spre interiorul *Heartlandului*. În consecință, am putea pretinde că istmul ponto-baltic a devenit parte integrantă a *Rimlandului*, având, în prezent, Ucraina ca miză centrală a disputei dintre democrația euroatlantică şi autocrația rusă.

Pentru a impune un anumit ritm dezvoltării umanității, generând procese sociale, politice şi economice prezente, cu efecte viitoare de durată, credem însă că strategiile trebuie să se circumscrie unor limite realiste. Ar fi eronat ca linia concepției lui J. Collins să fie absolutizată sau să urmeze un curs vizând mutarea centrului de greutate al ariei strategice într-un spațiu cosmic cât mai îndepărtat, printr-o subapreciere a valorii arealului terestru. Nu putem contesta faptul că, pe fondul unui ritm susținut în plan cultural-ştiințific, în urma descoperirilor geografice care au definitivat procesul de cunoaştere a planetei, evoluția societății umane a presupus, în mod logic, explorarea cosmosului. Însă atât timp cât va continua să constituie locul resurselor umane şi materiale capabile să asigure suportul aplicării oricărei politici, spațiul terestru va reprezenta, de fapt, aria de decizie strategică pentru toate puterile mondiale. De altfel, la momentul prezent, rezultatele explorării cosmice sunt valorificate, indiferent de natura scopului lor, civil sau militar, în corelație şi în sprijinul derulării unor acțiuni umane în plan terestru, având, din acest punct de vedere, un caracter subsidiar[9].

În pofida ritmului alert înregistrat de progresul tehnologic, nivelul actual al ştiinței se află în imposibilitatea asigurării unor condiții specifice existenței umane, pe o perioadă îndelungată, în spațiul cosmic. Până la momentul identificării unor soluții viabile în acest sens, umanitatea nu-şi permite decât o explorare limitată, aferentă sistemului solar, fiind, totodată, în incapacitatea de a constitui baze durabile în arealul extraterestru.

Materializarea unor asemenea strategii este dependentă, într-o măsură considerabilă, de menținerea ritmului actual al revoluției tehnologice. Însă acest impresionant progres, care a împins la extrem barierele exploatării dimensiunilor spațiale şi temporale, a plasat, în prezent, umanitatea în competiție cu însăşi limitele sale biologice. Succesul este, implicit, condiționat de modul cum

[8] Semnificativ este cazul țărilor şi al regiunilor din fostul imperiu al Casei de Habsburg (n.a.).
[9] De exemplu, activitatea sateliților lansați pe orbită poate susține informativ desfăşurarea unor operațiuni militare terestre, navale şi aeriene (n.a).

societatea modernă va reuşi să realizeze un echilibru între progresul tehnologic şi cursul normal al evoluției umane.

b. Geo-realitatea şi geoficțiunea spațiului turcofon. În acest complex al teoriilor şi concepțiilor geostrategice, spațiul turcofon îşi evidențiază importanța în controlul mapamondului, urmare a interferenței cu *Heartlandul* şi *Rimlandul*, unde nu doar poziția joacă un rol deosebit în afirmarea valorii, ci şi potențialul său, în special, economic, iar într-o anumită măsură chiar demografic.

Însă constituirea planului, indiferent de natura sa (terestru, maritim şi aerian) dintr-o multitudine de zone cu o valoare strategică variabilă, determină identificarea unor diferențieri semnificative. Aceste deosebiri de ordin geofizic, socio-economic şi politico-administrativ le percepem ca obstacole majore în calea exploatării spațiului de referință ca un ansamblu unitar şi coerent. În consecință, asigurarea coeziunii la nivelul ansamblului spațial, punând accent pe interdependența existentă între părțile componente, reprezintă un aspect esențial pentru valorizarea arealului.

Deşi dispune de resurse umane şi naturale considerabile, în cadrul spațiului turcofon nu se poate realiza, la momentul actual, un asemenea vast proiect în mod independent. Chiar dacă s-ar reuşi asamblarea părților componente ale arealului turcofon într-un spațiu unitar, din punct de vedere socio-economic şi / sau politico-administrativ, acesta va continua să fie conexat politicilor globale elaborate de anumite puteri. Prin aplicarea acestor strategii, diverşi actori internaționali, precum S.U.A., Rusia, China ori Iran, nu vizează decât valorificarea potențialului uman şi, mai ales, natural al spațiului turcofon pentru realizarea propriilor obiective cu privire la masa continentală eurasiatică. Diferențele de natură socio-culturală, cu accent pe segmentul etno-confesional, reprezintă elemente justificative ale situației defavorabile care marchează regiunea, constituindu-se, totodată, în vulnerabilități ce pot fi exploatate de țările interesate. Starea de dependență este determinată de o profundă realitate istorică, implicând existența unui stadiu inferior de progres al spațiului turcofon în raport cu diverşii actori politici internaționali care concurează pentru obținerea controlului asupra regiunii. Astfel, unitatea sau, dimpotrivă, fragmentarea arealului menționat o percepem ca strâns legată de interesele unor factori externi.

De asemenea, importanța spațiului turcofon este determinată şi se află într-o corelație foarte strânsă cu devenirea impresionantă a gândirii geostrategice, efect logic al însăşi evoluției societății umane, care, sub impulsul revoluțiilor industriale, a fost marcată de transformările decisive din epocile modernă şi contemporană. Dacă în perioada lui Halford MacKinder (1904), capacitatea politico-militară şi chiar economică depindea de forța navală a unui stat, în timpul lui J. Collins

(1989), progresul tehnologic, care a permis omului să cucerească spațiul aerian şi să-l exploreze pe cel cosmic, a reconceptualizat, într-o măsură determinantă, natura puterii[10].

Menținerea ritmului accelerat al actualului progres tehnico-ştiințific, care asigură dezvoltarea permanentă a ariei de explorare a spațiului cosmic, ar putea impune o subordonare, în viitorul îndepărtat, a planului aerian celui extraterestru. În context, se evidențiază importanța spațiul turcofon în influențarea acestui curs evolutiv prin resursele naturale, capabile să susțină dezvoltarea tehnologiilor necesare desfăşurării procesului menționat.

Însă rolul deosebit pe care arealul de referință l-ar putea juca în influențarea evoluției societății umane îl percepem inclusiv dintr-o perspectivă politică şi culturală, dată fiind interferența spațiului turcofon cu democrația euroatlantică şi absolutismul eurasiatic. Astfel, democratizarea spațiului turcofon creează premisele necesare democratizării *Heartlandului*, exercitând o presiune imensă asupra celui mai important grup de puteri absolutiste (Rusia, China şi Iran), care, pentru a-şi menține influența, exportă acest tip de valori, menținând o profundă stare de subdezvoltare în numeroase regiuni din Eurasia (Ucraina, Belarus, Kazahstan, Uzbekistan, Coreea de Nord, Afganistan etc). Odată atins momentul istoric al democratizării ariei pivot, acest proces ar putea deveni ireversibil la nivelul întregului mapamond, transferând, implicit, umanitatea într-o fază superioară a evoluției sale.

Figura nr. 4

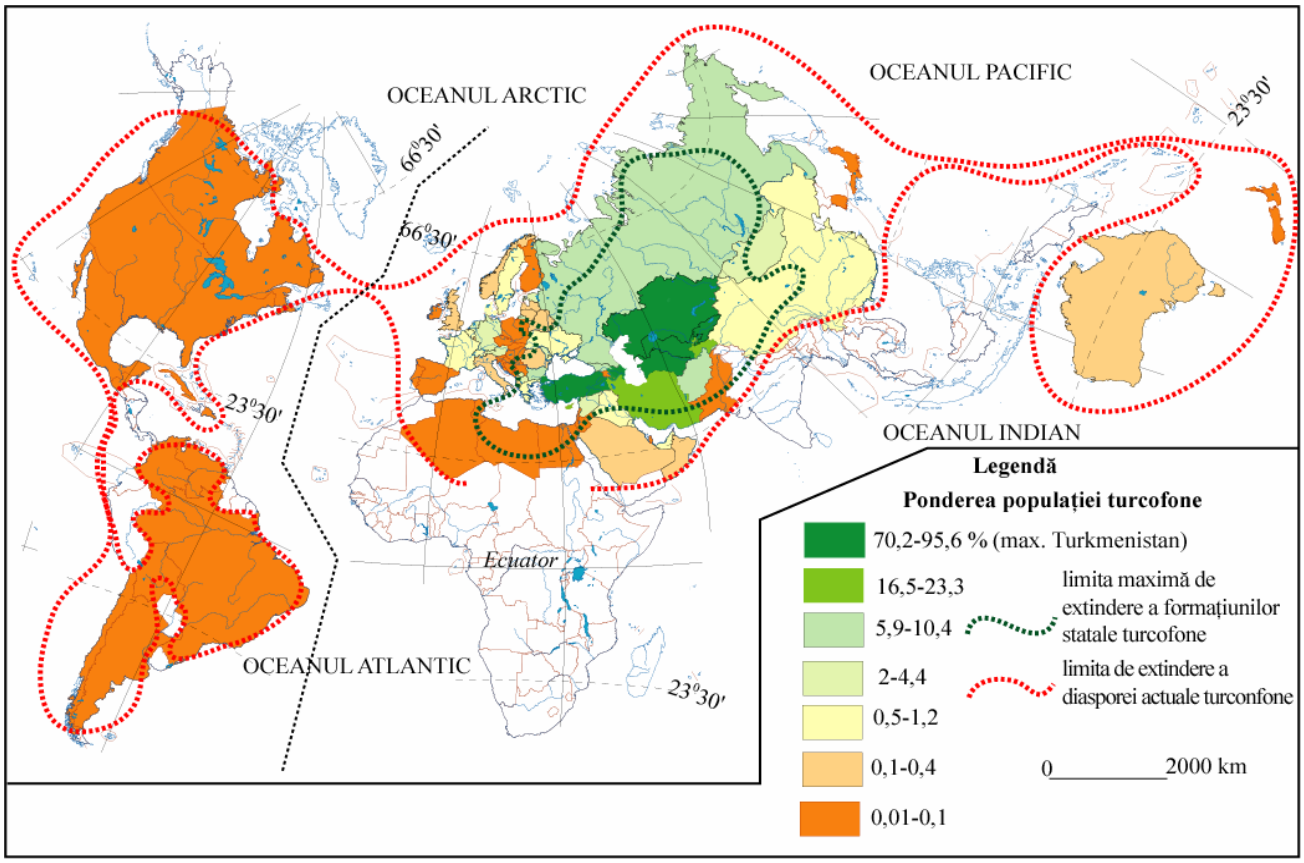

[10] Poziția aeriană a asigurat controlul planului terestru, respectiv al uscatului şi al apei, dobândind o valoare strategică absolută, prin faptul că a implicat o globalizare a posibilităților de intervenție militară (n.a.).

2.2. Protecția strategică a *Heartlandului*

Heartlandul se identifică, într-o măsură determinantă, cu însăşi Rusia şi cu spațiul pretins de aceasta că se situează în sfera sa de influență, în calitate de succesoare a U.R.S.S.. Conservarea *statu-quo-ului* privind *Heartlandul* coincide intereselor Moscovei, motiv pentru care Rusia urmăreşte, într-un asemenea context geostrategic, să asigure protecția ariei pivot. Timp de aproape două secole, perioadă situată între războaiele împotriva lui Ludovic al XIV-lea de Bourbon şi prima conflagrație mondială (1713-1918), Londra a înlănțuit litoralul sudic al Eurasiei printr-un şir de colonii de la estul țărmului atlantic până la cel pacific, având ca pivot India, fapt ce i-a permis să controleze *Rimlandul*[11]. După al Doilea Război Mondial şi până în prezent, Anglia a fost succedată în această politică de către S.U.A., care stăpânesc țărmurile masei continentale eurasiatice nu printr-un şir de colonii, ci printr-un lanț de baze militare. Însă dominarea *Rimlandului* nu a fost o condiție suficientă pentru obținerea supremației asupra întregului mapamond. Stăpânirea *Heartlandului* i-a permis Rusiei, indiferent dacă s-a aflat în competiție cu Anglia, în perioada țaristă, sau cu S.U.A., în cea sovietică, să se manifeste ca o forță politico-militară, iar în prezent, în pofida vulnerabilităților sale interne, economice şi demografice, să aspire la menținerea rangului de putere mondială.

2.2.1. Protecția naturală

În fundamentarea politicii sale de securitate, Moscova trebuie să țină seama de particularitățile formelor de relief ale teritoriului stăpânit. De la vest la est, remarcăm cinci regiuni fizico-geografice importante cu potențial geostrategic deosebit, Câmpia Europei Orientale, Munții Urali, Câmpia Siberiei de Vest, Podişul Siberiei Centrale şi lanțul montan din Siberia de Est, în timp ce pe axa nod-sud, se evidențiază prin importanță Munții Caucaz[12]. Observăm că aceste formațiuni geologice sunt integrate unui ansamblu natural mai vast eurasiatic, care permite Rusiei să-şi asigure controlul asupra *Heartlandului*. În principiu, distingem trei mari obstacole naturale fizice şi unul climatic, care, pe parcursul istoriei, au împiedicat puterile maritime să lanseze ofensive militare în interiorul masei continentale pentru cucerirea *Heartlandului*, în pofida dominării litoralului sudic al Eurasiei[13].

---

[11] Acest lanț de colonii a fost format din Gibraltar (1713), Malta (1814), Cipru (1878), Egipt (1882), India (1858), Birmania (1886), Singapore (1826), Hong Kong (1898) ş.a.. De asemenea, Anglia a reuşit să-şi pună în aplicare planul de stăpânire a *Rimlandului* datorită politicii sale maritime, care s-a remarcat, în special, prin controlul asupra unor strâmtori naturale şi artificiale, situate în sudul masei continentale eurasiatice; pentru detalii cu privire la politica maritimă a Londrei referitoare la necesitatea controlului acestor strâmtori, a se vedea: Sophie Chautard, *L'indispensable de la géopolitique,* vol. 570 din *Principes (Levallois-Perret)*, Collection Principes, Studyrama, 2006, pp. 221-222.

[12] Robert H. Donaldson, Joseph L. Nogee, *The foreign policy of Russia: changing systems, enduring interests*, M.E. Sharpe, 2005, p. 18.

[13] Halford MacKinder a subliniat în teoriile sale faptul că *Heartlandul* este o fortăreață naturală inexpugnabilă. Potrivit lui Halford MacKinder, *Heartlandul* este protejat de o centură de obstacole naturale (Siberia, Munții Himalaya, Deşertul Gobi, Podişul Tibet), centura numită *inner crescent* / semicercul interior, dincolo de care se întind *coastland* / teritoriile litorale (Europa de Vest, Orientul Mijlociu, Asia de Sud şi Asia de Est), iar mai departe, de cornul insular

a. Oceanul Arctic (nord). De fapt, pentru a înțelege eficiența acestei bariere naturale, se impune să luăm în considerare imensitatea spațiului de referință. Astfel, Oceanul Înghețat trebuie perceput ca parte dintr-un ansamblu geografic mai larg, cu Polul Nord situat în centru şi având în componență cea mai mare insulă de pe mapamond: Groenlanda[14]. Arealul oceanic reprezintă, în special, o barieră climatică, iar efectul subsecvent al acesteia – gheața – amplifică eficacitatea condițiilor climatice în protecția *Heartlandului*. Pentru estimarea corectă a potențialului Oceanului Arctic, este necesar să luăm în calcul, totodată, sfera sa de influență din punct de vedere climatic, care se manifestă în zona polară şi subpolară.

b. Lanțul muntos (sud), care se întinde de pe coasta de est a Mării Mediterane până pe cea a Oceanului Pacific (linia Taurus, Caucaz, Zagros, Pamir, Himalaya, Tian-Şan, Altai). Eficiența lanțului muntos în protecția *Heartlandului* se datorează înălțimilor şi întinderilor sale, care provoacă dificultăți în traversare, fiind dublată, după cum observăm, de deşerturile situate, în special, în partea lui nordică (Karakum, Taklamakan, Gobi). De altfel, deşerturile au fost, în anumite cazuri, o barieră naturală mai dificilă decât munții în calea invaziilor, consolidând, totodată, mult mai eficient obstacolele artificiale, precum Marele Zid[15].

Însă acest lanț muntos este marcat de o serie de vulnerabilități generate de discontinuitatea lui, pe care le relevăm sub forma unor axe de penetrare. În sudul Europei, din cauza fragmentării peninsulare şi / sau insulare, Munții Taurus sunt destul de abordabili. Situația se datorează mai ales faptului că în Asia Mică litoralul este însoțit de câmpii costiere cu acces relativ facil spre interior prin intermediul cursurilor de apă care drenează podişul anatolian şi se varsă în mările vecine. Remarcăm că, pe de o parte, râurile Ceyhan şi Seyhan, care se varsă în Marea Mediterană, iar pe de altă parte, Gediz şi Menderes, care se varsă în Marea Egee, au fost utilizate de-a lungul timpului de invadatori pentru a străpunge barierele montane, cu maximum de eficiență[16].

Deşi pare impenetrabil, nodul orografic caucaziano-iranian este străbătut de culoare care au constituit în istorie canale de pătrundere. Semnificativ este cazul axului situat în nord, care uneşte valea Eufratului Superior cu bazinul Araxului, fiind zona unde s-au stabilit armenii în migrația lor

---

(Marea Britanie, Japonia, S.U.A.); pentru detalii, a se vedea: Silviu Neguț, *op. cit.*, pp. 36-37. Prezenta lucrare redefineşte importanța rolului jucat de fiecare ansamblu natural în protecția *Heartlandului* şi identifică anumite căi de acces ce permit cucerirea acestui teritoriu (n.a.).

[14] Sophie Chautard, *op. cit.*, pp. 222-223.

[15] Deşi au reuşit să consolideze bariera naturală asigurată de Munții Hinganul Mare prin construcția Marelui Zid, care a jucat un important rol strategic din punct de vedere defensiv, chinezii nu au putut stopa invaziile mongole. Dimpotrivă, spre vest, unde aparent erau mai vulnerabili, având în vedere că valea fluviului Huang He superior se deschidea larg spre vastele depresiuni endoreice ale Turkestanului, chinezii au fost mult mai eficient protejați de deşert. Această realitate geografică explică, totodată, motivul pentru care extinderea influenței chineze s-a canalizat inițial spre sud şi nord, iar mult mai târziu, spre vest; pentru detalii cu privire la importanța strategică a Marelui Zid, a se vedea: Stephen Turnbull şi Steve Noon, *The Great Wall of China 221 BC-AD 1644,* vol. 57 din *Fortress Series*, Osprey Publishing, 2007, pp. 30-51.

[16] Culoarele strategice asigurate de cursurile de apă, prin străpungerea munților, au fost exploatate de invadatori şi în alte cazuri din Turcia, cum ar fi Sakarya şi Kîzîl Irmak, care traversează lanțul pontic şi se varsă în Marea Neagră; pentru detalii cu privire la râurile din Turcia, a se vedea: Klement Tockner, Urs Uehlinger, Christopher T. Robinson, *Rivers of Europe*, Academic Press, 2009, pp. 643-672.

dinspre vest spre est[17]. O situație asemănătoare se înregistrează mai la sud în cazul unor afluenți ai Tigrului[18] sau ai Karunului[19]. Constatăm că aceste cursuri penetrează amplu Munții Zagros, deschizând căi facile de acces dinspre platoul iranian spre câmpia Mesopotamiei, fără de care, în Antichitate, ahemenizii şi macedonenii sau, în Evul Mediu, arabii şi timurizii nu şi-ar fi putut manifesta tendințele expansioniste. În schimb, Caucazul ni se prezintă ca un obstacol impenetrabil, însă, nefiind prea amplu pentru a genera impedimente majore, eficiența acestuia este limitată[20].

Căi similare, cu o valoare importantă, le identificăm şi la nivelul nodului ororgrafic al Pamirului, cu lanțurile adiacente (inclusiv Karakorum-Himalaya), chiar dacă zonal acesta se comportă ca o barieră impenetrabilă. Afluenții vestici ai Indusului străpung masivele Pamirului, culoarul Khyber, asigurat de râul Kabul, fiind utilizat eficient în timpul derulării campaniilor militare de Darius I şi Alexandru Macedon sau, mai târziu, de Mahmud Ghaznevidul, Ginghis Han, Tamerlan şi Babur I. Ne raportăm la un ax de penetrare cu un potențial strategic extrem de important în asigurarea accesului dinspre *Rimland* spre *Heartland*, care şi-a afirmat valoarea inclusiv în timpul invaziei engleze a Afganistanului pe parcursul a trei războaie (1839-1842, 1878-1880 şi 1919)[21].

Brahmaputra, Indusul şi unii dintre afluenții estici ai acestuia din urmă (Satlej, mai ales) izvorăsc de pe versantul nordic al Himalayei[22], reprezentând căi utilizate de timpuriu pentru transferul cultural între China şi India. Observăm că accesul în Asia Centrală dinspre China se poate efectua relativ facil, prin exploatarea, asemenea hoardelor turco-mongole, fie a culoarului situat între Munții Pamir şi Tian-Şan, legând Kaşgaria de Valea Fergana, fie a celui existent între Munții Tian-Şan şi Altai, legând Djungaria de stepele kazahe.

c. Formațiunile muntoase (est) care se întind de-a lungul coastei Oceanului Pacific cu ramificații în interiorul masei continentale (linia Kolîma, Cerski, Verhoiansk[23], Djugdjur,

[17] Pentru detalii în acest sens, a se vedea: Vahan M. Kurkjian, *A History of Armenia*, Indo-European Publishing, 2008, p. 21.
[18] Pentru detalii cu privire la fluviul Tigru, a se vedea: James R. Penn, *Rivers of the world: a social, geographical, and environmental sourcebook,* ABC-CLIO, 2001, p. 286-287. Atât Tigrul, cât şi Eufratul, care formează Shatt al Arab, una dintre căile importante de acces în interiorul Asiei, au facilitat operațiunile militare inițiate de englezi pe teritoriul iranian în cursul războaielor mondiale (n.a.).
[19] Karunul, râu navigabil, a fost declarat deschis comerțului internațional (1888), de care a profitat în special piața engleză, prin accesul în interiorul Persiei; pentru detalii în acest sens, a se vedea: William Bayne Fisher, Peter Avery, Gavin Hambly, Charles Melville, *The Cambridge History of Iran*, vol. 7, Cambridge University Press, 1991 p. 408. Atât Tigrul, cât şi Eufratul, care formează Shatt al Arab, una dintre căile importante de acces în interiorul Asiei, au facilitat operațiunile militare inițiate de englezi pe teritoriul iranian în cursul războaielor mondiale (n.a.).
[20] Pentru detalii cu privire la Munții Caucaz, a se vedea: Maria Shahgedanova, *The physical geography of northern Eurasia*, vol. 3 din *Oxford regional environments,* Oxford University Press, 2003, p. 350-376.
[21] Pentru detalii privind intervenția engleză în Afganistan, a se vedea: Paddy Docherty, *The Khyber Pass: A History of Empire and Invasion*, Union Square Press, 2008, p. 189-216.
[22] Pentru detalii cu privire la fluviile aferente lanțului himalayan, a se vedea: S.S. Negi, *Himalayan Forests and Forestry*, Indus Publishing, 2000, p. 29-33.
[23] Pentru detalii, cu privire la aceşti munți, a se vedea: Maria Shahgedanova, *op. cit.,* p. 296-313.

Stanovoi, Iablonovîi[24]). Se impune, totuşi, să facem o distincţie în cadrul acestei linii strategice, din perspectiva potenţialului, astfel că munţii Verhoiansk şi Cerski (nord-est) se situează la o distanţă apreciabilă faţă de centrele de putere, în timp ce munţii Stanovoi şi Iablonovîi (sud-est) se află în proximitatea Beijingului.

Însă privite în mod unitar, aceste lanţuri montane constituie un obstacol natural cu un grad ridicat de eficienţă, având în vedere condiţiile climatice. Clima ni se prezintă ca un impediment major ce obstrucţionează o eventuală incursiune în interiorul Eurasiei, deoarece temperaturile scăzute afectează mai ales navigaţia de-a lungul coastei Oceanului Pacific. De asemenea, un avantaj în protecţia *Heartlandului* îl constituie faptul că formaţiunile muntoase nu sunt străbătute de cursuri de apă care penetrează interiorul masei continentale eurasiatice. Fluviile, care traversează Siberia şi ar putea constitui căi importante de navigaţie (Lena, Indighirka, Kolîma), sunt dirijate spre Oceanul Arctic. Constatăm că fluviul Lena[25], prin situarea în partea interioară a continentului faţă de linia Kolîma, Cerski, Verhoiansk, Djugdjur, Stanovoi, Iablonovîi, contribuie la consolidarea poziţiei acestor formaţiuni muntoase. Nu trebuie să omitem nici câmpia mlăştinoasă (şi îngheţată în cea mai mare parte a anului) din bazinul mijlociu al Lenei. Însă, din punct de vedere al eficacităţii, un rol mult mai important îl joacă Podişul Siberiei Centrale, situat între Lena şi Enisei (limita estică a *Heartlandului*[26]). Este vorba despre o formă de relief de anvergură reprezentând o succesiune de dealuri şi văi adânci, adesea lărgite şi mlăştinoase, derutante pentru orice invazie terestră[27].

Identificăm, totuşi, un punct vulnerabil, care facilitează pătrunderea în interiorul masei continentale, inclusiv sub forma unei iniţiative militare dinspre răsărit. Avem în vedere calea navigabilă a Amurului[28], care deschide accesul dinspre Marea Ohotsk şi Marea Japoniei spre Siberia Centrală (zona lacului Baikal). Considerăm că acest dezavantaj ar putea fi însă compensat de Moscova, într-o oarecare măsură, prin stăpânirea munţilor Stanovoi şi Iablonovîi, care, după cum am văzut, nu ameninţă doar China prin situarea lor în proximitatea Bejingului, ci asigură şi controlul bazinului Amur. Un rol similar, în concepţia noastră, îl joacă şi Insula Sahalin, prin intermediul căreia ruşii pot contracara accesul la gurile de vărsare ale Amurului în Strâmtoarea Tartar, ce desparte Marea Ohotsk de cea a Japoniei. Totodată, reţinem că, pe flancul dinspre Oceanul Pacific, Munţii Sihote Alin, continuaţi cu Insula Sahalin şi Kamceatka, formează un cerc montan, întregit prin lanţul Kurilelor, care permite transformarea Mării Ohotsk într-un lac rusesc.

---

[24] Aceste lanţuri muntoase joacă un rol important în arealul cuprins între fluviile Lena şi Amur şi care au influenţat inclusiv expansiunea Rusiei spre Orientul Îndepărtat; pentru detalii, a se vedea: G. Patrick March, *Eastern destiny: Russia in Asia and the North Pacific*, Greenwood Publishing Group, 1996, p. 6.

[25] Pentru detalii cu privire la fluviul Lena, a se vedea: James R. Penn, *op. cit.*, pp. 134-136.

[26] Colin S. Gray, Geoffrey R. Sloan, *Geopolitics, geography, and strategy*, *Strategy and History* Series, Vol. 22 din *Journal of Strategic Studies*, Routledge, 1999, p. 32.

[27] La o scară mult mai redusă, relieful este specific Moldovei, fapt de natură a justifica motivul pentru care invadatorii au preferat, de regulă, să ocolească provincia. În cele din urmă, această realitate geografică, dublată de existenţa unor suprafeţe întinse de pădure, ar putea fi în măsură să explice izolarea romanităţii orientale şi, implicit, conservarea identităţii sale în într-o zonă, dominată de factorul etnic slav (n.a.).

[28] Pentru detalii cu privire la fluviul Amur, a se vedea: James R. Penn, *op. cit.*, pp. 11-13.

d. Eficiența factorului climatic. Aria pivot beneficiază de o protecție însemnată din punct de vedere climatic, care şi-a pus amprenta decisiv în eşecul unor incursiuni militare de anvergură.

În privința climatului specific *Heartlandului*, observăm că pot fi identificate zone subpolare (cu manifestare de-a lungul coastelor Siberiei, dar care avansează şi spre interiorul Podişului Siberiei Centrale), cu un climat continental, caracterizat prin ierni foarte reci şi lungi, slabe în precipitații (cu manifestare din Karelia, a cărui influență se diminuează, treptat, spre interiorul Câmpiei Siberie de Vest şi Podişului Siberiei de Vest până în zona Lacului Baikal, precum şi pe coasta Oceanului Pacific – Kamceatka, Sahalin), cu un climat continental excesiv, caracterizat prin ierni foarte reci, foarte lungi şi seci (cu manifestare de la linia fluviului Enisei până la cea a lanțurilor montane din Siberia Orientală), cu un climat continental, caracterizat prin veri calde şi ierni reci (cu manifestare din Câmpia Europei Orientale şi a cărui influență se diminuează, gradual, până la limita fluviului Enisei), cu un climat continental de tranziție (cu manifestare în regiunea Munților Caucaz)[29].

După cum observăm, *Heartlandul* este dominat de climatul temperat-continental, cuprins cu aproximație între 45-60 de grade latitudine nord, mai extins spre vest şi mai restrâns spre est. Principalul dezavantaj pentru o incursiune spre aria pivot îl reprezintă continentalismul, adică imprevizibilitatea modificărilor condițiile climatice şi durata stărilor extreme (canicula pe timpul verii, respectiv gerul – iarna). De regulă, provenind din zone climatice mai previzibile, cuceritorii occidentalii nu au luat în calcul aceste manifestări ale condițiilor climatice specifice *Heartlandului*. Carol al XII-lea de Pfalz-Zweibrucken, rege al unei țări cu un climat temperat oceanic (Suedia), şi Napoleon I Bonaparte, originar din zona mediteraneană (Corsica), reprezintă cazuri edificatoare în sensul menționat. În schimb, Adolf Hitler, un individ născut în Europa Centrală (Austria), într-o regiune oarecum intermediară între zona oceanica şi cea continentală, ar fi putut să prevadă numai riscul continentalismului, însă nu şi durata acestuia, care a jucat un rol esențial în înfrângerea sa.

Predominanța temperaturilor foarte scăzute, ce marchează arealul de referință, a constituit un obstacol major pentru orice incursiune de cucerire a teritoriului, inclusiv din perspectiva efectelor psihologice, având în vedere temerile generate de pătrunderea într-un spațiu ostil. Această realitate a constituit, pe de o parte, un motiv suficient pentru evitarea ariei pivot, iar pe de altă parte, a influențat decisiv imaginarul colectiv, care a populat ținuturile cu triburi mitice, cum a fost cazul hiperboreenilor. În istorie, *Heartlandul* a asigurat spațiul necesar dezvoltării unor imperii de către conducători adaptați la mediul său ostil, inclusiv din punct de vedere climatic, fie că a fost vorba de Attila, Ginghis Han, Tamerlan sau chiar Petru I şi I.V. Stalin. De altfel, experiențele lui Darius I, Napoleon I Bonaparte şi Adolf Hitler le-am putea considera exemple care să confirme o astfel de ipoteză, având în vedere că, în eşecurile înregistrate de aceştia, condițiile climatice au fost decisive.

[29] Pentru detalii, a se vedea: Pierre Serryn, *Atlas Bordas Géographique*, Larousse-Bordas, 1997, p. 7.

2.2.2. Protecția umană

2.2.2.1. Nucleul etno-religios rus

a. Componenta etnică. În Câmpia Europei Orientale, unde, din cauza stepei, este vulnerabilă unor invazii militare, Moscova îşi întemeiază strategia defensivă, în principal, pe protecția asigurată de poporul rus. Ne raportăm la o barieră umană de o amploare deosebită, care şi-a demonstrat eficacitatea pe parcursul istoriei.

► *Influența cadrului geografic.* Considerăm că dezvoltarea componentei umane în acest spațiu a fost favorizată de existența solurilor fertile (cernoziom), prielnice desfăşurării activității agricole, care au reprezentat domeniul de bază al economiei țariste şi sovietice. În secundar, Moscova mizează în protecția Câmpiei Europei Orientale pe o serie de factori naturali: orientarea cursului râurilor pe direcția nord-sud şi impracticabilitatea acestora (înghețate 6 luni în nord, 2 luni în sud), manifestarea unor temperaturi extreme, caracterizate prin veri călduroase şi ierni reci[30], existența unor vaste suprafețe mlăştinite[31].

► *Evoluție istorică.* Inițial, nucleul etnic rus era concentrat în regiunea moscovită, o zonă de adăpost prin excelență, slab productivă agricol, însă cu resurse minerale şi forestiere bogate. Remarcăm că aceste resurse au permis nu doar constituirea unei formațiuni statale, ci şi o centralizare etatică avansată, capabilă să susțină, în timp, un proces de ofensivă teritorială[32]. În timp, prin asimilarea altor populații, observăm că nucleul etnic rus a cunoscut o dezvoltare impresionantă, formând o barieră umană capabilă să reziste invaziilor militare dinspre Occident şi să permită continuarea procesului de expansiune spre interiorul masei eurasiatice. În prezent, bariera umană se întinde din stepele Kubanului, urmând frontierele Ucrainei, Bielorusiei şi țărilor baltice până în Peninsula Kola[33].

► *Inițiative strategice.* În spațiul dintre gurile de vărsare ale Donului şi Volgăi, cu o valoare strategică deosebită în istmul ponto-caspic, deoarece se situează pe traseul principal de penetrare dinspre Europa spre Asia Centrală, Moscova a favorizat popularea acestui teritoriu cu o masă

---

[30] Robert H. Donaldson, Joseph L. Nogee, *op. cit.*, p. 18.

[31] Aceste suprafețe mlăştinite, care pot fi întâlnite de la Marea Baltică până în centrul Siberiei, au contribuit decisiv la eşecul unor incursiuni militare spre interiorul Rusiei. Campaniile lui Napoleon I Bonaparte şi Adolf Hitler au eşuat, în Rusia şi din cauza mlaştinilor, extrem de înşelătoare. De exemplu, Berezina, afluent al Niprului, curge printr-o astfel de zonă mlăştinită, loc al unei bătălii care a întârziat decisiv ocuparea Moscovei de către Napoleon I Bonaparte, în timp ce blocada Leningradului impusă de Adolf Hitler a fost afectată şi de mlaştinile Volhovului, Lovatului şi a altor râuri din regiune (n.a.).

[32] Un rol deosebit de important l-au jucat forțele geologice în crearea unui cadru natural favorabil coagulării nucleului etatic rus în jurul Moscovei. Astfel, Câmpia Europei Orientale se circumscrie unei ample unități geologice de platformă, respectiv Platforma Est-Europeană. Partea centrală a platformei este o vastă sinecliză, înconjurată de o serie de anteclize vizibile în relief sub forma podişurilor şi colinelor ce înconjoară bazinul superior al Volgăi, unde este situată şi Moscova: Podişul Valdai, Podişul Rusiei Centrale etc. (n.a).

[33] În mod tradițional, axa demografică Kuban-Karelia a reprezentat zona cea mai populată de-a lungul istoriei, succesiv, inițial, în nord-vest, cnezatele Pskov şi Novgorod, iar ulterior spre sud-est, în cnezate Riazan, Tula etc., pentru ca, în final, procesul să se extindă asupra teritoriilor din stepele volgaice şi nord-caucaziene (n.a).

umană loială, în pofida multietnicității sale, cazacii (ruşi, ucraineni, tătari etc.) [34]. În paralel, s-a urmărit epurarea tronsonului de grupuri alogene, care nu au putut fi asimilate prin slavizare sau creştinare, provenind din rândul populațiilor turcice (tătarii de Azov) şi nord-caucaziene (cerkezi, abhazi, ceceni). De asemenea, pentru a stimula dezvoltarea industrială a acestui teritoriu strategic prin valorificarea potențialului însemnat de resurse, statul rus a colonizat masiv comunități de germani (în special, în zona Volgăi)[35]. În prezent, deşi nu mai poate miza pe aportul minorității germane, deoarece a fost deportată în Asia Centrală, considerăm că, totuşi, Moscova se poate baza în continuare pe susținere din partea cazacilor, cu o vitalitate demografică mai susținută, datorită unui stil de viață mai conservator.

► *Evoluții demografice.* Sesizăm că din bariera umană care protejează din vest *Heartlandul*, se desprinde o ramificație importantă spre Asia Centrală care continuă până pe coasta Pacificului. Această ramificație constituie axul de penetrare a ruşilor în Siberia şi s-a realizat prin poarta caspică dintre Munții Urali şi zona de vărsare a fluviului Volga. Pătrunderea spre est a axului a urmat cursul fluviilor siberiene (Obi, Enisei, Lena), care marchează existența unor zone geografice distincte: Câmpia Siberiei de Vest şi dorsala kazahă, Podişul Siberiei Centrale şi Munții Altai-Saian etc. Subliniem că această fâşie de contact a asigurat condițiile necesare susținerii procesului rus de extindere demografică spre Orientul Îndepărtat: complementaritatea resurselor, în zona de câmpie şi pădure, stepe fertile în dorsala kazahă, imense zăcăminte ale subsolului în Podişul Siberiei Centrale, precum şi numeroase rezerve de cărbune superior în Munții Altai-Saian. Succesul dezvoltării procesului demografic pe axul de penetrare îl percepem datorită slabei populări a zonei ai cărei locuitori erau, de regulă, seminomazi, fapt ce le-a permis ruşilor să-şi consolideze poziția prin înființarea de centre urbane durabile[36]. De asemenea, ruşii au profitat şi de slăbirea vitalității populațiilor altaice, care şi-au încetat practic migrațiile ample spre secolele XVI-XVII[37].

Observăm că, astfel, Rusia a reuşit să obțină controlul asupra unui coridor strategic, care, pe de o parte, permite Moscovei să-şi exercite influența asupra unor state cu veleități de puteri regionale (Kazahstanul sau Uzbekistanul) şi a unor țări importante în gestionarea relațiilor cu China

[34] Nu întâmplător spațiul dintre gurile de vărsare ale Donului şi Volgăi constituie regiunea unde a eşuat invazia militară germană în ultimul război mondial, iar alături de vastitatea teritoriului şi clima defavorabilă, un rol important în victoria Moscovei l-a constituit prezența cazacilor: o masă umană loială, războinică, dominată de spirit de sacrificiu şi pătrunsă de mesianism politico-religios (credința în misiunea de a salva Rusia); pentru detalii, cu privire la istoricul cazacilor de pe Don şi relațiile acestora cu Rusia, a se vedea: Shane O'Rourke, *Warriors and peasants: the Don Cossacks in late imperial Russia*, St. Antony's-Macmilian series, Palgrave Macmilian, 2000, *passim.*

[35] Pentru detalii cu privire la istoricul germanilor de pe Volga, a se vedea: Fred C. Koch, *The Volga Germans: in Russia and the Americas, from 1763 to the present*, Penn State Press, 1977, *passim*.

[36] Pentru detalii cu privire la politica rusă de înființare a unor oraşe fortificate ce serveau drept puncte de sprijin pentru expansiunea spre Siberia, a se vedea: Jean Paul Roux, *Asia Centrală: istorie şi civilizație*, Editura Artemis, Bucureşti, 2007, p. 401.

[37] Ultima populație altaică migratoare a fost reprezentată de kalmuci, care s-au deplasat din vestul Chinei spre bazinul Volgăi; pentru detalii cu privire la migrația respectivă, a se vedea: *Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*, vol. 4 din *Regional surveys of the world*, Routledge, 1999, p. 706; pentru detalii similare, a se vedea şi: Jean Paul Roux, *op. cit.*, p. 396.

(Kazahstanul şi Mongolia), iar pe de altă parte, îi asigură accesul la Oceanul Pacific. Însă subliniem că segmentul extrem al axului de penetrare este marcat de o profundă vulnerabilitate, având în vedere distanța față de nucleul etno-religios rus, popularea sa relativ recentă față de restul coridorului uman, precum şi presiunea exercitată de factorul demografic chinez (han) la frontiera ce urmează cursul fluviului Amur.

b. Componenta religioasă. Nucleul etnic a fost dublat de unul religios[38], coagulat la nord de Moscova (Suzdal, Vladimir, Rostov etc.), având o poziție ofensivă în fața triburilor fino-ugrice şi turanice din bazinul Volgăi, asimilate prin creştinare. Rezistența la asimilare a populațiilor din zonă, care au reuşit să-şi păstreze încă o perioadă de timp particularitățile, s-a datorat şi faptului că au refuzat secole la rând creştinismul. Exemplificativ în acest sens a fost cazul mordvinilor, care au fost creştinați spre secolul al XVII-lea[39]. În schimb, procesului de asimilare i-au rezistat marii şi komii (zirienii), care practică un sincretism între ortodoxie şi credințe păgâne[40].

Remarcăm că factorul religios a reprezentat, în realitate, un instrument prin care Rusia a urmărit să-şi atingă propriile scopuri politice. Mesianismul a fost invocat pentru a legitima expansiunea rusă, biserica nefiind un rival pentru stat la nivelul societății, ci un susținător al demersurilor întreprinse de acesta în plan politic[41]. Sub un asemenea unghi trebuie privită autoproclamarea Moscovei drept cea de a treia Romă. Dacă acceptăm acest punct de vedere, nu trebuie să ne surprindă faptul că, în istoria sa, Sankt-Petersburgul şi Moscova au susținut, din interese politice, populații islamice împotriva unor națiuni creştine, chiar ortodoxe, sau au promovat ateismul. Cazul abhazilor susținuți de ruşi împotriva georgienilor constituie un exemplu suficient pentru a argumenta subordonarea factorului religios față de politic[42].

2.2.2.2. Învelişul etno-religios al nucleului rus

Pe fondul disoluției identității sovietice, construcție artificială fondată numai pe limba rusă şi ideologia comunistă, prin intermediul căreia Moscova intenționa să-şi mențină influența, observăm că bariera umană concepută de aceasta s-a diminuat progresiv, urmare mai ales a reafirmării identităților etnice ucraineană şi bielorusă. Credem că la acest regres a contribuit şi repatrierea din fostele state sovietice a unei părți însemnate a propriei minorități, chiar dacă,

[38] Inițial, nucleul religios s-a coagulat în zona Kievului (secolul al X-lea). Pentru detalii cu privire la creştinarea ruşilor, a se vedea: Ioan Rămureanu, *Istoria bisericească universală,* Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2004, pp. 231-234.

[39] Pentru detalii cu privire la situația acestei minorități şi impactul creştinării şi slavizării sale în perioada țaristă, a se vedea: Robert P. Geraci, *Window on the East: national and imperial identities in late tsarist Russia*, Cornell University Press, 2001, pp. 15-46.

[40] Pentru detalii cu privire la aceste etnii, a se vedea: Europa Publications Limited, *op. cit.*, pp. 709-710.

[41] Paul Dobrescu, *Geopolitica,* Editura comunicare.ro, Bucureşti, 2003, p. 293.

[42] Pentru detalii cu privire la politica de susținere a Abhaziei de către Rusia, a se vedea: Great Britain: Parliament: House of Commons: Defence Committee, *Russia: a new confrontation?, tenth report of session 2008-09, report, together with formal minutes, oral and written evidence,* House of Commons papers, Volume 276 of HC (Series) (Great Britain. Parliament, The Stationery Office, 2009, pp. 25-41.

indirect, a ajustat procesul demografic din Rusia, aflat într-un declin accentuat. Popularea cu etnici ruşi a fost efectuată de Moscova cu un scop evident strategic, fiind vizate, de regulă, spațiile limitrofe deosebit de importante, precum: Estonia, Letonia, Ucraina, Republica Moldova şi Kazahstan. Acest fapt reprezintă unul dintre motivele care ne explică dificultatea întâmpinată, în prezent, în vederea eliminării sferei de influență ruse din țările succesoare ale U.R.S.S., în pofida declarării independenței lor[43]. Totuşi, refugierea populației rusofone a limitat, într-o măsură importantă, susținerea de către Moscova a unei politici identitare coerente în spațiul ex-sovietic. În pofida acestui curs defavorabil, putem concluziona că bariera umană, formată din nucleul populației sale situat în stepele europene, continuă să reprezinte o protecție suficientă pentru Rusia dinspre vest.

De asemenea, remarcăm că, prin tentativa de redefinire a spațiului național şi confesional limitrof, Moscova intenționează să creeze un înveliş rusofon sau rusofil, care să protejeze nucleul etno-religios. Amprenta imperială, care a marcat evoluția statului rus pe parcursul ultimelor secole, asigură o multitudine de posibilități de reinventare a spațiului etnic şi confesional limitrof.

a. Remodelarea spațiului etno-religios în Europa Orientală. Redefinirea este fundamentată pe invocarea anumitor pan-idei[44], care asigură organizarea vieții unor comunități pe mai multe spații. O pan-idee este, în realitate, o hartă mentală care fixează repere culturale, permițând evaluarea şi înțelegerea lumii[45]. În trecut, pan-ideile erau invocate de Rusia pentru formarea, la nivelul anumitor comunități etnice şi religioase, a unor stări atitudinale favorabile expansiunii teritoriale. Doctrinele, inspirate de tradiția mesianică a Rusiei, au urmărit scopuri geopolitice, sens în care, pe fondul înfrângerii în Războiul Crimeii (1853-1856), Sankt-Petersburgul a dorit să-şi consolideze poziția pe scena europeană în detrimentul Austriei şi Turciei, prin stabilirea de legături cu popoarele slave şi ortodoxe din componența acestor imperii[46]. Şi în prezent, apreciem că pan-ideile sunt circumscrise unor scopuri geopolitice ale Moscovei, vizând menținerea sferei de influență în arealul ex-sovietic sau în anumite segmente teritoriale din fostul spațiu al democrațiilor populare din Europa.

► *Panslavismul.* Constatăm că, în principal, în spațiul ponto-baltic şi, subsidiar, în cel balcanic, pentru atingerea propriilor obiective strategice, Rusia continuă să invoce panslavismul[47]. Dacă în istmul ponto-baltic are scopul de a asigura un înveliş etnic nucleului rus, în Peninsula Balcanică panslavismul este invocat de Moscova pentru atingerea obiectivelor sale privind accesul

[43] Saul Bernard Cohen, *Geopolitics of the world system Regional geographies for a new era*, Rowman & Littlefield, 2003, p. 186.
[44] În sensul termenului conceput de Karl Haushofer; pentru detalii a se vedea: Karl Haushofer, *Le deplacement des forces politiques mondiales depuis 1914 et les fronts internationaux des „Pan-Idees". Objectifs a long terme des Grandes Puissances*, în *De la Geopolitique*, Fayard, 1986, pp. 211-227.
[45] Paul Dobrescu, *op. cit.*, p. 98.
[46] Geoffrey A. Hosking, *Russia and the Russians: a history*, Harvard University Press, 2001, pp. 313-314.
[47] Panslavismul înseamnă unitatea tuturor slavilor sub forma unui stat unic sau a unei federații de națiuni slave ori, mai recent, a ceva indefinit ca structură organizatorică sub controlul Rusiei; Silviu Neguț, *op. cit.*, p. 268.

la apele calde ale Oceanului Planetar, prin intermediul Mării Mediterane. Panslavismul a cunoscut forme de manifestare recente, concretizate prin înființarea Uniunii Rusia-Belarus (1996), la care a solicitat să adere, la un moment dat, şi Iugoslavia, amenințată cu aplicarea de sancțiuni militare de blocul euroatlantic[48].

Nu supraestimăm, totuşi, forța doctrinei, având în vedere că aceasta nu a beneficiat, nici măcar la apogeul afirmării sale, de o susținere absolută în mediile tradiționaliste şi conservatoare din Rusia secolului al XIX-lea. Argumentele invocate erau de natură religioasă şi politică, referindu-se la catolicismul şi liberalismul altor popoare din arealul slav[49], cu referire indirectă la polonezi, cehi, slovaci şi croați. Pe acest fond, s-a conturat perspectiva asimilării panslavismului cu specificul rus, caracterizat, din perspectivă religioasă, cu ortodoxia, iar politic, cu autocrația. Observăm că aceste realități sunt de actualitate, date fiind reticențele polonezilor, cehilor, slovacilor şi croaților față de orice formă a panslavismului şi exprimarea unor opțiuni euroatlantice, materializate, de altfel, prin aderare la U.E. şi / sau N.A.T.O..

În prezent, impactul doctrinei se limitează în istmul ponto-baltic numai la restul grupului aparținând slavilor estici, însă fără să aibă un caracter unitar. Subliniem că, pe fondul dispariției U.R.S.S., forța panslavismului este diminuată de reafirmarea identității naționale ucraineană şi bielorusă. Starea de fapt reprezintă o consecință a conflictului identitar pentru controlul spațiului ponto-baltic, care, în secolele XVIII-XX, i-a opus pe ruşi austro-germanilor şi polonezilor. În timp ce ruşii au fost interesați să estompeze diferențele existente la nivelul slavilor estici, austro-germanii şi polonezii au urmărit să le accentueze[50]. Din acest motiv, remarcăm că panslavismul contează în Ucraina şi Bielorusia pe susținerea comunităților rusofone, care ocupă teritorial zone strategice de care depinde însăşi dezvoltarea țării. Nu întâmplător, remarcăm că, pentru consolidarea sferei de influența asupra ucrainenilor şi bieloruşilor, Moscova continuă să utilizeze limba rusă ca principal instrument pentru stimularea unei identități ruse[51].

În sud-estul continentului, ideologia a avut impact, mai ales la bulgari şi sârbi, însă, deşi națiunile slave din peninsulă au sprijinit inițiativa Sankt-Petersburgului de eliberare a popoarelor

[48] *Ibidem*, p. 271.

[49] Semnificative au fost rezervele manifestate, mai ales până la Războiul Crimeii, de unii dintre reprezentanții curentului slavofil din Rusia secolului al XIX-lea față de această inițiativă imperială; pentru detalii, a se vedea: Peter J. S. Duncan, *Russian messianism: third Rome, holy revolution, communism and after,* vol. 1 din *Routledge advances in European politics,* Routledge, 2000, p. 25.

[50] Diferențele, în special lingvistice, la nivelul grupului slavilor estici, s-au accentuat odată cu invazia mongolă (n.a).

[51] Observăm că populația rusofonă din Ucraina ocupă bazinul carbonifer Donbas, zona puternic industrializată din est şi din sud, Peninsula Crimeea, porturile maritime de la Marea Neagră şi gurile de vărsare ale fluviilor Dunăre, Nistru, Nipru, Bug şi Don (n.a.). Motivele populării cu elemente rusofone a regiunii Donbasului şi Harkovului, Krivoi-Rogului, bogate în zăcăminte de cărbune şi minereuri de fier, şi situate în proximitatea unor orașe industrializate din Rusia, precum Rostov, Beograd şi Kursk, au vizat, în concepția sovietică, crearea unor centre metalurgice şi siderurgice puternice. Pentru detalii în acest sens, a se vedea: Saul Bernard Cohen, *op. cit.*, pp. 192-193. În Bielorusia, remarcăm că populareа cu elemente rusofone s-a realizat, în mod strategic, de către sovietici, de-a lungul frontierei cu Polonia şi Lituania, fiind vizate regiunile Brest şi Hrodno, locuite, în principal de polonezi, iar, în secundar de lituanieni şi bieloruşi de rit greco-catolic, care au fost nevoiți să se refugieze masiv din cauza persecuțiilor (n.a.).

din Balcani de sub otomani, nu doreau să fie încorporate unui imperiu dominat de ruşi[52]. Totodată, constatăm că difuzarea sa coerentă a fost limitată de România, care a obstrucționat existența unei continuități teritoriale panslaviste de-a lungul Mării Negre. Imposibilitatea aplicării doctrinei în cazul României, stat latin, şi situarea acesteia într-un sistem politico-militar advers, în secolele XIX-XXI, au determinat Moscova să destabilizeze unitatea etno-lingvistică a țării, prin crearea artificială a limbii şi poporului moldovenesc. În realitate, moldovenismul[53] reprezintă o variantă a panslavismului, adaptată unor condiții istorice speciale, dorindu-se o fază intermediară de slavizare a romanității orientale din spațiul pruto-nistrean.

► *Panortodoxismul.* Complementar panslavismului, Rusia a invocat şi invocă în scop identitar-confesional şi chiar religios panortodoxismul[54], având ca obiectiv eliberarea Constantinopolului de sub dominația otomană, în prezent, turcă. Desigur, şi în acest caz este vorba de o pan-idee cu un profund caracter politic, de care s-au folosit inclusiv sovieticii, pentru a-şi consolida sfera de influență în țările ortodoxe aservite[55]. Evidențiem că atât în spațiul dintre Marea Neagră şi Marea Baltică, cât şi în Peninsula Balcanică, ideologia deține o arie de aplicabilitatea mai largă decât panslavismul. Astfel, în istmul ponto-baltic, panortodoxismul vizează Ucraina, Bielorusia, R. Moldova şi chiar România, definindu-se, în special, prin anticatolicism. Această caracteristică o justificăm prin faptul că Biserica Romano-Catolică, prin propria natură şi istorie, a fost percepută, atât în perioada țaristă, cât şi în cea sovietică, drept un pericol real şi permanent pentru ordinea politică instaurată în Rusia[56]. Anticatolicismul îşi trage seva din rădăcini profund istorice, datorându-se agresării identității ortodoxe din vestul Ucrainei şi Bielorusiei prin afirmarea cultului greco-catolic. Dezvoltarea confesiunii unite, în detrimentul ortodoxiei, s-a realizat cu sprijin polonez şi austro-german (secolele XVI-XX)[57], în vederea generării unor diferențe confesionale care să le accentueze pe cele etnice față de poporul rus. În context, Rusia a reacționat față de acest proces prin susținerea unui ortodoxism anticatolic. De fapt, scopul acestei contestări a fost şi este de a preveni alte convertiri ale populației ortodoxe la catolicism într-un spațiu considerat de Rusia că

[52] Geoffrey A. Hosking, *op. cit.*, p. 314.
[53] Conceptul de moldovenism a fost introdus în perioada lui I.V. Stalin (1924) şi s-a fondat pe ideea că există un aşa-zis popor moldovenesc distinct de cel român, ale cărui limbă şi cultură sunt de origine slavă. De altfel, sovieticii au înființat o Republică Sovietică Socialistă Autonomă Moldovenească (1924), cuprinzând teritorii situate la est de Nistru, care nu s-au aflat în componența Moldovei istorice; pentru detalii, a se vedea: Ruxandra Ivan, *Direcții principale în studiul relațiilor internaționale în România,* Institutul European, Iaşi, p. 270.
[54] Panortodoxismul militează pentru unirea tuturor popoarelor ortodoxe sub conducerea Rusiei; pentru detalii, a se vedea: Silviu Neguț, *op. cit.,* p. 280.
[55] George Uscătescu, *Europa absentă*, vol. 2 din *Dezbateri contemporane,* Editura Institutul European, 2005, p. 102.
[56] Sursa conflictului este reprezentată de insistența Bisericii Romano-Catolice privind libertatea propovăduirii Evangheliei, de a inspira schimbarea vieții individului şi de a supune judecății guvernarea politică în lumina învățăturilor lui Iisus Hristos. Aceste pretenții au contravenit autoritarismului şi totalitarismului rus/sovietic care au respins orice formă de control al puterii politice şi formarea unui centru alternativ care să influențeze comportamentul şi schimbările pe teritoriul imperiului; pentru detalii, a se vedea: Dennis J. Dunn, *The Catholic Church and Russia: popes, patriarchs, tsars, and commissars,* Ashgate Publishing Ltd., 2004, p. 13.
[57] Pentru detalii cu privire la istoricul dezvoltării confesiunii greco-catolice în Ucraina, a se vedea: Ioan Rămureanu, *op. cit.,* pp. 470-472.

se situa şi se situează în sfera sa de influenţă[58]. Coordonatele determinate le considerăm valabile şi în prezent, având în vedere opoziţia Patriarhiei Moscovei faţă de reactivarea structurilor ecleziastice greco-catolice în special din Ucraina.

De asemenea, anticatolicismul rus ia forma unui antiecumenism radical, pe fondul apropierii Patriarhiei Constantinopolului în special de Biserica Romei. Iniţiativa Constantinopolului, susţinută la Bucureşti, o percepem ca o tentativă de contrabalansare a pretenţiilor de supremaţie afirmate de Moscova în spaţiul ortodox. Realitatea conflictuală are un profund caracter istoric şi se referă la pretenţiile de coagulare a panortodoxismului fie în jurul nucleului rus, fie a celui grec, favorizat de otomani în detrimentul elementului slav[59].

Sprijinul turc pentru Patriarhia Constantinopolului se impunea mai ales că Rusia ortodoxă, care se s-a afirmat ca un puternic adversar al Turciei pe scena politică eurasiatică, nu se afla sub jurisdicţia canonică a Bizanţului. Prin înfiinţarea Patriarhiei Moscovei, Rusia a fost privită atât ca un centru rival de reprezentare a conducerii spirituale a ortodoxiei, cât şi ca o sursă concurentă de susţinere a numeroase biserici coreligionare din Balcani[60]. Acest complex de factori cauzali ne explică, într-o măsură determinantă, starea conflictuală de natură confesională între Constantinopol şi Moscova, ce persistă şi face imposibilă, în prezent, coagularea unui singur nucleu panortodox.

Ulterior dispariţiei U.R.S.S., jurisdicţia canonică a Patriarhiei de Moscova a fost diminuată progresiv în istmul ponto-baltic, nu doar prin reînfiinţarea bisericilor greco-catolice din Ucraina şi Bielorusia, ci şi prin crearea sau reactivarea, pe criterii naţionale, a unor structuri ecleziastice ortodoxe în spaţiul ex-sovietic. Semnificative, în acest ultim sens, sunt cazul Bisericii Ortodoxe Ucrainene cu Patriarhia de Kiev, respectiv al Mitropoliei Basarabiei aparţinând Bisericii Ortodoxe Române. Totodată, starea conflictuală cu privire la dreptul de jurisdicţie canonică din spaţiul pruto-nistrean ne permite să concluzionăm că panortodoxismul rus îşi exercită o influenţă limitată în România[61].

În Peninsula Balcanică, subliniem că panortodoxismul rus priveşte nu doar Serbia şi Bulgaria, ci toate statele coreligionare din zonă. Deoarece s-a interferat cu ideea eliberării

---

[58] Dennis J. Dunn, *op. cit.,* pp. 13-14. Pentru justificarea ortodoxiei anticatolice susţinute de Moscova, avem în vedere inclusiv un trecut istoric în care Rusia a fost nevoită să înfrunte armate europene catolice în Evul Mediu sau Epoca Modernă (n.a.).

[59] Michel Balivet, *Romanie byzantine et pays de Rum Turc: histoire d'un espace d'imbrication gréco-turque*, vol. 10 din *Les Cahiers du Bosphore,* Isis, 1994, p. 181. Nu întâmplător, observăm că otomanii au încurajat afirmarea tradiţiei bizantine a credinţei în Balcani, pentru a accentua diferenţele existente între ortodoxia greacă şi cea rusă şi, implicit, pentru a stopa orice influenţă religioasă a Sankt-Petersburgului în peninsulă (n.a.).

[60] Pentru detalii, cu privire la acest subiect, a se vedea: Robert Bideleux, Ian Jeffries, *A history of Eastern Europe: crisis and change,* Taylor & Francis, 2007, p. 79.

[61] Reactivarea Mitropoliei Basarabiei şi conectarea zonei sale de influenţă din interfluviul pruto-nistrean la spaţiul spiritual naţional consolidează nucleul ortodox reprezentat de Patriarhia Română. Biserica Ortodoxă Română constituie un obstacol major în extinderea sferei de influenţă a Patriarhiei Moscovei în Balcani, prin invocarea panortodoxismului (n.a.); Pentru detalii cu privire la importanţa geopolitică a reactivării Mitropoliei Basarabiei, a se vedea: Valeriu Sainus, *Geopolitical Viewpoints on orthodoxism and its aspects in the Republic of Moldova*, Revista Română de Geografie Politică, nr. 2 / 2008, Editura „Universităţii din Oradea", pp. 54-60.

popoarelor de sub dominaţia musulmană a otomanilor, panortodoxismul rus ni se prezintă sub formă antiislamică şi, în particular, antiturcescă. În prezent, credem că panortodoxismul invocat de Moscova ar putea avea efect prin prisma ascensiunii elementului demografic turc în Bulgaria, însă, mai ales, a afirmării unor entităţi statale sau pseudo-statale islamice în detrimentul Serbiei, precum Bosnia-Herţegovina, respectiv Kosovo.

b. Remodelarea spaţiului etno-religios în Caucaz şi Asia Centrală. Pe parcursul istoriei, Rusia nu a putut să aplice pan-ideile care o defineau din punct de vedere geopolitic, în mod constant, ci a fost nevoită să se adapteze în funcţie de specificul fiecărei regiuni cucerite, elaborând o serie de strategii alternative.

► *Panslavism şi panortodoxism.* Remarcăm că, din cauza diferenţelor religioase, confesionale şi etnice, panslavismul şi panortodoxismul produc efecte limitate numai la nivelul comunităţilor rusofone şi rusofile / rusofone din Caucaz şi Asia Centrală. Sankt-Petersburgul a încercat prin intermediul creştinării şi rusificării să asimileze aceste grupuri etnice, însă minorităţile turcofone au rezistat în faţa acestui proces de deznaţionalizare prin consolidarea identităţii lor etnice şi religioase. De altfel, ca reacţie la panslavism şi presiunea exercitată de acesta în mod direct, prin tentativa de rusificare, în spaţiul caucazian şi central-asiatic şi-au făcut apariţia panturcismul şi panislamismul[62].

În Caucaz, deşi în aparenţă panortodoxismul ar putea beneficia de susţinere în Armenia şi Georgia, monofizitismul promovat la Erevan şi starea conflictuală politică şi chiar militară cu Tibilisi diminuează orice influenţă reală a ideologiei. În Azerbaidjan, pan-ideiile susţinute de Rusia nu au beneficiat de un impact deosebit, dat fiind că în această ţară s-au manifestat şi se manifestă panislamismul şi chiar panturcismul. În consecinţă, Rusia şi-a reconceptualizat strategia, luând în calcul varianta menţinerii şi fragmentării etnice a spaţiilor menţionate, în paralel cu accentuarea conflictelor existente între anumite grupuri, pentru ca aceste comunităţi să fie facil de manipulat. Subliniem că politica rusă în Caucaz a fost favorizată de faptul că regiunea constituie depozitarul unei structuri etno-lingvistice extrem de complexe, care conţine elemente cristalizate în paleolitic (nord-caucazienii), în neolitic (kartvelienii), în Antichitate (osetinii) sau în Evul Mediu (turanicii).

► *Strategii alternative.* În Caucaz şi, mai ales, în Asia Centrală, predominanţa elementului islamic, în special turcofon, a determinat Sankt Petersburgul şi, apoi, Moscova să elaboreze o serie de instrumente ideologice şi conceptuale, care să asigure dominarea factorului rus asupra unui imperiu multinaţional, indiferent că ne raportăm la perioada ţaristă sau sovietică. O constantă

[62] Jacob M. Landau, *Pan-Turkism: from irredentism to cooperation,* ediţia a II-a revizuită, Indiana University Press, 1995, pp. 7-8. Panislamismul vizează unirea tuturor musulmanilor într-un stat teocratic, deosebindu-se faţă de panarabism, susţinând că pot exista naţiuni diferite în cadrul lumii musulmane. Panislamismul nu este agreat de adepţii altor pan-idei din lumea musulmană, precum cei ai panarabismului, paniranismului sau panturcismului; pentru detalii, a se vedea: Silviu Neguţ, *op. cit.,* p. 276. Panturcismul sau panturanismul militează pentru unirea tuturor popoarelor turcice într-un singur stat, cel mai adesea numit Turkestan; pentru detalii, a se vedea: *Ibidem,* p. 270.

seculară a politicii în domeniu a fost reprezentată de divizarea comunității musulmane, din punct de vedere etnic, şi împărţirea administrativă, având ca scop rusificarea populației, sens în care s-a mizat pe ideologie şi pe superioritatea modelului rus. Atât în perioada țaristă, cât şi în cea sovietică, imperiul a avut un profund caracter ideologic, astfel că orice tentativă de definire a unui stat național îi excludea pe neslavi şi, în special, pe musulmani. Nu întâmplător, existența imperiului a fost marcată de teama față de un panislamism, care i-ar fi putut uni pe musulmanii din Rusia cu coreligionari din străinătate, provenind din țări inamice, precum Turcia. Un asemenea risc era accentuat de faptul că, la nivelul comunității musulmane din imperiu, se manifesta un puternic curent reformism, purtător al unor valori contrare ideologiei oficiale. Pentru contracararea acestor pericole, Sankt Petersburgul şi Moscova au opus factorul etnic panslavismului şi conservatorismul religios reformismului musulman. Însă această politică a avut consecințe negative pentru Rusia, deoarece a favorizat dezvoltarea unor naționalisme musulmane pe bază etnică atât în Caucaz (azerii, cecenii), cât şi în Asia Centrală (kazahii, uzbecii)[63]. Divizarea comunității musulmane, mai ales turcofone, s-a realizat de către Rusia şi, mai târziu, Uniunea Sovietică pe următoarele coordonate:

1. Manipularea islamului, prin susținerea, cu excepții de scurtă durată, a unor lideri religioşi conservatori, funcționalizarea clerului, pentru a-l subordona conducerii statale, şi încurajarea izolării față de restul lumii musulmane. Un succes deosebit a fost înregistrat în cazul clerului azer şiit, pe care ruşii l-au izolat de tutorele său iranian[64], reuşind, în opinia noastră, să obstrucționeze dezvoltarea influenței fundamentalist islamice pe teritoriul imperiului.

2. Inventarea unei etnicități pe bază lingvistică, prin care s-a urmărit, în realitate, procesul de slavizare şi chiar creştinare a turcofonilor, cum s-a întâmplat, într-o anumită măsură, în cazul tătarilor. În paralel, în perioada secolelor XIX-XX, s-a insistat pentru utilizarea limbilor propriilor comunități turcofone, care au fost chiar codificate şi legalizate ca limbi de învățământ. În schimb, s-au eliminat, în mod deliberat, limbile literare de comunicare între diferitele comunități, cum s-a întâmplat pe vremea țarului Alexandru al II-lea cu interzicerea tătarei în Kazahstan, sau în timpul lui I.V. Stalin cu turca azeră în Caucazul musulman, în special Daghestan. În continuarea eforturilor de deznaționalizare, Sankt Petersburgul şi Moscova s-au folosit abil de învățământ, unde procesul educațional primar se derula în limba maternă, însă cel superior presupunea obligativitatea limbii ruse. Pe fondul recunoaşterii situației etnice, s-a procedat la accentuarea divizării musulmane în grupuri naționale, ceea ce a însemnat consolidarea identităților respective[65].

3. Împărțirea administrativă, unde logica decupajului teritorial a cunoscut, în perioada sovietică, o profundă caracteristică strategică şi politică. Pe lângă intenția de a diminua influența naționalismului rus, Moscova a urmărit să contracareze orice influență panislamică şi, mai ales,

[63] Olivier Roy, *op. cit.*, p. 92.
[64] *Ibidem,* pp. 93-94.
[65] *Ibidem,* pp. 95-98.

panturcească. Pentru a-şi atinge scopul, sovieticii au procedat la crearea, în interiorul anumitor minorităţi naţionale, în special turcofone, a unor diferenţe etnice, iar grupurilor rezultate din acest proces li s-au acordat anumite drepturi administrative şi culturale[66]. Organizarea teritorial-administrativă efectuată de U.R.S.S. a fost profund influenţată de factorul transfrontalier, potrivit căruia etniile au fost concepute în funcţie de principiul capului de pod. În context, strategia Moscovei s-a axat pe favorizarea dezvoltării minorităţilor naţionale, care pot reprezenta un cap de pod pentru U.R.S.S. în spaţiul limitrof extern şi redefinirea identităţii etniilor aparţinând altor state, care se situau în interiorul frontierelor sale[67]. Însă acest proces de organizare administrativă a fost realizat de către sovietici astfel încât niciuna dintre republicile autonome nou create, mai ales în Asia Centrală, să nu fie suficient de puternică, pentru a rămâne dependentă de Moscova. În spaţiul menţionat, frontierele nu urmează nicio raţionalitate geografică, economică sau etnică, singura logică a decupajului teritorial operat de sovietici a constat în complicarea situaţiei etnice[68].

Pe acest fond, ni se relevă scopul politicii sovietice, în prezent continuată de ruşi, în sensul creării în Caucaz şi Asia Centrală a unor state naţiuni artificiale între care există multiple surse generatoare de tensiuni interetnice. Declanşarea unor asemenea conflicte reprezintă pretextul necesar Moscovei de a interveni în regiune pentru menţinerea sferei sale de influenţă, şi nu pentru restabilirea ordinii, aşa cum pretinde în realitate.

c. Efecte prezente ale reinventării etno-religioase a spaţiului limitrof. Promovarea panslavismului şi panortodoxismului exercită, în continuare, o presiune imensă asupra popoarelor vizate, deoarece le pune în discuţie identitatea etnică şi / sau confesională, după caz. Nu întâmplător, observăm că, pe acest fond conflictual, pan-ideile invocate de Rusia stimulează reacţii naţionaliste puternice, generatoare de instabilitate socio-politică şi economică, însă de natură şi cu grade diferite de manifestare. În special, diferenţele sunt determinate de stadiul conştiinţei naţionale specifice fiecărui popor, influenţat, într-o măsură considerabilă, şi de tradiţia statală[69].

---

[66] Pentru a anihila pretenţiile tătarilor de avangardă a identităţii musulmane, în 1919, prima republică autonomă creată a fost cea a başkirilor, foarte apropiaţi în plan lingvistic de tătari şi care, de altfel, utilizau tătara ca limbă scrisă. În timp, başkirilor le-a fost creată de către sovietici o limbă literară, pentru a se diferenţia cultural de tătari. În 1920, deşi a fost înfiinţată o republică autonomă pentru tătari, U.R.S.S. a procedat şi la crearea regiunilor autonome ciuvaşă, udmurtă şi ceremişă (mari), încercuindu-i complet pe tătari; pentru detalii, a se vedea: *Ibidem,* pp. 110-111; pentru detalii similare, a se vedea şi Alexandre Bennigsen, Marie Broxup, *The Islamic threat to the Soviet State,* Croom Helm series on the Arab world Taylor & Francis, 1983, pp. 38-39.

[67] Pentru detalii, a se vedea: Olivier Roy, *op. cit.,* p. 111. De exemplu, sovieticii au sprijinit afirmarea unei identităţi azere, turcmene, kurdă şi lază în detrimentul uneia turce sau persane (n.a.).

[68] Pentru complicarea situaţiei etnice din regiune, Moscova a trasat arbitrar frontierele, astfel încât a favorizat crearea de noi etnii, în timp ce numeroase comunităţi naţionale locuiesc în afara teritoriului republicilor eponime; pentru detalii, a se vedea: *Ibidem,* pp. 113-115.

[69] De pildă, deşi Galiţia a avut un destin istoric comun secole de-a rândul cu Polonia, lipsa unei tradiţii statale a Ucrainei, care să asigure suportul ideologic necesar pentru dezvoltarea unei doctrine naţionale coerente, a favorizat manifestarea unor curente extremiste; pentru detalii cu privire la existenţa unor astfel de organizaţii extremiste şi implicarea lor în viaţa socio-politică a Ucrainei, a se vedea: Tor Bukkvoll, *Ukraine and European security*, Chatham House papers, Continuum International Publishing Group, 1997, pp. 14-17.

Într-un astfel de context, înțelegem reacțiile naționaliste din istmul ponto-baltic ce periclitează nu doar extinderea procesului de aderare la structurile euroatlantice pentru țările candidate, ci şi pe cel de integrare a noilor state membre. Dificultățile întâmpinate pe această linie sunt generate de incompatibilitățile doctrinare față de U.E. şi N.A.T.O., structuri fondate pe valorile democratice aflate în opoziție cu naționalismul, mai ales în forma sa extremistă. În mod paradoxal, deşi este stimulat de politica externă rusă, instinctul de autoconservare identitară apropie regimurile politice din țările candidate, în egală măsură, de Moscova şi de Bruxelles. În istmul ponto-baltic, Caucaz şi Asia Centrală, perpetuarea unor tradiții autoritare, ce marchează natura regimului, se află în opoziție cu intenția de reformare politică necesară aderării la U.E. şi N.A.T.O.. Dacă prin astfel de mentalități şi practici autoritare apreciem că regimurile se apropie Moscova, în schimb, aspirațiile politice ale țărilor din arealul menționat le apropie de Bruxelles. În realitate, aceste spații înregistrează efectele confruntării dintre democrația euroatlantică şi absolutismul eurasiatic, situându-le într-o zonă gri ale cărei nuanțe, mai mult sau mai puțin accentuate, depind de stadiul şi intensitatea conflictului din fiecare țară.

Remodelarea identității popoarelor din proximitatea frontierelor constituie un instrument foarte important pentru Moscova în condițiile geostrategice actuale. Aşa cum menționam, Câmpia Europei Orientale nu protejează *Heartlandul* decât prin vastitatea întinderilor sale, marcat de un climat temperat excesiv. Avantajul natural, decisiv în confruntările Rusiei pentru apărarea *Heartlandului* împotriva Suediei lui Carol al XII-lea, Franței lui Napoleon I şi Germaniei lui Adolf Hitler, riscă să-şi diminueze importanța pe fondul progresului tehnologic. Această realitate determină Rusia să exercite în continuare o imensă presiune asupra statelor din Europa Orientală, cărora, în funcție de propriile interese, le reinventează identitatea etnică şi chiar confesională. Printr-o astfel de politică, Moscova urmăreşte să asigure protecția barierei sale umane, situată între Caucaz şi Karelia, care tinde să devină singurul obstacol eficient în calea unei incursiuni dinspre Occident.

Figura nr. 5

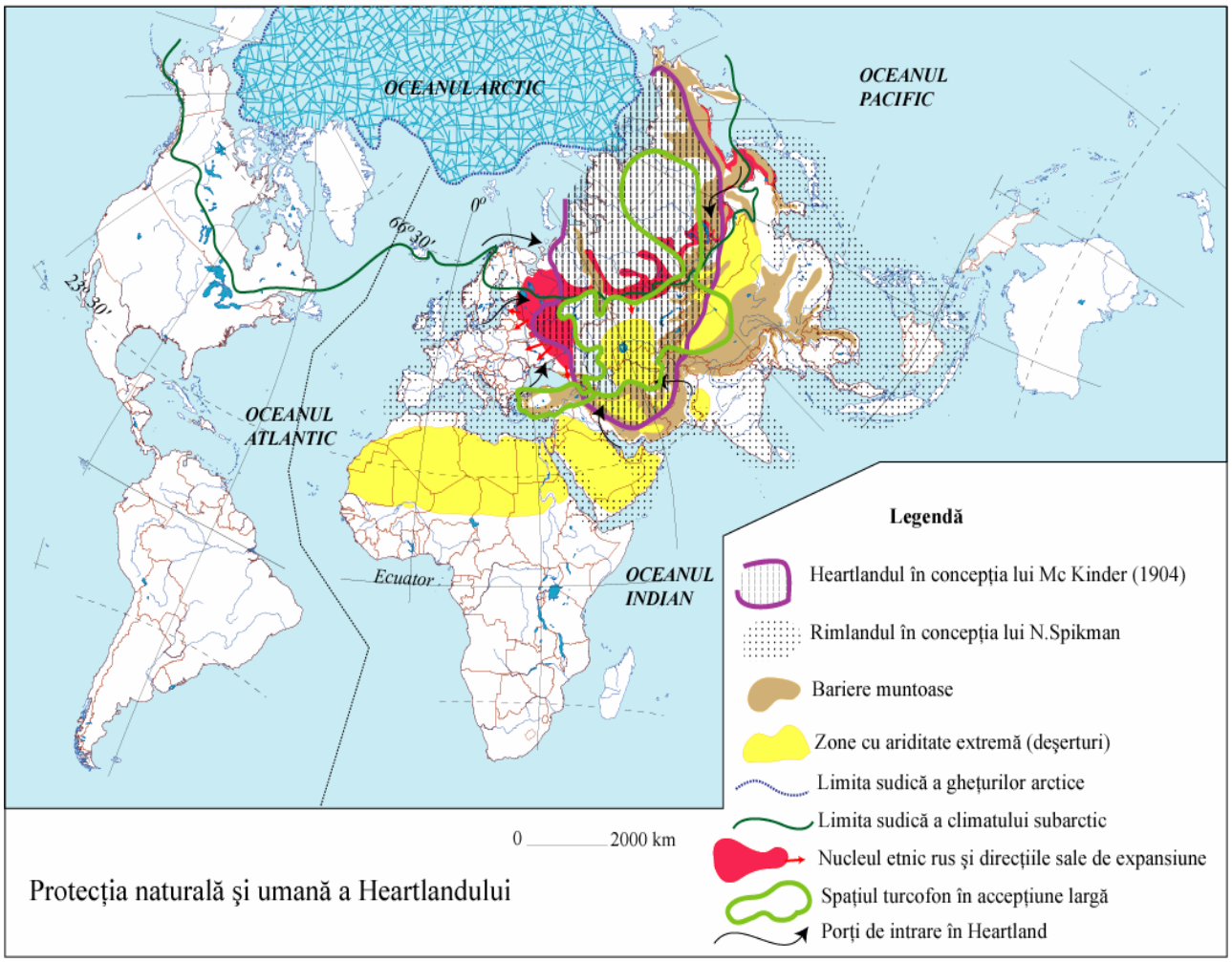

2.3. Populația turcofonă: stadiul evoluției actuale şi perspective demografice în Heartland în raport cu populația rusofonă[70]

2.3.1. Scopul şi necesitatea studiului

Studiul relațiilor dintre comunitățile învecinate reprezintă, din punct de vedere ştiințific, un demers anevoios, deoarece îşi propune să releve, după caz, existența unor clivaje, similitudini sau diferențe care se pot manifesta de-a lungul unei linii de separare, indicând tendințe adesea foarte diferite. Evidențiem că schimbările intervenite în evoluția popoarelor, inclusiv în plan demografic, sunt expresia dinamicii procesului de etnogeneză[71]. În context, remarcăm că populațiile cu o identitate națională consolidată sunt adesea mai adaptate la modernitate, fapt ce presupune adoptarea unor comportamente reproductive actuale, spre deosebire de cele a căror identitate este încă incertă. Acest clivaj este resimțit în special în cazul comunităților mixte unde unul dintre grupuri este dominant, iar celălalt rămâne dominat politic sau marginalizat, deşi de multe ori deține

[70] Pentru detalii cu privire la acest subiect, a se vedea: F.B. Suciu, I. Muntele, *Clivages démographiques dans l'espace eurasiatique. Etude de cas: la population russe/les populations turques*…, pp. 121-134. De asemenea cu privire la definirea *Heartlandului*, a se vedea capitolul al II-lea al acestei lucrări.

[71] Al. Ungureanu, I. Muntele, *Geografia populației*, Sedcom Libris, Iaşi, 2006, pp. 110-115.

majoritate absolută pe teritoriul respectiv. Diferențialul demografic este, de regulă, perceput ca o provocare pentru stabilitatea relațiilor interetnice şi integritatea teritorială a țărilor, putând fi indus de un diferențial economic[72]. Sărăcia şi subdezvoltarea în regiunile periferice pot determina situații de conflict în care substratul este parțial de natură geo- demografică.

Inițiativa ştiințifică pe care o avem în vedere presupune analiza diferențierilor spațiale în evoluția dinamicii populației din statele turcofone, Rusia şi provincia chineză Xinjiang. În linii generale, ne raportăm la zona de contact situată între două dintre cele mai importante grupuri etnice ale Eurasiei continentale, respectiv populația rusă şi cea turcofonă, şi care se identifică, în cea mai mare parte, cu *Heartlandul*. Aceste clivaje demografice, între populația rusă şi cea turcofonă, au fost îndelung ignorate (sau chiar ocultate) în perioada când U.R.S.S. îşi exercita influența politică asupra ariei pivot. Unele studii notabile au demonstrat totuşi, încă din perioada sovietică, existența unui decalaj în cursul tranziției demografice a celor două categorii de populații[73]. În Rusia, acest subiect a devenit de actualitate pe fondul dezbaterilor privind conflictul civilizațiilor[74], astfel că la Moscova, unde era revalorizată identitatea creştin-ortodoxă, vecinătatea cu statele musulmane de origine turcofonă a fost percepută ca un risc major[75].

Un studiu comparativ între cele două comunități îl apreciem necesar prin prisma extragerii tendințelor pe termen lung, care pot afecta relațiile de putere în întreaga Eurasie. Din punct de vedere metodologic, analiza implică, în special, o abordare comparativă, precedată de prezentarea distribuției actuale a populației turcofone, pentru a evidenția importanța geopolitică şi geostrategică a grupului etno-lingvistic respectiv. O astfel de inițiativă analitică va constitui un suport pentru un demers explicativ al disparităților geo-demografice observate în acest areal vast. Analiza, ale cărei rezultate sunt prezentate sub forma unei clasificări tipologice, are ca fundament o bază de date compusă din informațiile obținute sau estimate de institutele naționale de statistică sau chiar de organizații internaționale specializate. O serie de grafice, evidențiind dinamica populației în diferite regiuni sau țări din zona de studiu, completează analiza şi asigură expunerea unor concluzii.

2.3.2. Diferențialul demografic între populația turcofonă şi cea rusofonă: origine şi tendințe de evoluție

Baza de date utilizată pentru surprinderea dinamicii evoluției celor două populații se întinde pe parcursul a aproape patru decenii (concret, 38 de ani), timp pe care îl considerăm suficient de

[72] M.G. Hahn, *Russia's Islamic threat*, Yale University Press, 2007, p. 8.
[73] S.I. Bruk, *Population of the USSR – Changes in its demographic, social and ethnic structure*, Geoforum, vol.3., Issue 1, 1972, pp.7-21.
[74] Teorie avansată de Samuel Huntington (n.a.).
[75] A. Kalika, *La Russie face aux "turqueries*", Revue Française de Géopolitique (Géopolitique de la Turquie), coordonator Aymeric Chauprade no.4, Ellipses, 2006, p. 101.

lung pentru a extrage modul cum s-a realizat modelul clasic al tranziției demografice[76]. Putem vorbi astfel de existența unui clivaj între Europa şi Asia, dar, de asemenea, între creştini şi musulmani sau între zonele urbanizate şi industrializate şi cele preponderent rurale şi agricole. Dacă tranziția demografică, în general, a fost inițiată în Rusia în prima parte a secolului XX, în zonele predominant turcofone din această țară derularea procesului a fost dependentă de modernizarea economică şi socială. În acest ultim caz, nu putem omite faptul că un rol la fel de important l-a jucat prezența populațiilor rusofone, cel puțin în zonele urbanizate locuite de turcofoni.

Odată cu disoluția Uniunii Sovietic, migrarea, mai mult sau mai puțin forțată, a populației rusofone din fostele republici ex-sovietice a determinat o recuperare a creşterii demografice în beneficiul comunităților turcofone. Efecte similare a produs şi rezistența populațiilor musulmane din fosta U.R.S.S. la transformările specifice ultimei faze a tranziției demografice, în special în ceea ce priveşte comportamentul marital[77]. În pofida faptului că a colonizat mult timp Asia Centrală, Rusia nu a reuşit să aibă o influență de durată asupra stilului de viață a popoarelor turcofone. În schimb, putem trasa o paralelă între schimbările demografice din Turcia şi alte state turcofone, deşi au existat diferențe importante din punct de vedere al sistemelor politice şi al contextului socio-economic. Aceste țări şi-au început tranziția imediat după sfârşitul ultimei conflagrații mondiale, înregistrând o lungă faza a aşa-numitei explozii demografice, până la finalul Războiului Rece, când a existat un declin rapid al fertilității, semn al modernizării comportamentelor sociale, legate de aplicarea unor politici de limitare a natalității[78].

Tipologia rezultată din analiza celor două variabile demografice (natalitate şi mortalitate) demonstrează importanța factorilor menționați. Putem distinge astfel două grupe principale, una predominant turcofonă (sau musulmană), precum şi alta predominant rusă. Fiecare dintre acestea presupune existența a unor tipuri distincte ale căror principale caracteristici sunt următoarele:

- tipul 1 corespunde țărilor turcofone independente (cu excepția Kazahstanului), republicilor autonome din Caucazul de Nord şi de Est, provincia Xinjiang, care se caracterizează prin amploarea exploziei demografice, astfel că scăderea fertilității în ultimii 20 de ani nu a diminuat încă suficient nivelul de creştere naturală, situat la aproximativ 10 ‰. Acestea sunt țările ale căror rezerve de creştere sunt în continuare importante pentru cel puțin următoarele două decenii. Apreciem că numai procesul de îmbătrânire, inevitabil pe termen lung, prin creşterea speranței de viață, ar putea permite trecerea la ultima fază a tranziției. Cel mai avansat în această fază este Azerbaidjanul, o țară diferită de celelalte state turcofone, atât prin apartenența confesională la şiism, cât şi prin prisma influenței puternice care se exercită asupra sa din partea națiunilor creştine din proximitate

[76] Informațiile statistice au fost preluate de pe pagina web a Goskomstat din Federația Rusă (http://www.gks.ru), a Turkstat (http://www.turkstat.gov.tr) şi National Bureau of Statistics of China (http://www.stats.gov.cn), consultate în perioada 01.10.2009-01.02.2011.
[77] J.Cl.Chasteland, J.Cl. Chesnais, *La population du monde: défis et problèmes*, Cahiers de l'INED, Paris, 2002, p. 329.
[78] De exemplu, liberalizarea avortului în Turcia în 1983. (n.a.)

(Georgia, Armenia). Acest tip de comportament demografic se manifestă în cele mai populate state turcofone (Turcia şi Uzbekistan), al căror rol regional, cel puțin din punct de vedere demografic, va fi tot mai important.

- tipul 2, specific Kazahstanului şi Republicii Autonome Tuva, ambele fiind nevoite, pe timpul regimului țarist, dar mai ales sovietic, să se confrunte cu o intensă politică de colonizare cu elemente rusofone (în principal). În context, remarcăm evoluția aparent curioasă înregistrată odată cu disoluția U.R.S.S., când, pe fondul migrării masive a populațiilor alogene (rusofone, germanofone), s-a constatat o creştere puternică a ratei natalității, astfel încât aceste zone se află în prezent la acelaşi nivel ca şi cele de la tipul 1, cu un potențial de creştere semnificativ. Se presupune că, de fapt, comportamentul demografic al populațiilor turcofone a fost în general similar, putându-se, aşadar, vorbi de un model demografic unitar.

- tipul 3 este aparent ultimul, dar nivelul de creştere naturală este mai puțin semnificativ, potențialul de creştere fiind foarte mic, fără a ajunge pentru moment la stadiul de deficit demografic. Zonele în cauză sunt caracterizate printr-un amestec de populații: Iakuția, Buriatia, Kalmîchia, Altai, nord-estul Caucazului. Putem presupune că, în realitate, comportamentul populațiilor turcofone din aceste zone nu diferă foarte mult de cel al tipurilor prezentate anterior. Acest fapt este cel puțin demonstrat de dinamica anumitor populații: iakuții au crescut de la 380000 la 444 000 între 1989-2002 (adică, un ritm de 1,2% pe an), iar karaceaii, de la 150 000 la 190 000 (adică 1,8% pe an). Evoluția unitară a popoarelor turcofone menționate poate fi explicată prin prisma unei relative omogenități a nivelului lor de dezvoltare.

- tipul 4 corespunde regiunilor septentrionale din Rusia, slab populate, dar care au fost nevoite să suportate un proces important de imigrare determinat de exploatarea bogatelor resurse energetice şi minerale din zonă. Evidențiem că profilul acestui tip de comportament demografic este similar celui precedent, dar cu un nivel mai scăzut al mortalității, efect al unei structuri cu o populație mai tânără sau întinerită de procesul de imigrare. Această realitate demografică a impus, de asemenea, o creştere recentă a natalității. Este important de reținut că unele dintre aceste regiuni, în special din Siberia Centrală, au înregistrat un aflux de imigranți din țări sau zone dominant turcofone.

- ***tipul 5*** este specific majorității republicilor turcofone din zona Volga-Ural, precum şi unor regiuni în care ponderea acestor populații este importantă (ținutul Krasnodar şi Stavropol, la nord de Caucaz; regiunile Astrahan, Orenburg, Tiumen, Republica Hakasia, locuite, odinioară, de turcofoni, însă fiind în prezent populate, în majoritate, de etnici ruşi). Comparativ cu tipurile menționate anterior, acesta se distinge prin aspectul de deficit natural înregistrat odată cu anul 1995, puțin mai târziu decât cel din partea vestică a Rusiei şi fără a atinge un nivel excepțional (2-3 ‰). Cu privire la tipul prezent, trebuie, de asemenea, să subliniem faptul că se constată o ameliorare a acestei crize

Figura nr. 6

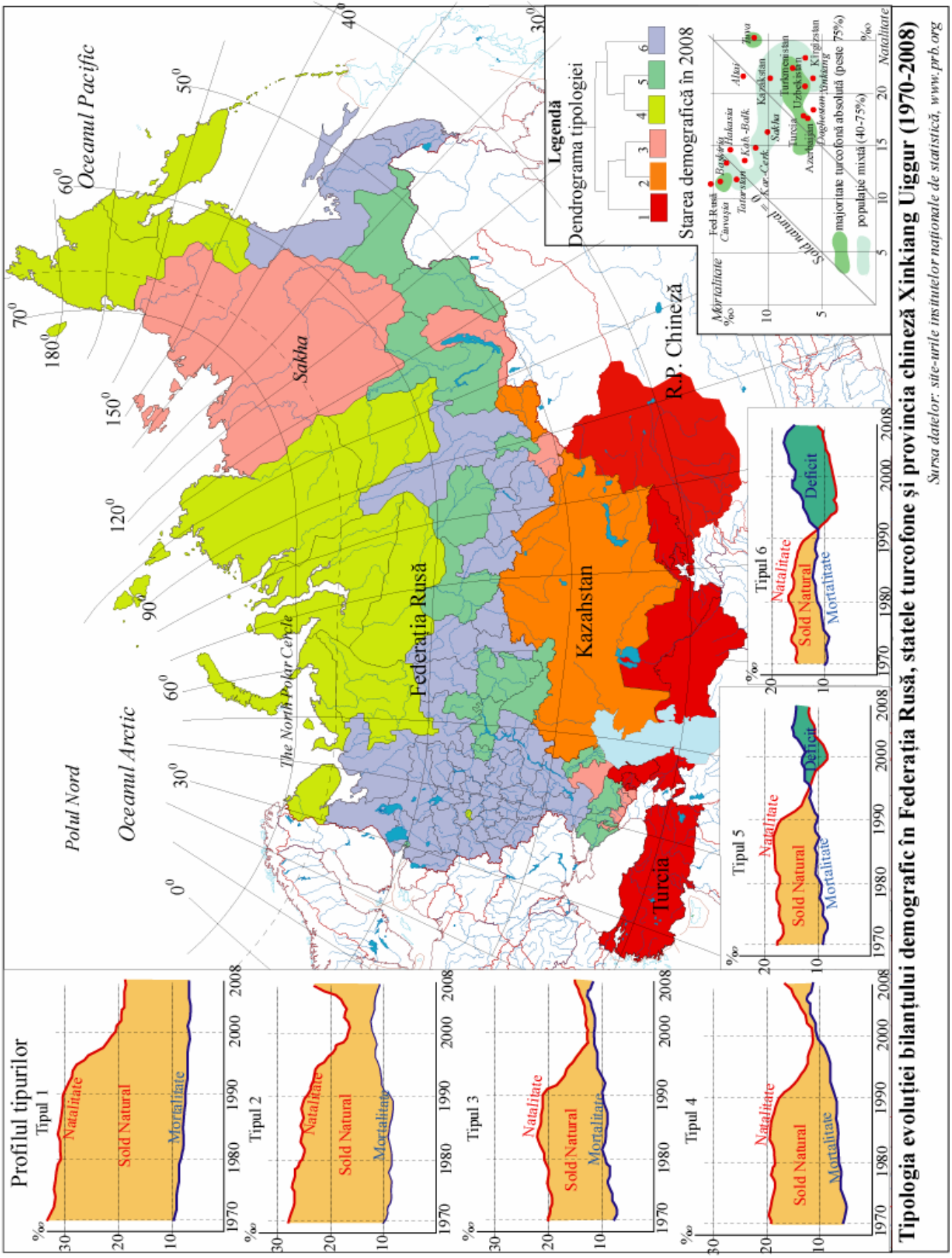
Tipologia evoluției bilanțului demografic în Federația Rusă, statele turcofone și provincia chineză Xinkiang Uiggur (1970-2008)
Sursa datelor: site-urile institutelor naționale de statistică, www.prb.org
Profilul tipurilor
Tipul 1
Tipul 2
Tipul 3
Tipul 4
Tipul 5
Tipul 6
Natalitate
Sold Natural
Mortalitate
Deficit
‰
1970
1980
1990
2000
2008
Polul Nord
Oceanul Arctic
Oceanul Pacific
The North Polar Circle
Federația Rusă
Kazahstan
R.P. Chineză
Turcia
Sakha
Legendă
Dendrograma tipologiei
Starea demografică în 2008
Mortalitate
Sold natural
majoritate turcofonă absolută (peste 75%)
populație mixtă (40-75%)
Natalitate

demografice în ultimii cinci ani. Regiunile amintite sunt mult mai influenţate de comportamente specifice pentru o tranziţie demografică mai precoce, fapt însă ce operează în acest caz în special în favoarea populaţiilor turcofone. De exemplu, numărul de tătari şi başkiri a crescut cu 5% între 1989-2002, în pofida declinului populaţiei în zonele unde trăiesc în număr mare. În schimb, numărul de ciuvaşi, unul dintre popoarele turcofone de religie creştină, a scăzut. Observăm încă o dată rolul jucat de factorul religios în influenţarea procesului de tranziţie demografică, mai ales dacă se ţine cont de faptul că populaţia ciuvaşă este majoritară în propria republică[79].

- ***tipul 6*** se raportează exclusiv la zonele unde factorul etnic rus deţine majoritatea absolută în Rusia, marcat de scăderea considerabilă a natalităţii imediat după 1990, cu efecte încă dificil de estimat, mai ales dacă ne gândim că deficitul a depăşit, mai mult de zece ani, consecutiv nivelul de 7‰.

Nivelul acestui deficit cumulează, pentru ultimele două decenii, peste 15%, reprezentând o catastrofă demografică, probabil cea mai amplă înregistrată vreodată pe timp de pace. Regresul demografic al populaţiilor slave din fosta U.R.S.S. pune în discuţie relaţiile interetnice din acest spaţiu. Comparaţia dintre ruşi şi turcofoni este în mare măsură în favoarea celor din urmă. Fără să facem apologia importanţei numărului populaţiilor, totuşi considerăm că aceste realităţi demografice pot determina modificări semnificative ale strategiilor actorilor regionali şi chiar mondiali interesaţi de evoluţia spaţiului în cauză.

2.3.3. Efectele contrastelor demografice existente între populaţia rusă şi turcofonă

Prezentarea tipologiilor menţionate relevă existenţa unor contraste puternice între cele două populaţii comparate, respectiv ruşi şi turcofoni. Interesul pentru studiul acestor contraste vizează potenţialul lor de a genera conflicte interetnice sau de a influenţa raporturile de putere dintre populaţiile comparate la nivel local, naţional sau chiar continental, cu impact asupra relaţiilor internaţionale. Ilustraţia grafică a acestor contraste poate oferi câteva concluzii interesante:

[79] J.M. Landau, *Pan-Turkism: from irredentism to cooperation*, second edition, Indiana University Press, 1995, pp. 7-21.

Figura nr. 7

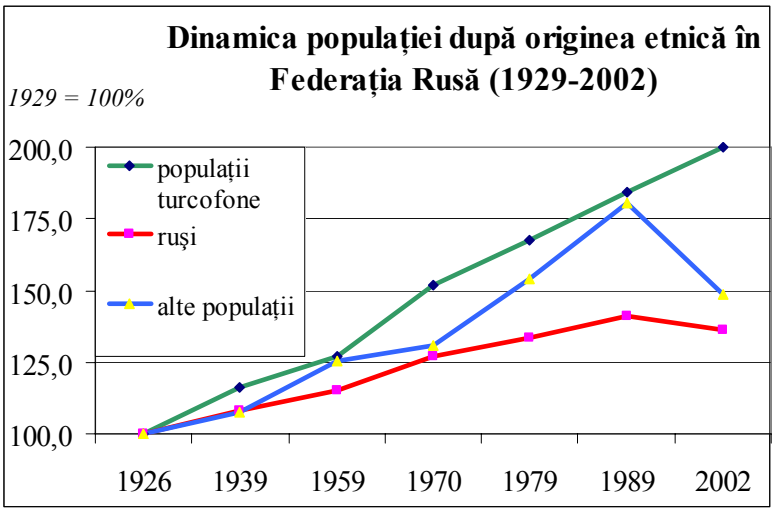

a) Populația din Rusia se află în plină fază de restructurare, care a debutat cu aproximativ o sută de ani în urmă, pe fondul instalării la nivelul factorului etnic rus a tendințelor integrate în procesul de tranziție demografică. Această schimbare poate avea un deznodământ favorabil sau nefavorabil pentru Moscova, în funcție de capacitatea de asimilare a populației ruse, care nu este, totuşi, neglijabilă. De altfel, această capacitate, probabil, va fi dovedită în special în zonele cu o populație majoritar rusă sau având o strucură etnică foarte compozită. Graficul surprinde, totodată, diferența profundă care se accentuează între populația rusă şi alte comunități, în special cele turcofone. Perioada de după 1990 pare a fi marcată de o accentuare a acestei disparități. În consecință, problema naționalismului şi cea identitar etno-religioasă vor deveni tot mai dificil de gestionat.

Figura nr. 8

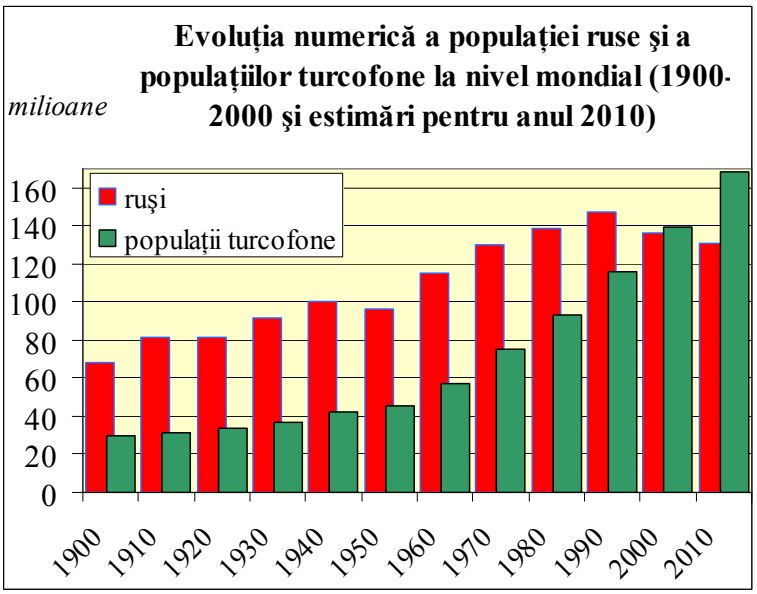

b) La nivel global, importanța numerică a celor două comunități a parcurs o traiectorie similară. În secolul al XX-lea, ruşii au constituit 4,4% din populația mondială, fapt care a explicat poziția lor importantă, din punct de vedere politic sau economic, deținută pe mapamond. Turcofonii reprezentau doar 1,9% din populația globală, aflându-se la momentul respectiv într-o perioadă de declin. De altfel, populațiile turcofone aveau, în majoritatea cazurilor, un statut de cvasi-colonial. Figura prezintă tendința inversării evoluției demografice, ruşii constituind, în prezent, doar 1,9% din populația mondială, în timp ce turcofonii au înregistrat o creştere de până la 2,3%. Semnificația acestor cifre se poate evidenția prin analize complexe, dacă se ia în considerare statutul politic şi economic din țările în cauză. Punctul culminant al evoluției demografice în cazul populației ruse a fost localizat în jurul anului 1990, însă ulterior a debutat o perioadă accentuată de declin, care a survenit în contextul existenței rezervelor de creştere puternică a natalității în statele turcofone şi nu numai.

c) Această ultimă comparație o putem, totuşi, relativiza, dacă o raportăm la gradul de concentrare a populațiilor în cauză în țările unde sunt titulare. Astfel, ponderea populației care trăieşte în diaspora (adică în afara Rusiei şi cele şase țări independente turcofone) favorizează în mod clar populația rusă. Concluzia este adevarată, dacă am considera că dispersia este un dezavantaj în prezent. Este interesant să urmărim tendința de concentrare a acestor populații în statele menționate, astfel încât numărul de ruşi care trăiesc în străinătate reprezintă aproximitav 15% față de apogeul înregistrat în 1989 la 20%, în timp ce popoarele turcofone au evoluat de la 37% în jurul anului 1980 la 32% , în prezent. În schimb, popoarele turcofone sunt dezavantajate de dispersia mare pe un teritoriu extrem de vast. De asemenea, trebuie să ținem seama că populațiile turcofone locuiesc de multe ori în state puternice şi / sau mai degrabă reticente cu privire la drepturile minorităților etnice (China, Rusia, Iran, Grecia etc.) ori unde au un statut de emigranți (Europa de Vest). Acestea realități constituie impedimente serioase în derularea unei acțiuni pan-turcofone comune în plan politic, economic şi cultural, chiar dacă Turcia a cunoscut, în secolul al XX-lea, un proces intens de omogenizare etnică[80].

[80] D. Panzac, *La population de la Turquie (1914-1927)*, Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée, Persée, Paris, vol.50/1988, pp. 45-67.

Figura nr. 9

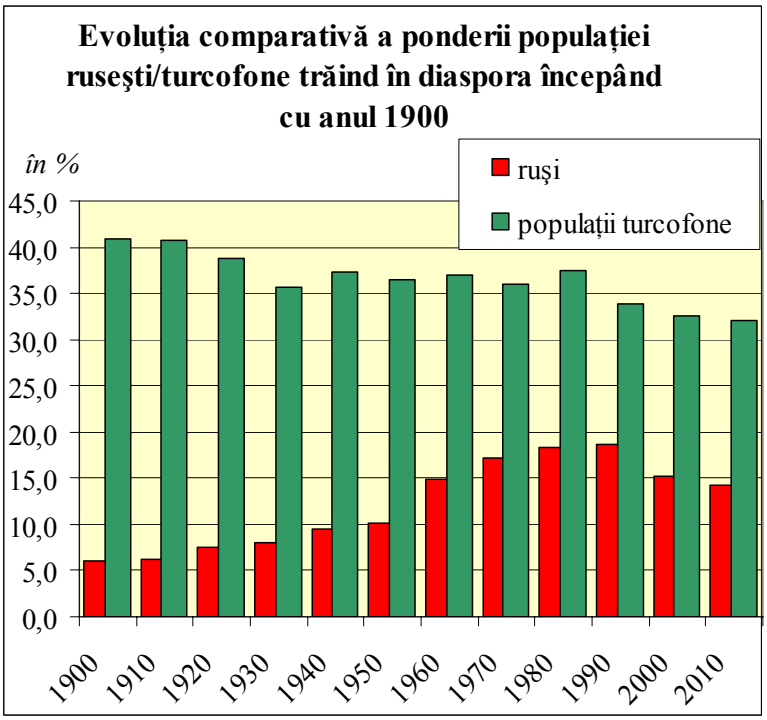

d) Aprofundarea analizei pe o scară diferită poate surprinde alte dimensiuni ale raporturilor demografice dintre ruşi şi turcofoni. Graficul ne demonstrează astfel existența mai multor modele de evoluție ale structurii etnice în zonele populate în mod tradițional de către comunitățile turcofone din Rusia. Putem distinge existența unui model uralian, zonă unde importanța demografică a populațiilor turcofone a rămas aproximativ constantă, în pofida fluxului de colonizare alogenă (aşa cum s-a întamplat în Tatarstan şi Ciuvaşia). Populațiile turcofone din regiunea uraliană au fost capabile să-şi mențină importanța demografică datorită ponderii numerice în structura etnică locală. Într-o situație intermediară se află comunitățile mai puțin numeroase (de ordinul a câteva sute de mii de membri), care nu au putut rezista, în timpul perioadei sovietice, colonizării alogene, în special ruse.

Figura nr. 10

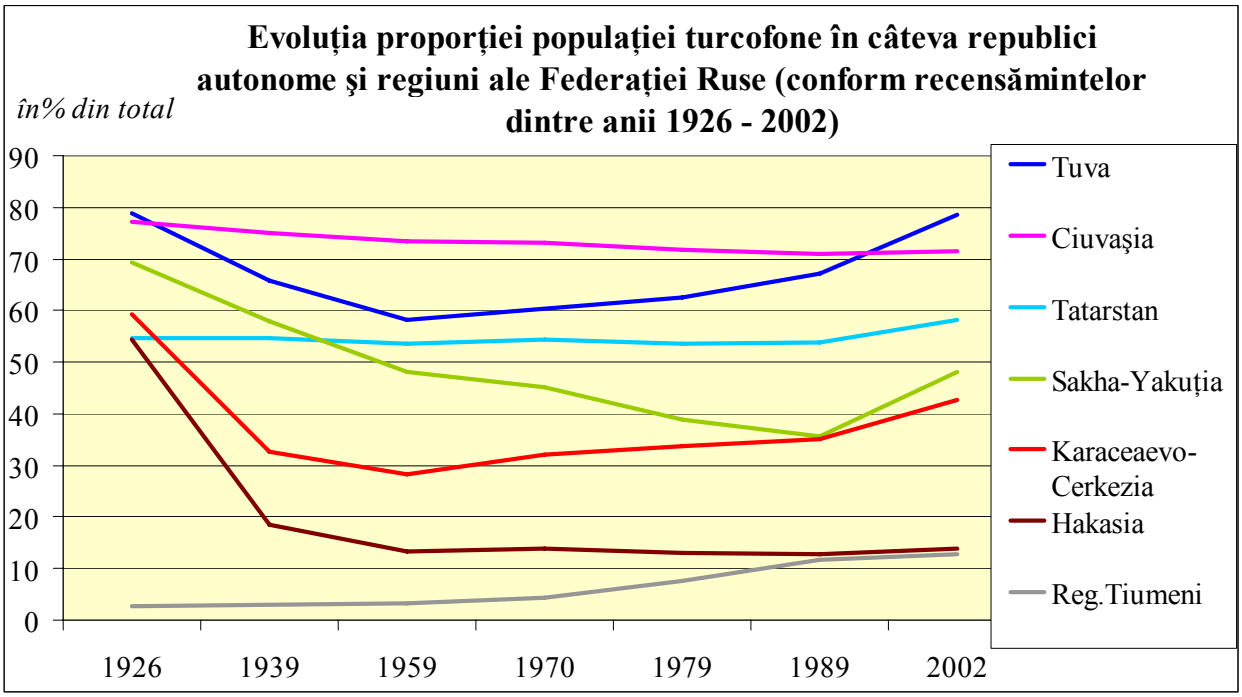

Avem în vedere, în acest caz, modelul siberian, caracteristic republicilor Tuva şi Iacuția (Sakha), ambele cu un statut autonom. Totuşi, acest model presupune o mare vitalitate demografică după diminuarea fluxurilor de colonizare, astfel că ulterior anului 1990 a existat o creştere semnificativă a factorului etnic turcofon în republicile respective. Această tendință s-a manifestat mai ales în Tuva, pe fondul unei emergențe a naționalismului autohton, care a implicat chiar expulzarea rusofonilor din regiune. O variantă a acestui model este cel caucazian (Karaceai-Cerchezia, de exemplu), unde scăderea rapidă a ponderii demografice a popoarelor turcofone a fost rezultatul deportărilor masive din timpul şi imediat ulterior celui de-al Doilea Război Mondial. Un alt caz este cel al comunităților turcofone, puțin numeroase, chiar dacă beneficiază de un statut de autonomie, care nu au putut rezista fluxului puternic de colonizare mai ales dacă s-au situat / se situează în regiuni miniere bogate (de exemplu, Hakasia). În sfârşit, o ultimă situație caracterizează zonele atractive pentru emigranți, unde turcofonii dețineau o pondere redusă în secolul al XX-lea, dar care pot constitui noi arii de concentrare pentru aceste populații (de exemplu, regiunea Tiumen). Observăm existența unei strânse legături între importanța numerică, poziția geografică, extinderea teritorială şi rezistența populațiilor turcofone în spațiul rus. Numeroase comunități turcofone, situate în afara regiunilor industriale şi în zone cu densitate a populației relativ mare şi-au conservat mai bine identitatea.

e) La o altă scară, unde situăm țările turcofone independente (la care adăugăm cazul singular al provinciei Xinjiang), constatăm existența unor paralelisme cu situațiile prezentate anterior (figura nr. 21).

Figura nr. 11

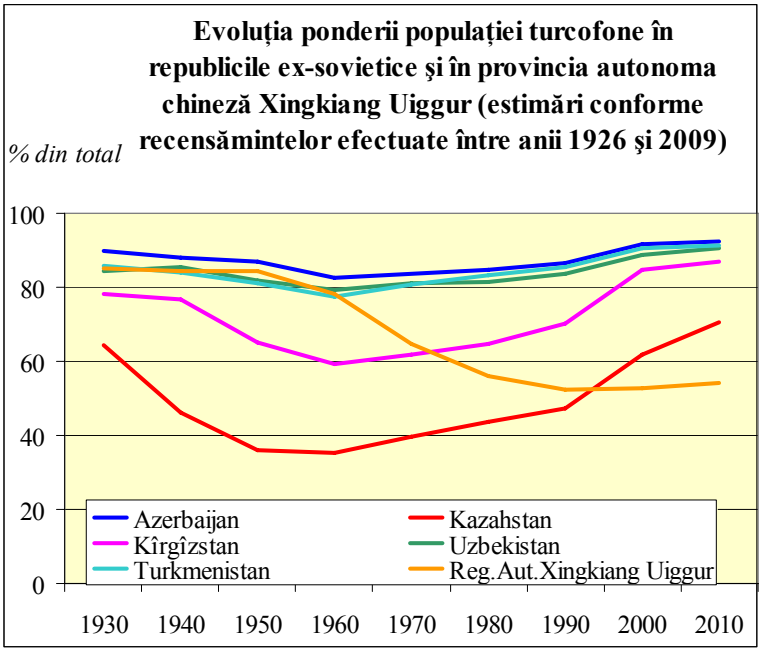

Azerbaidjanul, Turkmenistanul şi Uzbekistanul, țări situate geografic la o distanță mai mare în raport cu regiunile turcofone din Rusia Centrală, au rezistat mai bine în fața colonizării sovietice, ponderea factorului etnic turcofon depăşind întotdeauna 80%. Statele respective se află într-o situație mai degrabă favorabilă, dacă am excepta conflictele latente dintre populațiile turcofone (cazul Uzbekistanului, unde, de exemplu, uzbecii se confruntă cu kirghizii şi cu meşkeții). Spre o evoluție similară converg alte două republici din Asia Centrală, respectiv Kazahstan şi Kirghizstan, care au suferit o colonizare alogenă masivă, în special rusă, după anii 1930. Reducerea acestui flux de colonizare spre 1980 şi, mai ales, independența obținută în 1991 au inversat această tendință în favoarea populațiilor turcofone. În schimb, în raport cu gigantica masă etnică chineză, populația turcofonă din Xinjiang nu a putut rezista colonizării han, astfel încât această provincie are o populație mixtă, în sensul că uigurii sunt aproape la paritate cu elementul han. Afluxul de populație han s-a concentrat în nord-estul provinciei şi, în special în mediul urban, izolându-i pe uiguri, inclusiv din punct de vedere economic, fapt ce alimentează naționalismul şi mişcările independentiste ale acestora din urmă. Problema uigură rămâne una dintre cele mai delicate din cauza potențialului conflictual în care pot fi implicate populațiile turcofone.

2.3.4. Evaluarea raporturilor dintre populația rusofonă şi cea turcofonă în plan socio-psihologic

Am demonstrat în analizele precedente existența unei diferențe semnificative demografice în spațiul eurasiatic, care separă Rusia şi popoarele turcofone, două ansambluri etnice ale căror raporturi de coabitare durează de ceva timp în istorie. Pentru a determina dacă acest clivaj poate genera situații conflictuale sub diverse forme (xenofobie, separatism, conflicte etnice, iredentism etc.), este necesară o analiză socio-psihologică aplicată pe eşantioane reprezentative.

Acest tip de evaluare ne arată existența unor situații diverse, strâns legate de nivelul de aculturație al popoarelor turcofone, expansiunea civilizației urbane şi industriale. Astfel, unele dintre cele mai numeroase popoare turcofone din Rusia sunt defavorizate prin dispersia lor şi disponibilitatea de a se supune procesului de asimilare, mai ales atunci când situația economică este destul de prosperă (cazul populației din zona Volga-Ural)[81]. În schimb, în zonele marginale, mai sărace şi unde se înregistrează o creştere puternică a populației, cuplată cu un indice ridicat al şomajului, se manifestă mişcări intense de afirmare a identității (inclusiv de factură religioasă, respectiv islamiste). O altă concluzie pe care o tragem converge spre ideea că ruşii au încă un avantaj semnificativ față de creşterea numerică a popoarelor turcofone (nu numai de pe teritoriul lor) derivat din dependența acestor comunități față de sistemul economic gestionat de Moscova. De asemenea, un avantaj rus derivă şi din politica pe termen lung a Moscovei pentru a împiedica orice posibilitate de coagulare a unor mai mari grupuri etnice, prin menținerea unei diviziuni arbitrare (karaceai / balkar, tătar / başkir, iakut / dolgan etc.)[82]. Frecvent, divizarea artificială pe criterii etnice a reuşit, într-o măsură semnificativă, să asimileze populațiile turcofone, în special dacă erau dispersate (în regiunea Altai, de exemplu). Divizarea arbitrară a fost adesea însoțită de o împărțire teritorial-administrativă defectuoasă a republicilor sau regiunilor autonome turcofone, astfel că numeroase comunități au rămas enclavizate. Situația de dispersie extremă este caracteristică, de exemplu, tătarilor din Crimeea, a căror întoarcere masivă în zonele de origine după 1990 nu a cunoscut o diminuare considerabilă[83].

În pofida acestor realități favorabile Rusiei, perspectiva relațiilor Moscovei cu popoarele turcofone se poate dezvolta sub spectrul conflictului. Ponderea în creştere a turcofonilor, dintre care aproape jumătate sunt concentrați într-o țară tot mai importanta la nivel global (Turcia), şi prezența lor masivă în mijlocul Eurasiei, la intersecția unor interese strategice, pot implica o conştientizare a propriei lor puteri. Nu trebuie să uităm că, având în vedere cursul istoriei de la Attila la Soliman

[81] M.G. Hahn, *op. cit.*, pp. 9-10.
[82] Pentru detalii cu privire la aceste divizari artificiale pe criterii etnice, a se vedea: Sh. T. Hunter, J.L. Thomas, A. Melikishvili, *Islam in Russia: the politics of identity and security*, M.E. Sharpe, London, 2004; Oliver Roy, *Noua Asie Centrală sau fabricarea națiuni*lor, Dacia, Cluj-Napoca, 2011.
[83] Greta Uehlig, *Squatting, self-immolation and the repatriation of Crimean Tatars*, Nationalities Papers, no.28, Issue 2, 2000, pp. 317-341.

Magnificul, ne raportăm la populații a căror identitate este profund marcată de ideea unor cuceritori. Odată cu trecerea fazei de consolidare a identităților locale, au început să se formeze ideologiile pan-turcice. Revalorizarea identității etnice în Rusia şi țările din Asia Centrală, pe fondul dispariției U.R.S.S., demonstrează nevoia de identitate în spațiul ex-sovietic. În relațiile dintre ruşi şi turcofoni, o problemă importantă derivă din conştientizarea, de către cei din urmă, a bogăției resurselor teritoriului locuit ca parte a unui fel de emancipări economice. Situația expusă caracterizează mai ales Iakuția, o republică vastă şi bogată din Siberia Orientală, unde consolidarea majorității turcofone poate genera stări conflictuale cu Moscova în calitate de gestionară a acestor resurse[84]. Extrem de specială este şi situația din Tuva, favorizată de poziția sa geografică, situată la frontiera cu China, şi de existența unei majorități absolute a populației turcofone în urma constrângerii ruşilor să migreze din regiune. Privind prin prisma religiei lor budiste, putem lua în calcul varianta unei interferențe, în perspectivă, cu interese chineze în Asia Centrală, în detrimentul Rusiei.

În cele din urmă, putem concluziona că interesul ştiințific pentru studiul schimbărilor demografice survenite la nivelul celor două populații are un scop predictiv şi permite o înțelegere mai cuprinzătoare a posibilelor provocări intervenite în planul relațiilor internaționale din *Heartland*. Nu trebuie să uităm că ne raportam la o zonă situată în imediata apropiere a Europei în sens politic şi care (măcar parțial) manifestă o vocație europeană puternică.

2.4. Încadrarea strategică a Heartlandului pe axa Oceanul Arctic-spațiul turcofon[85]

2.4.1. Considerații geostrategice privind încadrarea Heartlandului

a. Aspecte de ordin istoric. Din cauza vastității teritoriului ocupat, subliniem că o încadrare strategică a *Heartlandului* şi, implicit a Rusiei, pe axa vest-est rămâne dificil de realizat, având în vedere antecedentele din istorie care au presupus eşecul incursiunilor militare ale Occidentului, reprezentat de Carol al XII-lea de Pfalz Zweibrucken, Napoleon I Bonaparte şi Adolf Hitler. Pătrunderea armatelor suedeze, franceze şi germane în adâncul teritoriului rus a evidențiat insuficiența numerică a invadatorilor, precum şi resursele umane limitate de care dispun inclusiv imperii europene, aflate la apogeul puterii lor militare, pentru a cuceri *Heartlandul*.

Dezastrul eşecurilor a fost măsura ambițiilor personale ale acestor conducători, care i-au făcut să trateze superficial realitățile fizico-geografice de natură constrictivă specifice ariei pivot, şi, chiar, experiențele dureroase ale unui trecut mai mult sau mai puțin apropiat. Atât Napoleon

[84] A.M. Khazanov, *Nationalism and Neoshamanism in Yakutia*, Michigan discussions in anthropology, Post-Soviet Eurasia, vol.12, 1996, pp. 77-86

[85] Capitol dezvoltat în articolele: Florin-Bogdan Suciu, Irina Caunic, Ionel Muntele, *Euro-Atlantic democracy confronting a strategic challenge*, Revista Română de Geografie Politică, nr. 2/2010, Universitatea Oradea, pp. 285-297; Florin-Bogdan Suciu, Ionel Muntele, *The turcophone area: a new intermediary space?*, Revista Română de Geografie Politică, nr. 1/2010, Universitatea Oradea, pp. 47-55.

Bonaparte, cât Adolf Hitler ar fi putut învăța din trista experiență a lui Carol al XII-lea în confruntarea disperată şi absurdă cu imensitatea continentalismului eurasiatic. Eşuarea acestor inițiative de cucerire a *Heartlandului* nu a provocat decât accelerarea declinului previzibil al Occidentului, favorizând emergența națiunilor asiatice printre care, în prezent, la o poziție mediană, foarte probabil avantajoasă, aspiră şi popoarele turcofone[86].

Însă suntem nevoiți să precizăm că o încadrare strategică pe axa vest-est se poate realiza în condițiile în care un atac militar al Occidentului ar fi susținut de o invazie similară dinspre Orientul Îndepărtat. Succesul Angliei şi Franței, care au sprijinit Turcia împotriva Rusiei în timpul Războiului Crimeii (1853-1856), a fost posibil, într-o anumită măsură, datorită unei astfel de încadrări. Desigur, în plan diplomatic şi mai ales psihologic, gestul Austriei, aliata Rusiei, de a se alătura Londrei şi Parisului împotriva Sankt-Petrsburgului, a cântărit decisiv în balanța victoriei occidentale[87]. Însă, din punct de vedere strict strategic, un rol esențial în înfrângerea țarului Nicolae I l-a jucat faptul că, în acest război cu un profund caracter maritim, Rusia a fost nevoită să-şi concentreze o parte din flotă în Siberia pentru a preveni o invazie navală anglo-franceză pe cursul Amurului dinspre Oceanul Pacific[88]. Dacă în cazul lui Carol al XII-lea şi Napoleon I, o asemenea perspectivă strategică nu a fost luată în calcul, în ceea ce-l privește pe Adolf Hitler, acesta nu a reuşit să-l atragă pe aliatul nipon într-un război împotriva lui I.V. Stalin. Hotărârea luată la Tokyo de a respecta tratatul de neutralitate cu sovieticii (1941) i-a permis Moscovei să-şi reorganizeze defensiva pe frontul de apus în fața ofensivei germane, putând fi, totodată, aprovizionată de către S.U.A., prin portul Vladivostok din Extremul Orient, conectat la rețeaua feroviară transsiberiană[89].

b. Prezentul relațiilor ruso-chineze. În prezent, o inițiativă ofensivă simultană pe direcția vest-est ar putea fi afectată, după cum am văzut, de tentativa Rusiei de ranforsare a poziției în Orient printr-o alianță cu Beijingul, pe care Moscova a reuşit, într-o măsură oarecare, să o realizeze în cadrul Organizației pentru Cooperare de la anhai (S.C.O.)[90]. Suntem însă nevoiți să precizăm că, beneficiind de o experiență imperială milenară, China îşi concepe strategiile pe termen foarte lung, astfel că alianța cu Rusia în S.C.O. ar putea fi mai degrabă conjuncturală, cadru al unei competiții emergente, decât baza unui parteneriat real[91]. Beijingul urmăreşte să asigure Moscovei

[86] Pentru detalii, a se vedea referatul întocmit de dl. Alexandru Ungureanu, prof. emeritus dr. la Facultatea de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi, cu prilejul susținerii publice, la data de 10.12.2011, a tezei de doctorat „Potențialul geostrategic al spațiului turcofon" de către candidat Florin-Bogdan Suciu, drd. al Facultății de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi.

[87] Henry Kissinger, *Diplomația,* ediția a II-a, Editura Bic All, București, 2002, pp. 80-81.

[88] Pentru detalii, a se vedea: Guy Arnold, *World strategic highways*, Taylor & Francis, 2000, p. 198.

[89] G. Patrick March, *Eastern destiny: Russia in Asia and the North Pacific*, Greenwood Publishing Group, 1996, pp. 222-223.

[90] Organizație fondată în 2001 cu scopul declarat de a preveni şi combate terorismul, însă care neoficial urmăreşte să contracareze influența S.U.A. în Asia Centrală. Nu întâmplător au fost cooptate şi o serie de state central-asiatice în această organizație (n.a.).

[91] Pentru detalii cu privire la acest subiect, a se vedea: Bobo Lo, *Axis of convenience: Moscow, Beijing, and the new geopolitics,* Brookings Institution Press, 2008, pp. 113-114.

stabilitatea necesară în est pentru ca Rusia să-şi concentreze forțele în vederea stopării extinderii procesului euroatlantic spre aria pivot. Apreciem că, mai degrabă, China este interesată, în prezent, să mențină *statu-quo-ul* în *Heartland*, rezervându-şi inițiativa ca, pe fondul unei consolidări a poziției sale pe scena politică internațională, să-l revendice în perspectivă în detrimentul Rusiei. Dacă Beijingul aflat în competiție, la nivel global, cu S.U.A., şi nu cu Rusia, nu ar reuşi să prevină extinderea sferei de influență euroatlantice asupra *Heartlandului,* atunci pretențiile chineze de supremație mondială ar deveni neîntemeiate.

Alianța ruso-chineză din prezent se fundamentează pe ideea de a opune hegemoniei americane o lume multipolară, cu manifestare nu doar în plan politico-militar (S.C.O.), ci şi economic (B.R.I.C.S.)[92]. Observăm că deşi la suprafață relațiile ruso-chineze par să se bazeze pe interese comune, în profunzime acestea înregistrează numeroase puncte de tensiune. Stările conflictuale au origini în secolul al XIX-lea, fiind generate de expansiunea rusă spre est, care s-a realizat, în special, în detrimentul Chinei. Acest proces a culminat cu impunerea de către Sankt-Petersburg a tratatelor de la Argun (1858) şi Beijing (1860), prin care frontiera dintre cele două imperii a fost fixată pe fluviul Amur şi râul Ussuri[93]. Avem în vedere numai un argument de ordin istoric, pentru că, în realitate, constrâns, în plan intern, atât din cauza presiunii demografice, cât şi a necesităților energetice, este foarte posibil ca Beijingul să ia în calcul varianta unei expansiuni teritoriale pe seama Rusiei[94]. De altfel, în prezent, din rațiuni în special economice, se înregistrează un proces de extindere a factorului etnic han în Siberia Orientală, pe fondul depopulării masive a regiunii în detrimentul elementului rusofon[95]. China ar putea fi tentată să-şi redobândească sfera de influență asupra unor provincii din Siberia, depopulate şi bogate în resurse naturale. Neîncrederea dintre Rusia şi China este reciprocă şi constatăm că s-a materializat printr-o serie de strategii adoptate de fiecare putere împotriva celeilalte. Faptul că Beijingul preferă să achiziționeze tehnologie militară rusă pentru a echilibra balanța puterilor în Oceanul Pacific împotriva S.U.A., care susțin independența Taiwanului, amenințând regiunile dezvoltate de pe litoralul chinezesc, nu ar trebui apreciat ca un punct solid al relațiilor cu Moscova.

Pe de o parte, Rusia se află într-un parteneriat extrem de strâns cu India, rivală a Chinei, extins inclusiv în planul cooperării nucleare[96], şi a impus Beijingului o serie de restricții în privința

[92]Entitate fără nici o conexiune politică, grupând puteri cu economii emergente (acronim conținând inițialele fiecărei țări asociate: Brazilia, Rusia, India, China şi Africa de Sud).
[93] Pentru detalii cu privire la tratatele de Aigun şi Ussuri, a se vedea: S. C. M. Paine, *Imperial rivals: China, Russia, and their disputed frontier*, M.E. Sharpe, 1996, pp. 49-107.
[94] Jaques Attali, *Scurtă istorie a viitorului*, Editura Polirom, Iaşi, 2007, p. 193.
[95] *Ibidem*, p. 108.
[96] Pentru detalii cu privire la cooperarea nucleară dintre Rusia şi India, a se vedea: Jerome M. Conley, *Indo-Russian military and nuclear cooperation: lessons and options for U.S. policy in South Asia*, Lexington Books, 2001, *passim.*

furnizării de armament militar[97]. Moscova a cooptat China în S.C.O. pentru a canaliza şi controla energiile politico-economice ale acesteia în Asia Centrală, iar în paralel a promovat o serie de iniţiative multilaterale din care a exclus Beijingul (Comunitatea Economică Eurasiatică şi Organizaţia Tratatului de Securitate Colectivă)[98]. Pe de altă parte, deşi apelează la tehnologia militară rusă, pentru ca dinamica economiei sale să nu depindă de Moscova, China nu se alimentează cu petrol din Siberia sau Marea Caspică, ci din Orientul Mijlociu, iar în ultima perioadă din Africa[99]. În paralel, se observă tendinţa Beijingului de a transforma S.C.O. într-o structură axată pe dezvoltare (credite-comerţ-investiţii)[100] în defavoarea cooperării militare, aşa cum doreşte Rusia. Intenţia Chinei de a pune accent pe factorul economic pentru redobândirea sferei de influenţă în Asia Centrală elimină perspectiva imediată a unei confruntări militare cu Rusia. Însă Beijingul mizează, cel mai probabil, pe elementul demografic şi economic, de care însăşi Moscova are nevoie pentru a menţine ordinea în regiunile depopulate şi subdezvoltate ale Orientului Îndepărtat.

c. Poziţia Japoniei. La momentul actual, principiul neutralităţii neînarmate consacrat în constituţia Japoniei (1945)[101] constituie un obstacol în calea transformării ţării într-un factor politic-militar puternic care să permită o încadrare strategică a *Heartlandului* dinspre Oceanul Pacific. Totuşi, nerespectarea de către sovietici a pactului de neutralitate, urmată de invazia Japoniei şi, mai ales, anexarea Insulelor Kurile (1945)[102] ar putea constitui, la Tokyo, argumente suficiente pentru ca, în perspectivă, să accepte să se coalizeze împotriva Moscovei.

O asemenea ipoteză ar presupune ca Japonia să se reînarmeze, proces condiţionat însă de capacitatea acesteia de a-şi transforma infrastructura tehnologică civilă în potenţial militar. Apreciem că o astfel de evoluţie a politicii japoneze ar putea întâmpina rezistenţă nu doar pe plan intern din cauza unor constrângeri legislative asumate, ci mai ales la nivel extern, unde anumite puteri, ale căror poziţii ar fi ameninţate, s-ar împotrivi în mod cert unei afirmări nipone pe scena mondială. Înarmarea Japoniei ar constitui, totodată, un pretext pentru o serie de actori statali provenind din rândul absolutismului eurasiatic, precum China, Coreea de Nord şi chiar Federaţia Rusă, de a-şi dezvolta potenţialul militar, inclusiv din punct de vedere nuclear. Totuşi, indiferent de eventualitatea remilitarizării sale, teritoriul nipon va putea constitui o bază de lansare a operaţiunilor

---

[97] Anne de Tinguy, Isabelle Facon, *Deschiderea către Asia şi lumea arabo-musulmană. Rusia părăseşte oare Occidentul?*, în *Moscova şi lumea. Ambiţia grandorii: o iluzie?*, coordonator Anne de Tinguy Editura Minerva, Bucureşti, 2008, p. 261.
[98] *Ibidem,* p. 261.
[99] Stephane Marchand, *op. cit.,* pp. 277-288.
[100] Anne de Tinguy şi Isabelle Facon, *op. cit.*, p. 262.
[101] Principiul neutralităţii neînarmate a fost impus în timpul ocupaţiei americane a imperiului, survenită în urma înfrângerii Japoniei în ultimul război mondial, fiind adoptat prin art. 9 al Constituţiei promulgate în noiembrie 1945; pentru detalii, a se vedea: Ruth Kirk, *Japan: crossroads of east and west*, Taylor & Francis, 1968, p. 199.
[102] Pentru detalii cu privire la anexarea Insulelor Kurile de către sovietici şi disputa ruso-japoneză referitoare la aceste teritorii, a se vedea: Thomas J. Schoenbaum, *Peace in Northeast Asia: resolving Japan's territorial and maritime disputes with China, Korea and the Russian Federation,* Edward Elgar Publishing, 2008, pp. 117-127. Anexarea Insulelor Kurile s-a justificat în concepţia strategică sovietică prin prisma necesităţii de a extinde aria de protecţie a teritoriului rus în zona Oceanului Pacific (n.a.).

democrației euroatlantice, în special S.U.A., așa cum s-a întâmplat în timpul Războiului Coreei (1950-1953).

În valorificarea potențialului japonez pentru încadrarea *Heartlandului*, suntem nevoiți să luăm în calcul că acesta poate depinde, într-o masură determinantă, de influența factorilor geologici (de exemplu, zona seismică), capabili să elimine Tokyo din ecuația geostrategică.

d. Necesitatea şi avantajele formării axei nord-sud în controlul asupra Heartlandului. Date fiind multiplele necunoscute ale politicii chineze şi dificultățile întâmpinate de Japonia de a se afirma militar, considerăm imposibilă, în prezent, o încadrare strategică euroatlantică a *Heartlandului* pe direcția vest-est. În consecință, se impune o reconceptualizare a teoriilor ce vizează dominarea ariei pivot prin luarea în calcul a alternativei nord-sud. Este vorba despre o schimbare fundamentală a perspectivei strategice, prin crearea unei axe formate din Oceanul Arctic şi spațiul turcofon. Avantajul esențial al capacității de a valorifica potențialul strategic al axei l-ar constitui eliminarea a două dintre barierele naturale pe care se bazează Rusia din punct de vedere defensiv: Oceanul Arctic (nord) şi lanțul muntos (sud) ce se întinde de pe coasta de est a Mării Mediterane până la cea a Oceanului Pacific (Taurus, Caucaz, Zagros, Pamir, Himalaya, Tien-□an, Altai). În paralel, subliniem că dezvoltarea unei astfel de strategii permite a se evita atât lanțul montan, care protejează *Heartlandul* dinspre est (Kolîma, Cerski, Verhoyansk, Dzhugdzhur, Stanovoi, Iablonovîi), cât şi bariera umană din vest (situată între Karelia şi Caucaz). Totuşi, apreciem că aplicarea strategiei pe axa nord-sud nu este suficientă, dacă nu este completată de politicile adoptate de N.A.T.O pe direcția vest-est, constând, pe de o parte, în menținerea alianței nipono-americane, iar pe de altă parte, în extinderea procesului de integrare euroatlantică în istmul ponto-baltic şi ponto-caspic (vest).

2.4.2. Oceanul Arctic

a. Ruta circumterestră arctică. În vederea materializării unei asemenea inițiative, forțele euroatlantice trebuie să-şi reconsidere pentru direcția nord teoriile privind aria de decizie strategică în relațiile militare cu Rusia la nivelul Arcticii. Într-adevăr, stadiul dezvolării tehnologice şi tendințele manifestate pe această linie reclamă o reactualizare a tezelor care pun accent pe superioritatea puterii aeriene în detrimentul celei navale şi terestre[103]. Arealul de dominare aeriană se suprapune atât în cazul Rusiei, cât şi în cel al N.A.T.O., în special S.U.A. şi Canada, pe zona polară de nord. Totuşi, nu se impune o absolutizare a puterii aeriene, mai ales în detrimentul celei maritime, având în vedere perspectivele care, în cursul secolului al XXI-lea, ar permite afirmarea forței navale în Oceanul Înghețat ca factor decisiv în controlul acestuia.

[103] Teorie promovată de Alexender de Seversky; pentru detalii a se vedea: Paul Dobrescu, *op. cit.*, pp. 69-70; Saul Bernard Cohen, *op. cit.,* pp. 23-24.

► *Influența factorului climatic.* O astfel de oportunitate trebuie să ne rețină în continuare atenția dat fiind că bariera naturală de protecție a *Heartlandului* asigurată de spațiul arctic tinde să-şi diminueze importanța. Situația se află într-o strânsă corelație cu faptul că, în ultima perioadă, Oceanul Înghețat se confruntă cu un proces avansat de încălzire globală. Conform estimărilor, dacă se menține ritmul actual de poluare, în câteva decenii, banchiza polară riscă să se topească[104]. Interesant este de stabilit în ce măsură acest proces ar putea fi accelerat de consecințele intervenției umane sau de manifestarea unui factor natural. Însă mai important este de determinat care ar putea fi consecințele negative asupra evoluției umanității de accentuarea procesului de încălzire globală, mai ales dacă s-ar accelera într-un ritm incontrolabil de tehnologia actuală. Cert este însă că, în eventualitatea unei dezvoltări controlate, fenomenul ar permite dezvoltarea navigației în pasajul nord-est (de-a lungul coastei de nord Rusiei) şi în cel de nord-vest (de-a lungul coastei de nord a Canadei şi S.U.A.). Intensificarea navigației în Oceanul Înghețat şi, mai ales, legarea celor două pasaje asigură formarea unei rute circumterestre arctice. Remarcăm avantajele enorme pe care le presupune deschiderea căii navigabile prin prisma reducerii semnificative a distanței circumterestre[105].

► *Importanța factorului tehnologic.* Însă inaugurarea rutei transarctice nu o anticipăm doar ca efect al unor eventuale schimbări climatice abrupte, mai ales din cauza caracterului lor imprevizibil. Deschiderea acestei căi navigabile este condiționată în special de progresul tehnologic, care presupune construcția unor megastructuri navigabile şi chiar submersibile adaptate climei specifice Oceanului Înghețat, pe de o parte, iar pe de altă parte, a unor maşini-unelte capabile să exploateze potențialele resurse naturale în condițiile defavorabile ale Arcticii. Această perspectivă o percepem ca rezultat posibil al evoluției umanității, care a depins, în ultimele secole, într-o manieră determinantă, de progresele tehnologice. Într-o primă fază, s-a reuşit construcția unor nave capabile să înconjoare oceanul planetar, prin sudul Africii şi Americii, exploatând strâmtorile naturale Capul Bunei Speranțe şi Magelan (secolele XV-XVI). Într-o a doua etapă, s-au creat strâmtori artificiale, prin înființarea Canalelor Suez şi Panama, care au decupat masa continentală africană, respectiv americană (secolele XIX-XX), mai aproape de centrele de putere din Occident. Eventualitatea unei a treia faze, respectiv deschiderea căii maritime circumterestre la nivelul Oceanului Înghețat (secolul al XXI-lea), ar consolida puterea unor state sau alianțe politico-militare din emisfera nordică, care ar avea posibilitatea să exploateze şi, mai ales, controleze o rută extrem de scurtă între puncte extreme ale globului.

---

[104] Suprafața banchizei s-a diminuat cu 15% în perioada 1987-2007, astfel că, dacă se menține ritmul actual de poluare, banchiza estivală riscă să dispară în 2020. De asemenea, se consideră că, în parametrii menționați, banchiza polară se va topi definitiv în aproximativ 60 de ani; pentru detalii, a se vedea: Didier Ortolland, Jean-Pierre Pirat, *Atlas géopolitique des espaces maritimes: frontières, énergie, pêche et environnement,* Editions Ophrys, 2007, p. 165.

[105] De la Rotterdam la Tokyo se parcurg 23 000 de km prin traversarea Canalului Panama şi 21 000 de km prin Canalul de Suez, însă numai 15 500 de km prin pasajul de nord-vest şi 11 500 de km prin cel de nord-est; pentru detalii, a se vedea: *Ibidem,* p. 190.

► *Impactul inaugurării rutei transarctice.* Considerăm că înființarea căii navigabile circumterestre la nivelul Polului Nord ar genera o serie de modificări în strategia unor importanți actori statali: pentru U.E., ar putea înceta tendința izolării pe scena internațională din cauza pierderii centralității sale în relațiile socio-politice şi economice; pentru S.U.A. şi Canada, care mizează pe două opțiuni de afirmare polito-economică, atlantică şi pacifică, s-ar mai adăuga o treia variantă: arctică; pentru Rusia, abandonul politicii de expansiune spre mările calde şi redirecționarea eforturilor spre Oceanul Înghețat; pentru China, necesitatea realizării unui înțelegeri cu Rusia pentru a avea acces la rută sau de a-şi extinde cu forța sfera de influență în Siberia; pentru Japonia, consolidarea legăturilor cu S.U.A. şi Canada pentru a se conecta la calea navigabilă.

Ruta transarctică va asigura calea valorificării resurselor naturale ale *Heartlandului* şi cele potențiale ce vor fi descoperite în zona Oceanului Înghețat de către puterile industriale. Competiția pentru controlul căii navigabile şi, implicit, al mapamondului s-ar limita la un cerc extrem de restrâns de actori statali: S.U.A., Canada, U.E. (prin intermediar danezo-groenlandez), Rusia, Norvegia şi Islanda. În realitate, subliniem că va fi vorba de o confruntare între N.A.T.O. şi Moscova, în care forțele euroatlantice sunt avantajate numeric, reprezentând, totodată, o putere maritimă experimentată, față de Rusia, care s-a dovedit pe parcursul istoriei o putere continentală. Cursurile pe direcția sud-nord a fluviilor Obi, Lena şi Enisei se vor transforma în căi navigabile pentru pătrunderea forțelor maritime euroatlantice spre interiorul *Heartlandului*. Moscova ar fi obligată să protejeze un teritoriu foarte vast, fiind implicată într-o confruntare în nord şi izolată de eventualii săi aliați eurasiatici, situați în sudul masei continentale, China şi Iran. Din cauza neîncrederii reciproce, s-ar putea ca Moscova să nu apeleze la sprijinul Beijingului, posibil interesat, mai curând, să profite de vulnerabilitatea Rusiei pentru a-şi redobândi influența asupra unor provincii din Siberia Orientală şi de a avea acces la ruta transarctică.

Nu trebuie să omitem nici faptul că N.A.T.O. ar deține supremația asupra unor teritorii decisive în stăpânirea rutei transarctice, respectiv Groenlanda şi Alaska, şi ar împărți cu Rusia controlul asupra unicii strâmtori – Bering. Pe de o parte, Groenlanda şi Alaska ar încadra strategic Siberia pe axa vest-est, iar, apartenența Insulelor Aleutine la S.U.A., care limitează accesul în Oceanul Arctic dinspre nordul Oceanului Pacific, ar deveni esențială în stăpânirea Beringului. Pe de altă parte, se impune să luăm în considerare faptul că prin controlul asupra numeroaselor arhipelaguri (Novaia Zemlea, Franz Joseph, Severnaia Zemlea, Noua Siberie şi Vranghel) Moscova deține, totuşi, pârghii suficiente pentru a-şi exercita influența asupra căii circumterestre arctice. De asemenea, posibilitatea de a dispune de imense resurse naturale care alimentează tehnologiile prezentului o percepem ca pe o realitate favorabilă Rusiei. Însă precizăm că, pentru a rezista acestor provocări, Rusia ar trebui să asigure un proces de dezvoltare a regiunilor limitrofe rutei transarctice nu doar din punct de vedere economic, ci mai ales demografic. Situația va fi extrem de dificilă

pentru că în arealul de referinţă nu există o bază umană care să susţină o asemenea iniţiativă, Siberia fiind modest populată de comunităţi preponderent uralo-altaice.

Din perspectivă strict geostrategică, înfiinţarea căii transarctice, mai ales deschiderea pasajului de nord-est, va presupune în mod implicit formarea unui *Ringwater* în jurul *Heartlandului* şi al *Rimlandului*, adică a unei rute oceanice, în emisfera estică, care să asigure navigaţia în jurul Eurasiei. În partea sa sudică, segmentul acestui inel oceanic va fi constituit de traseul ce urmează navigaţia prin strâmtorile Gibraltar, Suez şi Malacca. În paralel, deschiderea pasajului de nord-vest, conectat la Canalul Panama, va permite înfiinţarea în emisfera vestică a unui inel oceanic similar în jurul Americii de Nord. În realitate, observăm că aceste două inele oceanice de est şi de vest (*minor Ringwaters*) formează un traseu circumterestru mai larg (*major Ringwater*), cuprinzând ruta transarctică şi cea reprezentată de navigaţia prin sudul Africii, al Americii şi al Australiei[106].

b. Noul Rimland. În concepţia noastră, inaugurarea rutei circumterestre arctice, pe fondul manifestării unui climat mai clement, presupune implicit apariţia unui nou *Rimland*, care se va întinde de-a lungul coastelor vestice şi estice ale nordului Oceanului Pacific, cuprinzând coasta de vest a Canadei, S.U.A., Mexic, Hong Kong, Singapore, Taiwan, Coreea de Sud, Japonia şi coasta de est a Chinei. Într-o astfel de eventualitate, *Heartlandul* îşi diminuează importanţa, noul *Rimland* captând, în principal, influenţa celui vechi pe direcţia Golfului Persic şi a Mediteranei, până în nordul Atlanticului. În secundar, noul *Rimland* îşi va putea exercita atracţia asupra Indochinei, Australiei, coastei de sud a Africii şi celei de sud-vest a Americii de Sud sau, prin intermediul canalului Panama, va capta arcul golfului Mexic şi coasta de est a Americii de Nord. În consecinţă, Oceanul Atlantic va fi disjunct, S.U.A. nemaifiind centrate pe zona Marilor Lacuri, ci pe California. Perspectiva dezavantajează interiorul masei compuse din Europa, Asia şi Africa, care îşi va diminua importanţa. Situaţia devine explicabilă prin faptul că în noua ecuaţie politico-economică şi demografică va conta mai degrabă conectivitatea *hub-urilor* (nucleelor dens urbanizate şi populate, cu economie foarte complexă) decât raporturile de tip atracţie / respingere ce reglează relaţiile în binomul de tip *Heartland / Rimland*. Într-un astfel de scenariu, în care Europa riscă să devină o zonă periferică în raport cu noul *Rimland*, iar America de Nord se va centra pe coasta de vest, cooperarea U.E.-S.U.A. ar putea să-şi diminueze importanţa. Din punct de vedere geostrategic, această perspectivă ar putea fi determinată de disjungerea nordului Oceanului Atlantic, care, în prezent, funcţionează ca placă turnantă între America de Nord şi Europa Occidentală. Totuşi, apreciem că procesul de mondializare a democraţiei euroatlantice, susţinut de U.E. şi N.A.T.O., constituie un argument solid în favoarea menţinerii cooperării dintre Bruxelles şi Washington. Nu trebuie să uităm că, în definirea sferelor de influenţă, sistemul de valori, care asigură exploatarea resurselor umane şi materiale în beneficiul societăţii şi al cetăţeanului, va continua să reprezinte

[106] Observăm că dacă cele două *minor Ringwaters* s-au dezvoltat datorită intervenţiei umane prin înfiinţarea canalelor artificiale, Suez, respectiv Panama, *major Ringwater* s-a format prin exploatarea unor rute naturale (n.a.).

principalul indicator de eficiență. În contextul apariției unui nou *Rimland*, exportul valorilor democratice se va produce, în realitate, pe două direcții împotriva sferei de influență a absolutismului eurasiatic, astfel că eforturile actuale depuse prin istmul ponto-baltic vor fi completate de acțiuni similare derulate prin coasta de vest a Pacificului.

Ascensiunea istorică a Oceanului Pacific ca primă scenă pe care actorii statali îşi vor interpreta rolul politic este anunțată de situația economică, având în vedere că în această zonă se derulează două treimi din schimburile comerciale mondiale[107].

Prin poziționarea sa strategică, dar mai ales prin gradul de dezvoltare economică, Los Angelesul pare să devină centrul urban civilizațional capabil să domine noul *Rimland*[108]. Desigur, pentru obținerea supremației, estimăm că metropola californiană va fi nevoită să concureze cu alte centre urbane puternice, dintre care se remarcă Tokyo, Hong-Kong, Singapore şi anhai. Însă ceea ce recomandă Los Angelesul să se impună în acesată competiție constă în forța politico-militară care o sprijină – S.U.A. Washingtonul domină, în prezent, nordul Oceanului Pacific prin controlul arhipelagului Hawai, susținut o serie de baze militare (Samoa Americană, Guam etc.). S.U.A. intenționează să-şi consolideze poziția, anunțând în 2012 că îşi va reloca în Oceanul Pacific, până în anul 2020, cea mai mare parte a flotei sale. Totuşi, având în vedere că Los Angelesul este situat într-o zonă intens seismică, trebuie să luăm în calcul ca posibil factor cu potențial a afecta asccensiunea metropoei şi o eventuală catastrofă naturală majoră.

Procesul prin care Pacificul de Nord va deveni un nou *Rimland* va fi favorizat şi de realitatea faptului că, raportându-ne la populațiile indigene din zona de coastă, acestea formează un continuum din Japonia şi Coreea de Sud până în S.U.A. şi Canada din punct de vedere al culturii materiale. Această perspectivă va implica transformarea strâmtorii şi a Mării Bering într-un nou Gibraltar, respectiv o nouă Mediterană, pentru controlul cărora se va declanşa o competiție acerbă ruso-americană.

[107] Jaques Attali, *op. cit.*, p. 92.
[108] Los Angelesul este considerat cel de-al IX-lea nucleu, în ordine cronologică, în jurul căruia s-a coagulat democrația politică şi economică, factor determinant în progresul umanității; pentru detalii, a se vedea: *Ibidem*, pp. 73-82.

Figura nr. 12

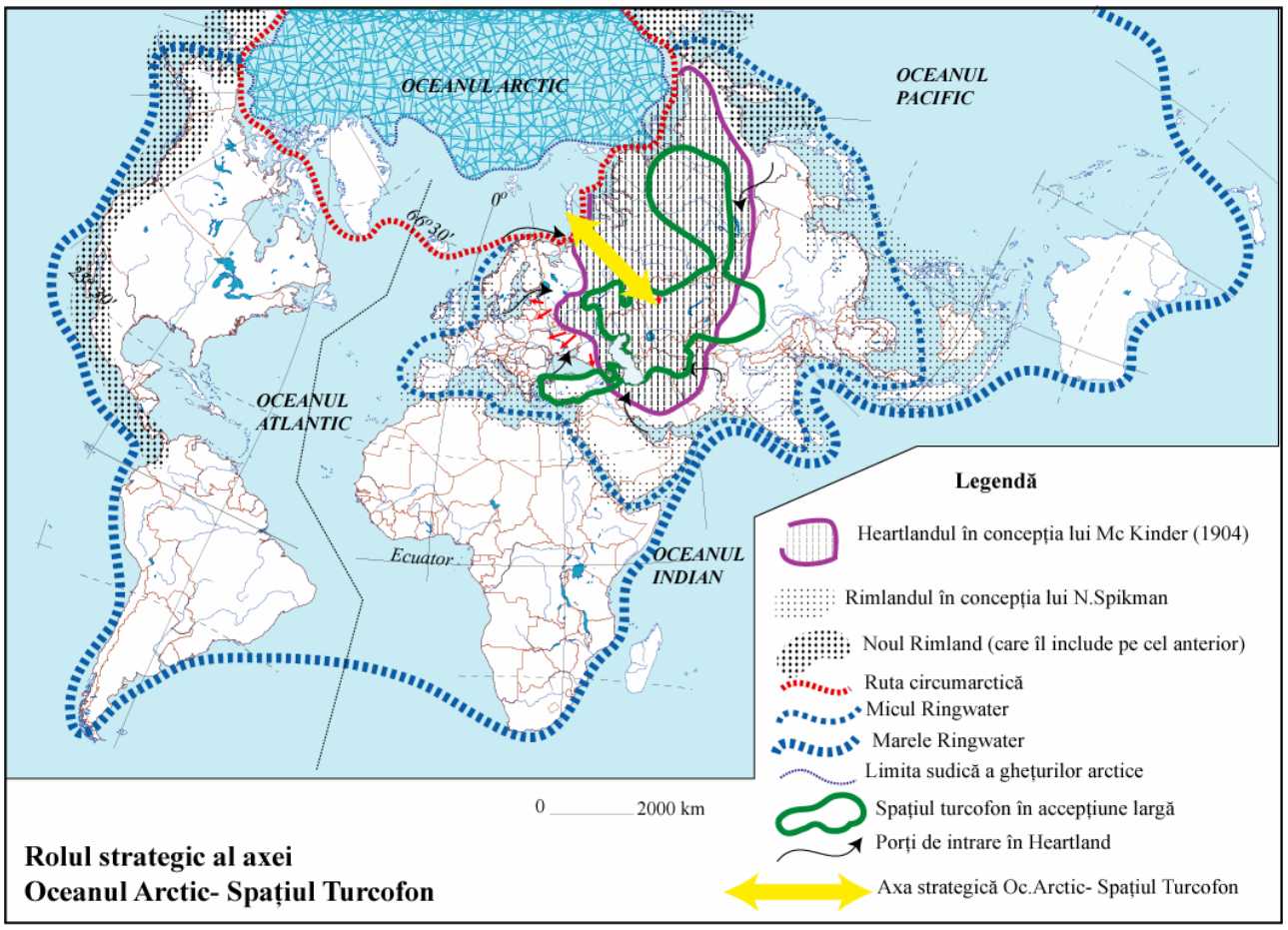

2.4.3. Spațiul turcofon

2.4.3.1. Nuclee statale coagulante în spațiul turcofon

Având în vedere provocările pe care le implică unificarea arealului studiat, baza geopolitică necesară asigurării implementării unui asemenea proiect ambițios se limitează la cele şase formațiuni statale turcofone independente: Turcia, Azerbaidjan, Kazahstan, Turkmenistan, Uzbekistan şi Kirghizstan. Însă nu la fel de facil ne este să determinăm nucleul statal în jurul căruia se poate coagula megaconstrucția turcofonă.

Aşa cum am văzut, pe parcursul istoriei, turco-mongolii şi-au dovedit capacitatea de a dezvolta construcții imperiale de anvergură în Eurasia, cazurile Tamerlan şi Soliman Magnificul fiind suficiente pentru a argumenta aserțiunea în cauză[109]. Din acest punct de vedere, am putea vorbi de o tradiție sau chiar experiență istorică existentă la nivelul formațiunilor statale turcofone de a fonda structuri imperiale.

Concurența dintre anumite state pentru a-şi afirma supremația fie regională, fie asupra întregului ansamblu turcofon ar putea afecta materializarea acestui proiect. Procesul de afirmare a nucleelor statale coagulante ar putea fi facilitat de posibilitatea ca acestea să se raporteze la un

[109] Pentru detalii, a se vedea capitolul I al prezentei lucrări.

centru de putere turcofon, care a rezistat pe parcursul istoriei până în prezent: podişul anatolian, depresiunile central-asiatice (Fergana, Kaşgaria etc.) şi contactul stepă-pădure boreală (Kazanul pe Volga). În rest, arealul turcofon este format din centre de putere decăzute (de pildă, Crimeea) şi periferii disjuncte (de exemplu, Iakuţia) încorporate unor spaţii politice, culturale şi economice străine, precum Rusia, China şi Iran.

Figura nr. 13

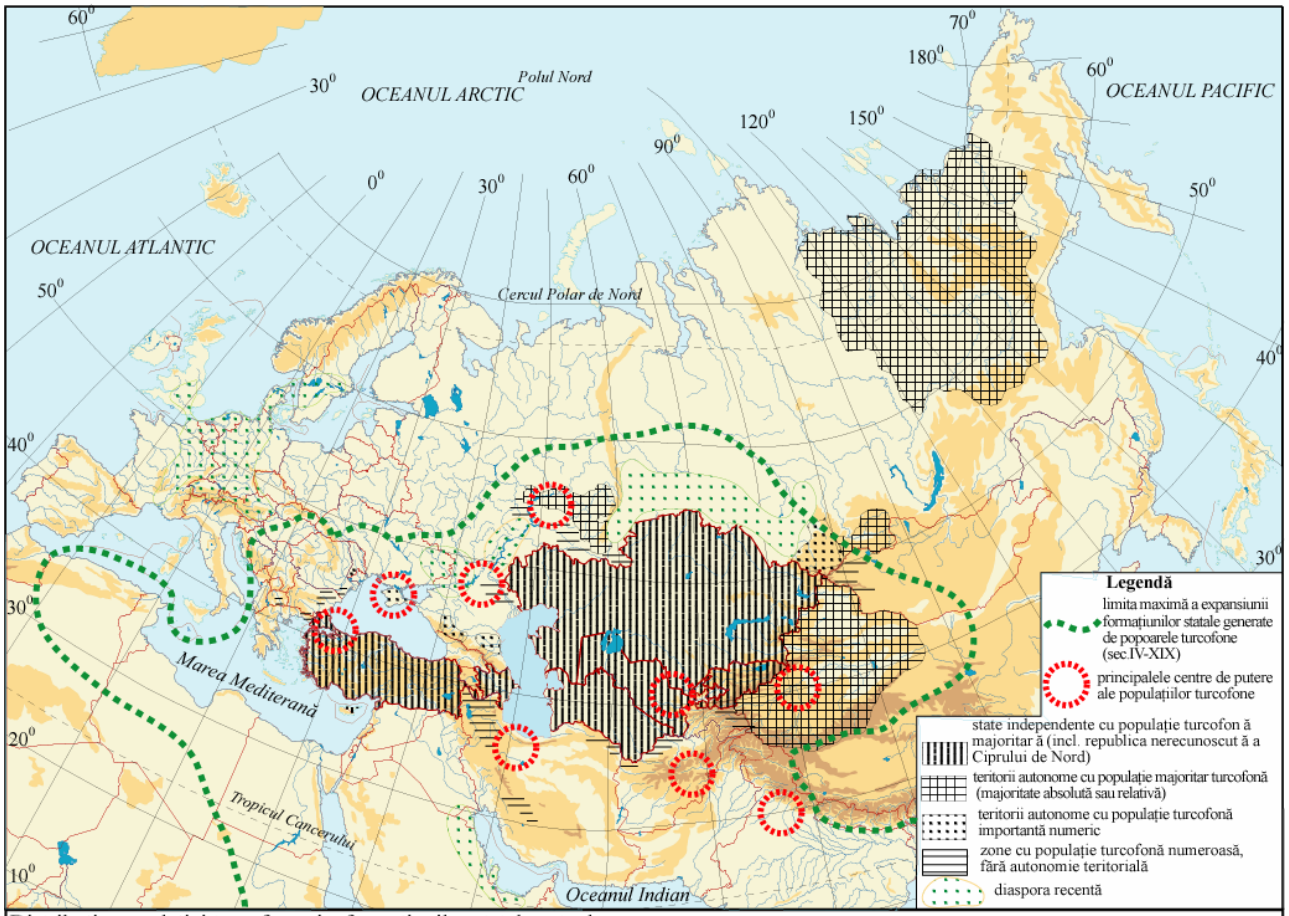
OCEANUL ARCTIC
Polul Nord
OCEANUL PACIFIC
OCEANUL ATLANTIC
Cercul Polar de Nord
Marea Mediterană
Tropicul Cancerului
Oceanul Indian
Legendă
limita maximă a expansiunii formaţiunilor statale generate de popoarele turcofone (sec.IV-XIX)
principalele centre de putere ale populaţiilor turcofone
state independente cu populaţie turcofon ă majoritar ă (incl. republica nerecunoscut ă a Ciprului de Nord)
teritorii autonome cu populaţie majoritar turcofonă (majoritate absolută sau relativă)
teritorii autonome cu populaţie turcofonă importantă numeric
zone cu populaţie turcofonă numeroasă, fără autonomie teritorială
diaspora recentă
Distribuţia populaţiei turcofone şi a formaţiunilor statale actuale

a. Asia Mică. Observăm că un puternic nucleu statal coagulant îl constituie Turcia, care beneficiază de podişul anatolian ca bază expansiune a iniţiativelor sale politice, economice şi culturale atât spre Europa, cât şi spre Asia. De asemenea, Turcia dispune pentru acest proiect de un enorm potenţial uman, cu perspective de dezvoltare demografică pe termen lung[110], şi de o distribuţie spaţială superioară (comparativ cu celelalte state turcofone).

[110] Se estimează ca, în eventualitatea menţinerii actualului spor demografic, în 2050, Turcia va număra o populaţie de aproximativ 95 milioane de locuitori; pentru detalii, a se vedea: Rashid Ergener, Reşit Ergener, *op. cit.*, p. 9.

Figura nr. 14

Distribuția spațială a populației de origine turcă (2010)

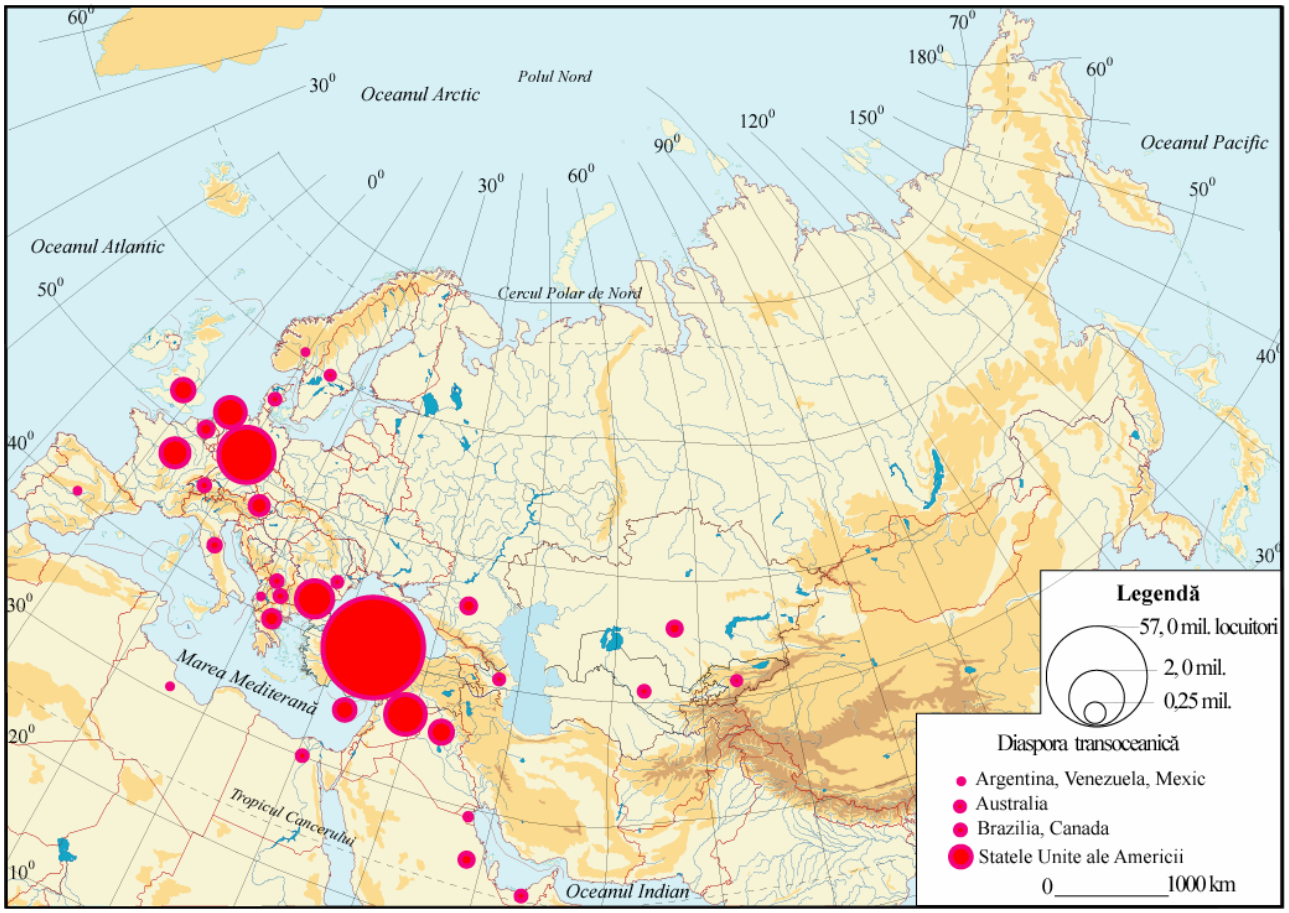

În eventualitatea în care ar opta pentru realizarea unei uniuni turcofone, Ankara se va raporta la un proiect pe care trecutul istoric nu l-a consemnat niciodată, nici măcar în timpul efemerului Imperiu Mongol, şi pe care viitorul nu-l va valida în lipsa unei inițiative curajoase. Materializarea ideii, care ar presupune, în esență, un fel de întoarcere la origini, este strict condiționată de modul cum Turcia înțelege să se raporteze la aceasta, în sensul conştientizării misiunii ce îi revine şi de asumare a unor riscuri. Depinde de Ankara să accepte a urma o cale strict asiatică renunțând la politica de integrare europeană[111], care nu a făcut decât să tensioneze relațiile cu unele state membre ale U.E., precum Grecia şi Cipru. În mod paradoxal, deşi aspiră la U.E., prin relațiile conflictuale cu Atena şi Nicosia sau chiar prin implicarea indirectă în Bosnia-Herțegovina şi în Kosovo, Ankara a complicat procesul de integrare europeană în Peninsula Balcanică. De asemenea, deşi reprezintă modelul laic în lumea musulmană, motiv pentru care beneficiază de susținere euroatlantică, Turcia a jucat în Europa o evidentă carte islamică, sprijinind statele sau formațiunile pseudostatale coreligionare din Balcani[112].

[111] Pentru o opinie favorabilă aderării la U.E. a Turciei, inclusiv din perspectiva unor avantaje de partea europeană, a se vedea: Michel Rocard, *Oui a la Turquie*, Hachettes Literatures, 2008, p. 93-114.
[112] Oleg Serebrian, *Va exploda Estul? Geopolitica spațiului pontic,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 55.

► *Factor coagulant în plan ideologic.* Panturcismul, exprimat sub formă etno-lingvistică, reprezintă instrumentul ideologic cu sprijinul căruia s-ar putea realiza proiectul eurasiatic grandios. Întreprinderea unui astfel de demers nu este facilă şi presupune, inclusiv în acest plan, surmontarea unor dificultăți majore. Nu trebuie să uităm că abolirea califatului otoman de către Musatafa Kemal şi impunerea, în schimb, a unui stat puternic laicizat a afectat serios orice perspectivă de coeziune ideologică între Turcia şi popoarele turcofone din Caucaz şi Asia Centrală[113].

Baza ideologică reprezintă un suport foarte important de care Ankara trebuie să țină seama în tentativa de a-şi extinde sfera de influență în fostele republici ex-sovietice turcofone, prin promovarea, în acest spațiu, a unei politici fundamentată pe trei axe: culturală, economică şi energetică. În domeniul cultural, Turcia a înregistrat progrese semnificative[114], însă considerăm că obținerea unui succes strict pe această direcție este ineficient atât timp cât nu se sprijină şi pe o viziune politico-economică realistă, necesară unei construcții instituționale pe care să se realizeze, în perspectivă, o suprastructură regională viabilă. Ineficiența Ankarei se măsoară în raport cu eforturile concentrate ale unor puteri ostile înființării unei eventuale uniuni panturcofone, care, de altfel, s-au materializat prin formarea S.C.O. sau Organizația Tratatului de Securitate Colectivă (O.T.S.C.)[115], situația fiind agravată de cooptarea unor state turcofone în aceste organizații (Kazahstan, Uzbekistan şi Kirghizstan).

Întoarcerea la origini, prin invocarea panturcismului ca platformă ideologică a înființării uniunii, nu o percepem ca pe o alternativă la aderarea la U.E., aşa cum este acceptată de anumite cercuri ultranaționaliste sau islamiste din Turcia[116]. Dimpotrivă, edificarea megaconstrucției turcofone trebuie să o privim ca o bază geopolitică a expansiunii democrației euroatlantice spre interiorul masei eurasiatice. Realizarea uniunii turcofone nu poate fi concepută decât prin fondarea acesteia pe valorile democrației şi cu sprijin euroatlantic. Desigur, democratizarea reală a statului turc reprezintă un imperativ pentru ca acest sistem politic să poată fi exportat în Caucaz şi Asia Centrală. Suntem nevoiți, totuşi, să acceptăm soliditatea sistemului democratic turc, având în vedere că accederea şi menținerea îndelungată la putere a curentului politic islamist nu a provocat modificări privind natura regimului. Tradiția laică şi gradul de democrație avansat al statului turc, comparativ cu țările la care se raportează, constituie premise favorabile coagulării în jurul Ankarei a unui nucleu eurasiatic fondat pe valorile U.E. şi N.A.T.O.

---

[113] Această paraclază s-a datorat faptului că, până la noua împărțire teritorială pe criterii etnice, efectuată de sovietici (1924), la musulmanii din Rusia, panturcismul, care se afirma, mai ales, sub formă lingvistică, nu reprezenta decât o variantă a panislamismului; pentru detalii, a se vedea: Olivier Roy, *op. cit.,* p. 75.

[114] Arnaud Kalika, *La Russie face aux „turqueries"*, în Revue Française de Géopolitique, nr. 4 / 2006 (Géopolitique de la Turquie), coordonator Aymeric Chauprade, Ellipses, 2006, pp. 105-106.

[115] Organizația a fost înființată în anul 2003, fiind tutelată de Moscova şi formată din 7 state: Armenia, Belarus, Kazahstan, Kirghizstan, Rusia, Tadjikistan şi Uzbekistan (Taşkentul s-a retras în 2012). Rusia vizează să transforme această organizație de cooperare în domeniul militar şi politic într-o alternativă la N.A.T.O. în Asia Centrală.

[116] *Ibidem,* p. 106.

Raportat strict la necesitatea democratizării *Heartlandului,* suntem de acord că a aştepta democratizarea Rusiei, pentru a putea difuza modelul de societate de tip occidental în spațiile încă refractare din centrul şi sud-vestul Asiei, reprezintă un proces şi mai iluzoriu decât a miza pe o democratizare completă a statele turcofone prin intermediul Ankarei[117].

► *Avantaje în beneficiul statelor turcofone.* Crearea unei suprastructuri turcofone după modelul U.E. va presupune, în mod implicit, o eliminare a conflictelor teritoriale şi a celor legate de gestionarea resurselor dintre statele membre. În plus, dinamica tensiunilor existente între majoritatea populației turcofone şi diversele minorități ar putea fi estompată prin înființarea unui cadru în care să se asigure respectarea drepturilor şi libertăților fundamentale ale grupurilor etno-lingvistice şi religioase. Pe acest fond, devine esențială capacitatea Turciei de a concepe şi a promova un discurs care să obțină susținerea pentru materializarea proiectului din partea diferitelor minorități din statele turcofone[118]. Trebuie evidențiat că o astfel de inițiativă este necesară Ankarei nu doar prin prisma înființării uniunii turcofone, ci chiar pentru conservarea integrității teritoriale a Turciei, având în vedere interesul unor puteri învecinate (Rusia şi Iran) de a profita de tensiunile interetnice[119].

► *Dificultăți aferente fondării uniunii.* Asumarea unei asemenea inițiative la Ankara constituie o provocare serioasă, dată fiind inexistența unei elite capabile să aibă o viziune strategică îndrăzneață. Aşa cum am văzut, situația este explicabilă prin faptul că, pe parcursul istoriei, turcii s-au limitat să reprezinte, preponderent, ierarhia militară, fiind dependenți politico-administrativ şi economic de elitele popoarelor asupra cărora şi-au extins imperiul (de exemplu, grecii şi armenii). În prezent, elitele de la Ankara sunt adepte ale unei linii politice de inspirație otomană[120], incompatibilă cu integrarea europeană, care se fundamentează pe tendința Turciei de a redeveni un actor politic major în Balcani, Orientul Apropiat şi nordul Africii. Pentru Bruxelles, această viziune politică produce avantaje limitate şi ipotetice în comparație cu dezavantajul enorm concretizat prin stările conflictuale generate sau întreținute de Turcia în Europa Orientală. Neo-otomanismul ar putea fi benefic din perspectiva faptului că angajează Turcia într-o competiție având ca scop extinderea influenței sale în Orientul Mijlociu şi nordul Africii, în detrimentul Iranului. Am putea spune că ne aflăm în fața unei competiții importante dat fiind că sistemul laic turc, promotor al valorilor democratice, s-ar putea impune, în dauna fundamentalismului islamic susținut de Teheran, ca model în această regiune care a cunoscut schimbări majore de regim politic în ultima perioadă (fenomenul "Primavara Arabă"). Însă ne raportăm la o înfruntare în care inițiativa turcă este

[117] Pentru detalii, a se vedea referatul întocmit de dl. Ionel Muntele, prof. dr. la Facultatea de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi, cu prilejul susținerii publice, la data de 10.12.2011, a tezei de doctorat „Potențialul geostrategic al spațiului turcofon" de către candidat Florin-Bogdan Suciu, drd. al Facultății de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi.

[118] Pe teritoriul statelor turcofone locuiesc importante comunități aparținând unor grupuri etno-lingvistice diferite, de exemplu kurzii în Turcia, ruşii în Kazahstan, tadjcii în Uzbekistan, armenii în Azerbaidjan etc. (n.a.).

[119] Teorie susținută de Alexandr Dughin în *Bazele geopoliticii. Viitorul geopolitic al Rusiei,* Editura Eurasiatica, Bucureşti, 2011.

[120] De altfel, în literatura de specialitate se vorbeşte de existența unui neo-otomanism în politica externă turcă (n.a.).

obstrucționată serios, chiar la propria frontieră, de Siria sprijinită masiv nu doar de Iran, ci inclusiv de Rusia şi China[121]. Se poate observa că Turcia preferă să-şi consume enormul potențial într-o competiție regională cu Iranul, focusată pe controlul unui segment al *Rimlandului* şi desfăşurată, în mod periculos, în apropierea granițelor naționale, prin expunerea teritoriilor sale eterogene din punct de vedere etnic şi religios (dată fiind prezența consistentă a factorului kurd şi a celui alevit), fapt ce reprezintă o vulnerabilitate semnificativă pretabilă a fi exploatată de Damsc şi Teheran. În schimb, nu se ia in calcul o strategie de anvergură țintind părți ale *Heartlandului* controlate de Teheran, Beijing şi mai ales Moscova, dar dominate de elementul turcofon sunnit. Astfel, din păcate, la Ankara, în absența unor elite vizionare, clasa politică preferă să retrăiască amintiri din epoca lui Soliman Magnificul, care ar putea să facă din Turcia un lider regional. Nu sunt asumate inițiative îndrăznețe care, pe baza potențialului demografic şi a influenței politice şi culturale, ar putea să facă din Turcia o putere mondială printr-o expansiune în Caucaz şi Asia Centrală. Mai grav este faptul că inițiativa creării unui spațiu de integrare în Asia Centrală, după modelul U.E., a fost preluată de Rusia în detrimentul Turciei. Moscova vizează să-şi reorganizeze zona de influență în arealul ex-sovietic prin fondarea, în plan economic, a Uniunii Eurasiatice, după modelul european (2012), prin cooptarea unor țări turcofone[122].

În eventualitatea în care ar opta pentru proiectul panturcofon după modelul european, Ankara ar putea fi sprijinită, în Caucaz, de către Azerbaidjan, mai ales având în vedere puternica apropiere etno-lingvistică. Nu ar trebui omis nici faptul că la Baku se păstrează memoria unei efemere republici democrate (1917). Însă frontiera limitată cu Azerbaidjanul la aproximativ un kilometru de-a lungul fluviului Arax, precum şi prezența masivă a factorului etnic kurd, de origine iranofonă, în regiunile estice ale Turciei, ar putea afecta extinderea uniunii turcofone din zona Asiei Mici în regiunea Caucazului. Devine esențial ca Turcia să înțeleagă şi să convingă Azerbaidjanul că Georgia şi, mai ales, Armenia, ca posibile membre U.E. şi N.A.T.O., ar putea facilita coerența teritorială a spațiului turcofon, fragmentat în regiunea caucaziană. În acest caz tensionat al relațiilor turco-azero-armene, ar fi necesar să se țină seama că, similar, miza pentru care a admis să facă parte împreună cu Grecia din N.A.T.O. (1952), şi anume susținerea confruntării împotriva totalitarismului eurasiatic, continuă să rămână viabilă pentru Turcia (chiar dacă integrarea Ciprului în U.E. a complicat relațiile bilaterale şi a generat apariția unei frontiere maritime sensibile în Mediterana Orientală[123]). Însă în atingerea scopului, la Ankara şi la Baku ar trebui să se accepte, în perspectivă, ideea posibilității unei alianțe cu Erevanul[124]. Poate că, în ultima perioadă,

[121] Situația este îngreunată şi de faptul că, în pofida oarecarei simpatii de care Turcia beneficiază, în prezent, în unele țări din zonă, care au facut parte din Imperiul Otoman, aceste schimbări de regim din statele respective au adus la putere forțe islamiste, şi nu democratice (n.a.).

[122] Uniunea Eurasiatică a fost înființată de Rusia, Belarus şi Kazahstan, la care urmează să adere Tadjikistanul şi Kirghizstanul (n.a.).

[123] A. Ilieş, V. Grama, *Dinamica sistemului de frontiere în ansamblul teritorial-politic al UE (CEE, CE), în perioada 1952-2006*, Revista Română de Geografie Politică, Anul VIII, nr.2/2006, pp.11-41.

[124] Relațiile dintre Ankara şi Erevan sunt tensionate de disputa privind genocidul săvârşit de turci împotriva armenilor (1915), în timp ce pe relația Baku-Erevan tensiunile sunt legate de conflictul teritorial privind Nagorno Karabah (1988-1993) (n.a.).

paşi îndrezneți pe această direcție au fost urmați de Turcia care, în strategia națională de securitate (2010), a eliminat Georgia şi Armenia de pe lista potențialilor adversari.

Din punct de vedre strict militar, totuşi, responsabilitatea pentru succesul inițiativei aparține mai puțin Turciei şi mai mult N.A.T.O., fiind condiționat de capacitatea alianței de a exploata noul culoar strategic ponto-caspic, care s-a format odată cu aderarea României şi Bulgariei la structura nord-atlantică (2004). Totodată, pentru a folosi această poartă de acces spre interiorul Eurasiei, Bruxellesul este obligat să rezolve problema complicată a Caucazului, unde nu doar ar trebui să profite de aspirațiile euroatlantice ale Georgiei, ci, mai ales, să extragă Armenia din axa Moscova-Erevan-Teheran, cu un profund caracter antiturcic. Inițiativa nu ar fi completă fără transformarea Mării Caspice într-o punte de legătură a statelor turcofone din Asia Centrală, adică a *Heartlandului*, de Turcia, respectiv de *Rimland*, prin intermediul Azerbaidjanului, dar şi cu sprijinul, probabil condiționat, al Georgiei şi Armeniei. Datorită apropierii etno-lingvistice, Turkmenistanul ar putea constitui capul de pod în Asia Centrală pentru inițiativa democratică a Ankarei.

b. Asia Centrală. În timp ce Turcia vizează să se impună ca nucleu statal coagulant pentru întreg spațiul turcofon de pe masa eurasiatică, la nivelul Asiei Centrale, Uzbekistanul şi Kazahstanul tind să se erijeze în lideri regionali. Aceste pretenții de supremație regională ale Taşkentului şi Astanei au potențialul de a submina proiectul panturcofon promovat de Ankara şi chiar de a prelua inițiativa în spațiul turcofon în detrimentul Turciei.

►*Uzbekistan şi Kazahstan: nuclee statale coagulante.* Nu întâmplător, în tentativa de a se afirma ca lider regional, Taşkentul valorifică imaginea lui Tamerlan[125], care ar putea fi interpretată, într-o anumită măsură, ca o atitudine independentă față de intențiile Ankarei. Într-un spațiu, în care discursul politic conține, frecvent, elemente simbolice (legendare, istorice), gestul Taşkentului ar presupune o reeditare a confruntării dintre Baiazid şi Tamerlan (Ankara, 1402). O dispută simbolică pe care Ankara o alimentează indirect prin promovarea unei politici de inspirație otomană. De asemenea, Kazahstanul este considerat ca potențial nucleu statal coagulant pentru spațiul turcofon[126], deşi prezența pe teritoriul său a unei numeroase comunități rusofone ar putea genera dificultăți considerabile Astanei.

Dacă pretențiile de supremație regională ale Taşkentului se fundamentează pe ideea deținerii celui mai important rezervor de populație turcofonă din regiune, Astana ar putea invoca în favoarea sa controlul asupra unor imense resurse naturale. Ar fi valabilă şi ipoteza realizării unui proces de unificare regională care să se bazeze pe o alianță uzbeko-kazahă, aşa cum comunitatea europeană s-a fondat pe reconcilierea franco-germană. Însă, într-o astfel de eventualitate, Taşkentul şi Astana ar

[125] Pentru detalii în acest sens, a se vedea: Dominique Auzias, Herve Kerros, Patricia Chichmanov, *Asie centrale: Kazakhstan, Kirghizistan, Ouzbekistan, Tadjistan, Turkmenistan*, ediția a II-a, *Le Petit fûté. Country guide*, Petit Fûté, 2007, p. 46.
[126] Jaques Attali, *op. cit.*, p. 193.

trebui să fie capabile să soluționeze gravele divergențe legate de controlul bogățiilor subsolului, al surselor de apă şi, mai ales, al unor teritorii[127]. Miza asupra Karakalpastanului[128] ar putea deveni esențială în relațiile bilaterale, având în vedere poziționarea strategică a regiunii la Marea Aral. În plus, cele două țări ex-sovietice par să se raporteze diferit la Moscova, Kazahstanul jucând o carte favorabilă Rusiei, iar Uzbekistanul mizând pe eliminarea oricărei forme de tutelă. De pildă, ne reține atenția că în 2012, Uzbekistanul s-a retras din O.T.S.C.[129].

Pretențiile Taşkentului sau ale Astanei de nuclee coagulante nu s-ar putea materializa fără ca acestea să se raporteze la centrele de putere din Asia Centrală, care au rezistat pe parcursul istoriei până în prezent, respectiv depresiunile Fergana şi Kaşgaria.

Figura 15

Distribuția spațială a principalelor comunități turcofone din Caucaz şi Asia Centrală

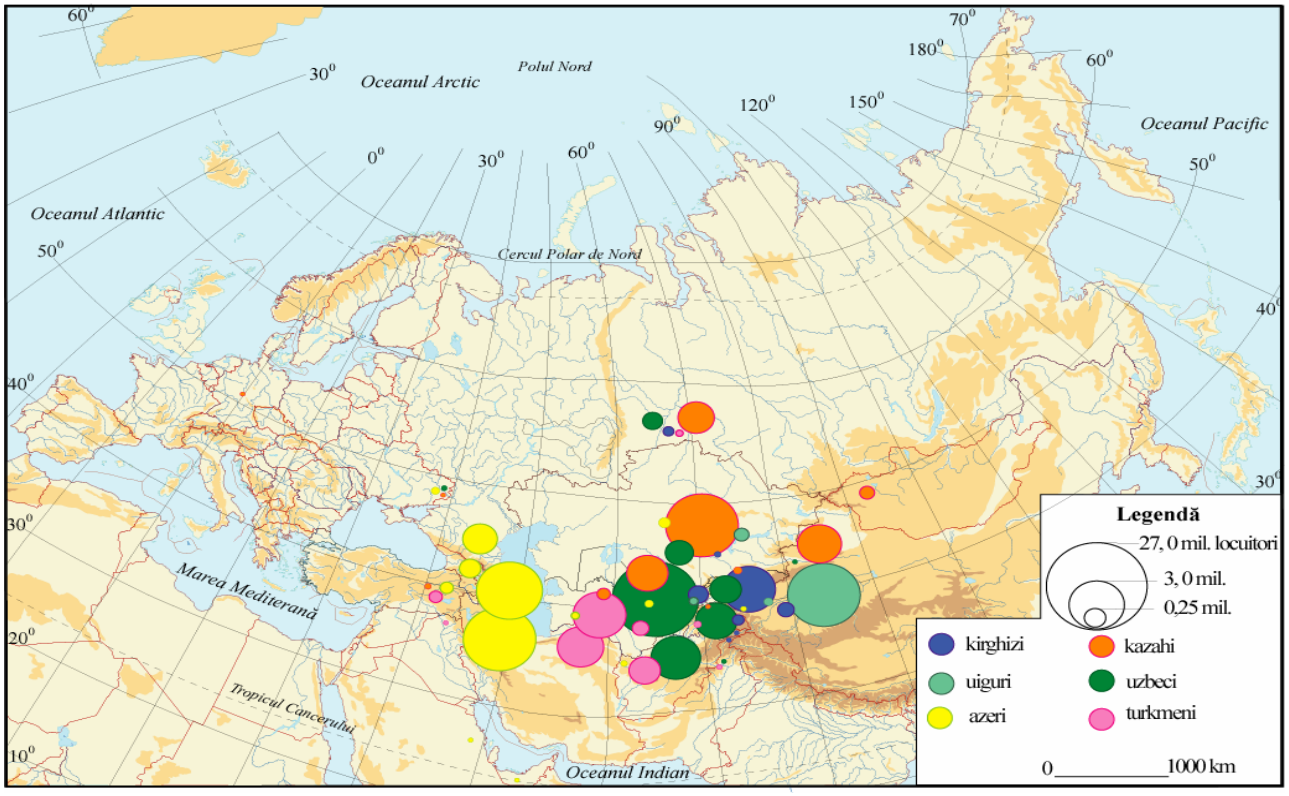

► *Uzbekistanul: provocări strategice.* Sesizăm că o eventuală afirmare a Uzbekistanului ca lider regional este strâns legată de controlul asupra Văii Fergana, cea mai bogată zonă agricolă din Asia Centrală. Însă această perspectivă este deosebit de anevoioasă din cauza faptului că sovieticii au împărțit arbitrar depresiunea între uzbeci, tadjici şi kirghizi, creând o sursă permanentă de

[127] Hooman Peimani, *Conflict and security in Central Asia and the Caucasus*, ABC-CLIO, 2009, pp. 134-135 şi pp. 202-203.
[128] Karakalpastanul aparține Uzbekistanului, însa karakalpacii sunt, din punct de vedere etno-lingvistic, antropologic şi ca mod de viață, mai apropiați de kazahi (n.a.).
[129] Este posibil ca Taşkentul să vizeze să-şi negocieze poziția în organizație, având în vedere că şi în 1999, Uzbekistanul a mai făcut un gest asemănător, însă a revenit în O.T.S.C. în 2006 (n.a.).

conflict[130]. Atât timp cât Valea Fergana reprezintă punctul de intersecţie al rutelor terestre care traversează masa continentală eurasiatică în zona mediană, apreciem că interesul asupra depresiunii nu se limitează doar la Moscova, ci preocupă în mod direct Teheranul şi Beijingul[131].

Privind dintr-un unghi strict istoric, credem că Teheranul nu poate omite faptul că, iniţial, până în Evul Mediu, Valea Fergana a fost iranofonă, înregistrând ulterior un proces masiv de turcizare. În paralel, controlul exercitat de Tadjikistan, un stat persanofon, asupra zonei de acces în depresiune constituie o realitate strategică de care ar putea ţine seama. Pe acest fond, este deosebit de important de stabilit în ce măsură Teheranul ar fi interesat de formarea unui spaţiu unitar iranofon, atât pentru a-şi consolida supremaţia în Orientul Mijlociu, cât şi pentru a realiza o contrapondere la arealul turcofon. O astfel de perspectivă ar avea un impact geopolitic major în Asia Centrală, deoarece s-ar crea un univers politic cu o forţă de atracţie foarte puternică în regiune. Buhara şi Samarkandul, dominant iranofone şi în prezent, dar aflate în componenţa Uzbekistanului, precum şi Mervul, aparţinând Turkmenistanului, ar putea să se orienteze spre acest pol, mai ales că sunt legate şi de un destin istoric comun cu Khorasanul. În consecinţă, Kazahstanul ar deveni singurul centru din spaţiul turcofon care ar putea să reziste unei asemenea ascensiuni a Theranului în Asia Centrală. Totuşi, existenţa regimului fundamentalist islamic la conducerea Iranului, menţinerea faliei confesionale şiit-sunit[132], prezenţa bazelor N.A.T.O. în Afganistan şi dezinteresul istoric al Iranului faţă Transoxiana constituie obstacole majore în calea materializării acestei iniţiative strategice.

De asemenea, atât timp cât Valea Fergana controlează ruta către Xinjiang, unde populaţia uigură manifestă tendinţe separatiste puternice, China este direct preocupată de situaţia depresiunii. Însă credem că procesul de sinificare a Xinjiangului[133], ca soluţie de estompare sau chiar anihilare a procesului separatist, se justifică la Beijing prin prisma faptului că eventuala afirmare a Turciei, Uzbekistanului sau Kazahstanului ca lideri regionali sau nuclee statale coagulante pentru spaţiul turcofon ar putea implica extinderea, de către aceste ţări, a sferelor de influenţă asupra centrului de putere din Kaşgaria.

► *Kazahstanul: provocări strategice.* În prezent, Kazahstanul nu se bazează pe un centru de putere care să fi rezistat pe parcursul istoriei, ci tocmai pe stepă, unde şi-a instalat noua capitală, Astana. De fapt, Astana preferă să reediteze imperiile stepei, mizând pe accesibilitatea pe care o asigură vasta dorsală kazahă, extrem de bogată în resurse naturale. În consecinţă, strategia de

[130] Pentru detalii, a se vedea: Olga Oliker, Thomas S. Szayna, Arroyo Center, United States. Army, *Faultlines of conflict in Central Asia and the south Caucasus: implications for the U.S. Army,* Online Rand research documents, Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus: Implications for the U.S. Army, Olga Oliker, Volumul 1598 din MR // Rand Corporation, Rand Corporation, 2003, p. 32.

[131] Valea Fergana include estul Uzbekistanului, sudul Kirghizstanului şi nordul Tadjikistanului, fiind cea mai dens populată şi cea mai bogată zonă agricolă din Asia Centrală, reprezentând, totodată, o sursă importantă de hrană şi apă (n.a).

[132] În spaţiul iranofon, în timp ce Iranul este de un stat musulman şiit, Tadjikistanul şi Afganistanul sunt ţări majoritar sunite (n.a.).

[133] Dacă în 1944, populaţia han reprezenta 5,66 % în structura etnică a provinciei, în 2000, ponderea acesteia înregistra 45,42 %; pentru detalii, a se vedea: Anwar Rahman, *Sinicization beyond the Great Wall: China's Xinjiang Uighur Autonomous Region,* Troubador Publishing Ltd, 2005, *passim*.

dezvoltare a Kazahstanului nu se fundamentează pe resurse agricole, ci industriale / industrializante. Gestionarea eficientă a resurselor îi asigură avantaje indubitabile față de statele turcofone din sud, mai rurale, şi, implicit, dependente de fluviile Amudaria şi Sârdaria. De altfel, stabilirea capitalei la Astana constituie un gest cu deosebite semnificații geopolitice. Apropierea centrului politic de nordul industrializat şi rusofon, posesor al unor resurse naturale incomensurabile ne evidențiază intențiile Kazahstanului de se afirma ca putere industrială, dar şi de a adopta o poziție de cooperare în raport cu Moscova. Acest fapt reprezintă o piedică serioasă în calea valorificării potențialului demografic kazah într-un proiect turcofon.

Totuşi, nu excludem şi varianta unei alianțe a Kazahstanului cu Kirghizstanul, favorizată de apropierea etno-lingvistică şi inexistența unor divergențe teritoriale. De fapt, procesul de diferențiere etnică în acest caz a avut un caracter strict politic determinat de interesele ruse în zonă de a diviza populația turcofonă. Dacă până la prima conflagrație mondială, kazahii şi kirghizii erau priviți de majoritatea specialiştilor un singur popor, cu o singură limbă sau ca grupuri etnice apropiate ale aceluiaşi popor, ruşii i-au considerat, în schimb, două popoare diferite, creându-le republici sovietice separate care, în prezent, au devenit independente[134].

Alianța kazaho-kirghiză ar permite Astanei să-şi reconsidere poziția față de centrele de putere din Asia Centrală, deoarece Bişpekul i-ar facilita accesul la Valea Fergana şi vecinătatea cu Kaşgaria. O evaluare de suprafață ne evidențiază eventualul interes al Moscovei de a susține un proiect kazaho-kirghiz pentru a contrabalansa influența uzbekă şi mai ales o eventuală uniune turcofonă, realizată sub egida Ankarei. Construcția ar putea să preocupe Moscova prin prisma faptului că pare a fi controlabilă atât prin intermediul numeroasei comunități rusofone din Kazahstan[135], cât şi al bazelor militare ruse din țările respective. Nu întâmplător, poate, din considerentele menționate, la care s-ar putea adăuga şi spectrul mai mult sau mai puțin real al unei amenințări chineze, Bişpekul şi, mai ales, Astana sunt, în prezent, extrem de favorabile inițiativelor ruse în regiune, aşa cum s-a întâmplat cu Uniunea Vamală, Spațiul Economic Unic şi Uniunea Eurasiatică[136].

Considerăm însă că, la o analiză mai profundă, Rusia trebuie să ia în calcul atât faptul că prin susținerea unei construcții kazaho-kirghiză riscă să-şi tensioneze relațiile cu Beijingul, deoarece acest nucleu coagulant ar putea alimenta separatismul uigur din Xinjiang. Totodată, această construcție poate amplifica sentimentele de independență ale tătarilor din zona uralo-volgaică, unde a rezistat un important centru de putere turcofon. Apropierea etno-lingvistică pe

[134] Pentru detalii, a se vedea referatul întocmit de dl. Alexandru Ungureanu, prof. emeritus dr. la Facultatea de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi, cu prilejul susținerii publice, la data de 10.12.2011, a tezei de doctorat „Potențialul geostrategic al spațiului turcofon" de către candidat Florin-Bogdan Suciu, drd. al Facultății de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi.

[135] Aproximativ un sfert din totalul populației Kazahstanului (n.a.).

[136] Inițiative de integrare economică în spațiul ex-sovietic aparținând Rusiei, derulate cu sprijinul Belarusului şi Kazahstanului (n.a.).

filiera tătară-başkiră-kazahă-kirghiză ar putea avea un rol esenţial în direcţionarea aspiraţiilor separatiste ale turcofonilor din Rusia către Astana.

2.4.3.2. Provocări ale realizării uniuni turcofone

a. Provocări interne. Fondarea uniunii turcofone presupune un demers extrem de anevoios care implică surmontarea unor dificultăţi majore inclusiv la nivelul unor state membre sau în planul relaţiilor dintre acestea.

► *Absenţa unităţii etno-lingvistice şi religioase.* Subliniem că această unitate, bazată pe legături de ordin lingvistic, nu este suficient de consistentă, dat fiind că, pe parcursul istoriei, din trunchiul comun s-au desprins mai multe ramuri distincte[137]. Nu întâmplător, la Ankara, imediat ulterior obţinerii independenţei politice de către statele turcofone din Caucaz şi Asia Centrală (1991), a fost concepută o politică menită să asigure unitatea lingvistică din perspectiva elaborării unei limbi comune. Pentru a accelera această unitate, Turcia a propus celorlalte state turcofone să renunţe la alfabetul chirilic în favoarea celui latin. Iniţiativa trebuie privită sub unghiul tentativelor de redefinire a sferelor de influenţă pe fondul imploziei Uniunii Sovietice. În implementarea acestui proiect lingvistic, Ankara a fost nevoită să se confrunte cu interesele Moscovei, preocupată să menţină alfabetul chirilic în regiune, dar şi cu Iranul şi Arabia Saudită, care au susţinut necesitatea reintroducerii alfabetului arabo-persan. Azerbaidjanul şi Turkmenistanul au adoptat alfabetul latin, în timp ce Uzbekistanul şi Kirghizstanul urmează o cale similară. În paralel, Ankara şi-a susţinut politica lingvistică şi culturală prin înfiinţarea unor structuri media (radio-tv) care difuzează în spaţiul turcofon din Eurasia[138].

Însă situaţia este complicată de faptul că soliditatea unităţii lingvistice este afectată şi de fondul rasial extrem de diversificat, variind de la tipuri antropologice pur mongoloide la cele predominant europoide[139]. În plus, deşi în proporţie majoritară, populaţiile turcofone îşi asumă o identitate religioasă musulmană, sunnită, totuşi, există numeroase comunităţi care au optat nu doar pentru alte confesiuni, precum diverse variante ale şiismului, ci chiar pentru alte religii: creştinismul (ortodox) şi budismul[140].

Această structură rasială, etno-lingvistică şi culturală extrem de complexă[141] este, de fapt, consecinţa uriaşului val migrator turco-mongol, care s-a revărsat peste masa continentală eurasiatică (aproximativ între anii 375-1241), dar şi a fluxurilor şi refluxurilor de populaţie ce i-au succedat (secolele XIII-XVII), a interasimilării cu populaţii din alte grupuri (mai ales iraniene, dar şi

[137] Lars Johanson, Eva Csato, *The Turkic languages*, Routledge language family descriptions, Taylor & Francis, 1998, pp. 81-88.
[138] Arnaud Kalika, op. cit., pp. 104-107.
[139] Luigi Sforza - Cavalli, *op. cit*., *passim.*
[140] Azerii, qaşqaii şi sarţii au aderat la şiism, găgăuzii, ciuvaşii şi o parte dintre iakuţi sau tătari au ales creştinismul ortodox, iar tuvanii şi alte populaţii din zona Munţilor Altai au aderat la budism; pentru detalii, a se vedea Anexa nr. 1 a prezentei lucrări.
[141] Din cauza acestei diversităţi, există specialişti, precum Zbigniew Brezezinski, care nu consideră oportună o intervenţie euroatlantică în Asia Centrală (n.a.).

mongole sau caucaziene) iar, mai recent, ca urmare a imigrării din motive socio-profesionale în Europa de Vest (după 1950).

► *Poziționări geografice deficitare.* În categoria factorilor geografici de ordin fizic care ar putea periclita realizarea uniunii turcofone, putem enumera discontinuitatea (în zona Caucazului) din cauza fragmentării teritoriale a Azerbaidjanului. Observăm că situația este agravată de faptul că frontiera Turciei cu Azerbaidjanul este limitată. În plus, discontinuitatea teritorială la nivelul întregului ansamblu reprezentat de statele turcofone se manifestă în zona caspică, unde legătura Azerbaidjanului cu Kazahstanul şi Turkmenistanul, şi implicit extinderea uniunii turcofone din Caucaz în Asia Centrală, este realizată doar pe cale maritimă, nu şi terestră. Enclavarea extremă a Azerbaidjanului, dar şi a unor regiuni din Siberia, aşa cum este cazul Iakuției, constituie, totodată, provocări serioase pentru înființarea uniunii turcofone şi extinderea influenței acesteia în zone de interes.

Discontinuitatea la nivelul întregului ansamblu spațial turcofon a fost provocată de capacitatea expansivă extraordinară, probată pe parcursul istoriei, de aceste popoare de crescători de nomazi şi seminomazi de animale, capabile să se adapteze foarte repede de la lumea de taiga, silvotundră şi tundră (iakuții), la aceea a pădurilor de foioase şi a silvostepei temperate (tătarii de pe Volga, başkirii etc.), a stepei propriu-zise, a stepei aride şi deşerturilor temperarat-subtropicale (kazahii), a văilor irigabile a fluviilor din deşert (uzbecii), a mediului montan din lumea temperat-subtropicală (kirghizii, parțial azerii), dar şi la viața dintr-un mediu pur mediteraneean (turcii)[142].

► *Regimuri politice incompatibile şi relații conflictuale.* În plan politic, trebuie să avem în vedere precaritatea instituțiilor democratice din statele turcofone din Caucaz şi Asia Centrală, dominate de regimuri autoritare. Ineficiența acestor regimuri face posibilă manifestarea unor factori ce subminează proiectul pan-turcofon: subdezvoltarea, corupția generalizată, criminalitatea transfrontalieră şi chiar terorismul (de exemplu, Mişcarea Islamică a Uzbekistanului).

Nu trebuie eliminate din această ecuație complexă divergențele, aflate într-o stare mai mult sau mai puțin latentă, dintre statele turcofone din Asia Centrală, care opun, din motive teritoriale, Uzbekistanul - Kirghizstanului în Valea Fregana, şi Kazahstanul - Uzbekistanului în Karakalpastan. În plus, se impune a fi luate în calcul disputele pentru gestionarea atât a resurselor de apă, cât şi a celor naturale ale Lacului Aral, dintre Kazahstan şi Uzbekistan, precum şi cele privind exploatarea zăcămintelor petro-gezeifere din Marea Caspică, între Azerbaidjan, Kazahstan şi Turkmenistan, mai ales că, în acest conflict, sunt implicate Moscova şi Teheranul.

► *Prezența unor minorități neturcofone*. Coeziunea uniunii turcofone ar putea fi afectată, pe plan intern, de existența unor minorități neturcofone pe teritoriul statelor membre. Dintre aceste

[142] Pentru detalii, a se vedea referatul întocmit de dl. Alexandru Ungureanu, prof. emeritus dr. la Facultatea de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi, cu prilejul susținerii publice, la data de 10.12.2011, a tezei de doctorat „Potențialul geostrategic al spațiului turcofon" de către candidat Florin-Bogdan Suciu, drd. al Facultății de Geografie şi Geologie a Universității „Al. I. Cuza" Iaşi.

etnii, se remarcă prin importanța lor kurzii în Turcia, armenii în Azerbaidjan, ruşii în Kazahstan şi tadjicii în Uzbekistan. Poziționarea geografică a acestor minorități constituie un element cu potențial a obstrucționa continuitatea teritorială a uniunii turcofone.

Astfel, considerăm că, în Asia Mică, prezența masivă a kurzilor în estul Turciei este de natură a accentua dificultățile reprezentate de frontiera limitată a acesteia cu Azerbaidjanul. În Caucaz, numărul consistent al armenilor din Azerbaidjan, în special în regiunea disputată a Nagorno-Karabahului, se suprapune problemei discontinuității teritoriale a acestei țări. Reprezentarea semnificativă a factorului etnic rus în Kazahstan sau a celui tadjik în Uzbekistan, la frontierele cu patriile istorice, este, totodată, un obstacol în calea edificării construcției statale panturcofone în Asia Centrală.

De fapt, o evaluare la nivelul întregului ansamblu spațial ne relevă că acesta se intercalează cu fâşii şi fragmente masive de populație de origine diversă, unele mai vechi decât invadatorii turcofoni, cu o identitate foarte bine conturată (armenii, iranienii, grecii), iar altele mai noi, însă mult mai eficiente în politica de intimidare militară şi de asimilare lingvistică, culturală şi economică (ruşii)[143].

► *Existența unor identități turcofone artificiale*[144]. O problemă, care obstrucționează serios proiectul turcofon, este reprezentată de crearea şi atribuirea anumitor comunități a unei identități artificiale în detrimentul celei asumate în mod firesc, urmare a evoluției istorice. În mod special, Rusia a urmărit să divizeze minoritățile turcofone, pentru a le diminua potențialul demografic, prin crearea de false etnii. De pildă, deşi în Altai nu există diferențe majore între hakaşi, şori, tătarii altaieni şi tătarii ciulîm, care, într-un alt context istoric, ar fi putut determina o convergență etnică, interesul rus pentru a controla zona bogată în resurse locuite de aceste comunități a fost prea important pentru a le permite să se unifice. Moscova a urmărit să reducă aceste comunități la grupuscule etnice (sub 100 000 de membri), incapabile să reziste masei rusofone colonizată în teritoriile lor. Dacă ar fi fost uniți, hakaşii, şorii, tătarii altaieni şi tătarii ciulîm ar fi numărat câteva sute de mii, un număr suficient pentru a se impune, aşa cum s-a întâmplat în Tuva sau în Iakuția, unde tentativa similară a ruşilor a eşuat, prin separarea tofalarilor, tubalarilor şi a altor grupuri cu identitate regională de tuvini, respectiv a dolganilor de iakuți.

Un exemplu semnificativ este cel din Asia Centrală, unde Moscova a accentuat minorele diferențe dialectale pe plan lingvistic dintre kazahi şi kirghizi. Kara-kirghizii şi-au normat mai timpuriu o limba literară utilizată şi de karakalpaci, între care de altfel nu există diferențe genetice. Pentru a-i diviza etnic pe kazahi şi kirghizi, Rusia a normat două noi limbi, exagerând cu regionalisme sau cu neologisme. Şi în cazul uzbecilor au urmărit să aplice un plan similar, vizând să impună diferențe lingvistice între uzbecii din Fergana, mai numeroşi şi cu un dialect mai apropiat de uigură, şi cei din Surhandaria, al căror dialect este mai divergent, influențat de tadjikă. În paralel,

[143] *Ibidem.*
[144] Pentru detalii, a se vedea Anexa nr. 1 a prezentei lucrări.

ruşii au dorit să îi separe şi pe uzbecii kîpciak, vorbitori de dialect kazah, dar cu o conştiinţă naţională uzbecă, fiind supuşi totdeauna emirilor de Buhara sau Samarkand. Moscova nu a reuşit să creeze identităţi artificiale în detrimentul uzbecilor, în cazul cărora prestigiul ideii de uzbec, adică descendent al lui Tamerlan, a fost mult prea mare, astfel că, poate, nu întâmplător, uzbecii reprezintă principalul grup etnic turcofon din Asia Centrală. În Caucaz, ţinta predilectă a ruşilor au constituit-o balkarii, cărora le-au exacerbat particularităţile culturale în vederea accentuării diferenţelor acestora faţă de karaceai.

În zona uralo-volgaică, Moscova a urmărit să-i separe din comunitatea tătarilor de Kazan pe mişari, localizaţi la limita cu Ciuvaşia şi care se deosebesc prin reminiscenţe mai vizibile ale grupului oghur. În cele din urmă, Rusia a eşuat pentru că tătarii de Kazan aveau o limbă normată din Evul Mediu, iar hanatul lor beneficiase de prestigiu în rândul populaţiilor turcofone din regiune. În schimb, Moscova a reuşit să-i separe din rândul tătarilor de Kazan pe başkiri, care nu se disting prin diferenţe lingvistice, ci prin modul de viaţă (cei din urmă locuind în zona forestieră). Credem că iniţiativa rusă se justifică prin imposibilitatea de a accepta în mijlocul propriului teritoriu, într-o zonă foarte bogată în resurse minerale, o naţiune tătară puternică şi numeroasă. Dacă, în prezent, celor aproximativ 8 milioane de tătari li s-ar fi adăugat circa 2 milioane de başkiri şi chiar cei 2 milioane de ciuvaşi, deşi aceştia din urmă se diferenţiază atât lingvistic (oghuri), cât şi religios (creştin-ortodocşi), Rusia ar fi fost nevoită să se confrunte cu un ansamblu turcofon foarte consistent.

Un efect al politicii sovietice de creare de identităţi etnice artificiale pe seama turcofonilor se manifestă în prezent în R. Moldova în cazul găgăuzilor, care, în realitate, sunt turci creştinaţi în rit ortodox.

China a procedat într-o manieră similară pentru a diminua ponderea uigurilor, separând din grupul acestora pe uigurii galbeni, deşii nu există diferenţe lingvistice semnificative. Iranul a acţionat similar cu azerii, mizând pe diferenţele culturale dintre aceştia şi numeroasele triburi turcofone care şi-au menţinut modul de viaţă seminomad. Această politică a Teheranului i-a vizat şi pe turkmeni, din rândul cărora a separat un grup distinct (truhmeni sau khorassani).

Strategiile ruse, chineze şi iraniene iniţiate pe această direcţie au fost favorizate de imperfecţiunile autoidentificării etnice specifice anumitor popoare turcofone, expresie a tinereţii procesului de diferenţiere etno-lingvistică. Acesta exprimă foarte bine stadiile dezvoltare social-economică, care pleacă de la nivelul cel mai coborât al unor populaţii care abia se desprind de stadiul gentilico-tribal şi urcă până la nivelul ridicat al unor societăţi urbane relativ avansate. Desigur, trebuie luat în calcul şi cazul particular al unor popoare care poartă un singur nume, deşi între diferitele grupuri s-au produs cu timpul diferenţieri remarcabile din punct de vedere lingvistic şi social (exemplul tătarilor – din Crimeea, de pe Volga, din Siberia de Vest etc.)[145].

[145] Pentru detalii, a se vedea referatul întocmit de dl. Alexandru Ungureanu, prof. emeritus dr. la Facultatea de Geografie şi Geologie a Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, cu prilejul susţinerii publice, la data de 10.12.2011, a tezei de doctorat „Potenţialul geostrategic al spaţiului turcofon" de către candidat Florin-Bogdan Suciu, drd. al Facultăţii de Geografie şi Geologie a Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi.

b. Provocări externe. Înființarea uniunii turcofone este afectată şi de o serie de factori externi reprezentați de interesul unor puteri eurasiatice de a obstrucționa fondarea unei astfel de megastructuri statale, cât şi de disputele teritoriale şi neteritoriale ale statelor turcofone cu diferite țări învecinate.

► *Opoziția unor puteri absolutiste eurasiatice.* Observăm că dispersia populațiilor turcofone s-a realizat pe un spațiu foarte vast, constituind un avantaj indiscutabil din perspectiva ocupării unor teritorii cu importanță strategică. Însă, aşa cum am văzut, migrația pe distanțe imense a generat discontinuități teritoriale între comunitățile turcofone, fapt ce reprezintă o vulnerabilitate majoră deoarece nu permite valorificarea potențialului strategic al acestora ca un ansamblu unitar, de care au profitat şi profită diverşi actori statali. De altfel, pe linia obstacolelor externe se înscrie opoziția puternică a unor state influente de pe masa continentală eurasiatică. Nu întâmplător, pe de o parte, în S.C.O.[146] pot fi întâlnite ca membri sau observatori, Rusia, China şi Iranul, adică țări pe teritoriul cărora locuiesc minorități turcofone, iar pe de altă parte, aceste puteri au reuşit să coopteze în cadrul organizației chiar statele central-asiatice turcofone. Însă S.C.O. nu vizează numai obstrucționarea extinderii sferei de influență a Turciei în Asia Centrală, ci, mai ales, a S.U.A., care, sub protecția N.A.T.O., ar putea valorifica potențialul geostrategic al spațiului turcofon împotriva intereselor Rusiei, Chinei şi Iranului. Evoluția relațiilor internaționale ne demonstrează totuşi că, din cauza divergențelor puternice existente între puterile absolutiste, nu este posibilă o alianță durabilă între acestea[147].

O astfel de constatare este deosebit de importantă din perspectiva faptului ca S.C.O. să nu funcționeze eficient împotriva unei eventuale uniuni turcofone, date fiind interesele opuse care se manifestă între Rusia, China şi Iran.

► *Dependența energetică şi incapacitatea valorificării resurselor.* Dependența energetică a Turciei față de resursele ruse şi tendința Moscovei de a controla companiile petro-gazeifere din Caucaz şi Asia Centrala ne relevă, de asemenea, un impediment serios în edificarea megaconstrucției turcofone. Numai obținerea independenței energetice a Turciei, principalul nucleu etatic în jurul căruia se poate coagula uniunea turcofonă, şi posibilitatea Azerbaidjanului, Kazahstanului şi Turkmenistanului de a-şi valorifica potențialul energetic, fără ingerința Rusiei, asigură premisele necesare realizării unei suprastructuri capabile să concureze cu ceilalți actori majori de pe scena mondială. Unitatea economică reprezintă o etapă intermediară indispensabilă celei politice, aşa cum a demonstrat-o proiectul european. Nu întâmplător, imediat ulterior dezmembrării U.R.S.S., Ankara a vizat să coopteze statele turcofone în organizațiile economice unde Turcia deținea calitatea de membru fondator. Astfel, Azerbaidjanul, Kazahstanul,

[146] Pentru detalii cu privire la înființarea S.C.O., a se vedea: Bobo Lo, *op. cit.*, pp. 104-112.

[147] Evidențiem că, în al Doilea Război Mondial, din cauza divergențelor ideologice, Germania, U.R.S.S. şi Japonia nu au reuşit să realizeze o alianță solidă a puterilor continentale ce i-ar fi asigurat un avantaj strategic important contra democrației euroatlantice. Dimpotrivă, deşi inițial au semnat un pact de neagresiune ce a vizat împărțirea sferelor de influență în Europa Orientală, între Germania şi U.R.S.S. a izbucnit un război devastator (n.a.).

Kirghizstanul, Turkmenistanul şi Uzbekistanul au aderat la Organizația de Cooperare Economică (înființată în 1985), iar, în plus, Baku a fost atras în Organizația de Cooperare Economică de la Marea Neagră (înființată in 1992)[148].

► *Relații conflictuale cu state neturcofone învecinate.* Un obstacol serios în calea materializării uniunii turcofone îl constituie şi disputele atât teritoriale, cât şi neteritoriale pe care aceste state le au cu diferite țări învecinate. Situația este agravată de faptul că cele mai numeroase divergențe le are Turcia, sens în care putem reține problemele nerezolvate ale Ankarei cu Bagdadul, din cauza continuității teritoriale a kurzilor şi turcomanilor, cu Erevanul, care revendică accesul istoric la Marea Neagră şi recunoaşterea genocidului armean, cu Damascul, pentru gestionarea resurselor de apă ale Tigrului şi Eufratului, cu Tibilisi pe tema Lazistanului, cu Sofia în nord-estul Balcanilor, cu Atena atât în peninsulă, cât şi în bazinul est-mediteraneean, cu Nicosia în nord-estul Ciprului. Un conflict major opune Azerbaidjanul Armeniei în Nagorno-Karabah, însă surse de tensiune pot fi identificate în relația cu Moscova pe tema populației lezghine şi, mai ales, cu Teheranul privind numeroasa comunitate azeră din Iran. Trebuie menționate şi raporturile tensionate dintre Uzbekistan şi Tadjikistan din cauza oraşelor Buhara şi Samarkand sau chiar a regiunii oraşului Hodjent din Valea Ferganei. Neînțelegeri cu privire la Valea Ferganei se manifestă şi între Kirghizstan şi Tadjikistan pe tema platourilor din estul Pamirului.

2.4.3.3. Rolul istmului ponto-baltic în formarea uniunii turcofone

Extinderea structurilor euroatlantice spre Europa Orientală constituie un context favorabil dezvoltării proiectului turcofon ca parte a expansiunii democrației euroatlantice spre *Heartland*. Aderarea României şi Bulgariei la Alianța Nord-Atlantică a consolidat poziția deținută în spațiul pontic de N.A.T.O. prin intermediul Turciei, permițând aplicarea unor noi inițiative strategice.

În realitate, România şi Bulgaria, prin accesul la Marea Neagră, constituie un segment important al zonei ponto-baltice, care, pe fondul disoluției U.R.S.S. şi extinderii procesului euroatlantic în Europa Orientală, s-a transformat într-o poartă de trecere spre interiorul Eurasiei[149]. Partea sudică a acestui segment, mai precis bazinul vestic al Mării Negre, corespondentă litoralului românesc şi bulgar, tinde să devină epicentrul eforturilor politico-militare depuse de N.A.T.O. pentru constituirea în regiune a unei baze de sprijin menită să asigure extinderea alianței în zona Caucazului.

Pe acest fond, se încearcă joncțiunea cu Georgia, Azerbaidjan şi, eventual, Armenia, state ce pot să reprezinte pilonii politicii N.A.T.O. în regiunea menționată. Accesul structurii nord-atlantice la Marea Neagră, cât şi, în perspectivă, la Marea Caspică ar permite N.A.T.O., cunoscută, în

[148] Arnaud Kalika, op. cit., p. 107.
[149] Termen utilizat în sensul conceptului de *gateway* promovat de Sauel Cohen (n.a.); pentru detalii, a se vedea: Paul Dobrescu, *op. cit.*, p. 49.

special, ca forță militară maritimă, să-şi valorifice acest potențial în interiorul masei eurasiatice. O astfel de inițiativă ar putea fi considerată neviabilă, având în vedere că Marea Caspică nu comunică direct cu Oceanul Planetar, în timp ce Marea Neagră are o legătură limitată cu acesta, prin intermediul strâmtorilor Bosfor şi Dardanele (aflate însă sub controlul Turciei). Dar valoarea strategică a celor două spații maritime rezultă din potențialul fluviilor care se varsă – Dunărea, Nistru, Bug şi Nipru pentru Marea Neagră, respectiv Volga şi Ural, pentru Marea Caspică. Aceste fluvii navigabile reprezintă căi de acces ce pot asigura controlul politico-economic şi chiar militar al unor importante regiuni din Eurasia, având în vedere numeroasele state traversate. În plus, accesul la Marea Caspică facilitează Alianței Nord-Atlantice expansiunea în spațiul turcofon nu doar din Caucaz, ci şi din Asia Centrală, care formează o parte însemnată a *Heartlandului* (inițial, spre Kazahstan şi Turkmenistan – state riverane spațiului caspic – şi ulterior, către Uzbekistan şi Kirghizstan, care se învecinează cu acestea).

Aplicarea inițiativei ar evidenția apariția unui nou culoar strategic, constituit din Marea Neagră şi Marea Caspică, care să favorizeze extinderea şi controlul N.A.T.O. asupra *Heartlandului*, iar implicit al Eurasiei şi mapamondului. Un beneficiar evident al inițiativei strategice nu poate fi decât proiectul turcofon susținut de Ankara. În acceptarea acestei realități, trebuie să avem în vedere că elementul turcofon este singurul nucleu etnic care poate coagula într-o măsură aproape coerentă din punct de vedere teritorial extinderea N.A.T.O. şi, eventual, U.E. spre *Heartland* pe direcția menționată. De asemenea, prin poziția geografică, forța demografică, economică şi militară, dar şi prin gradul avansat de democratizare a societății, comparativ cu celelalte țări din regiune, Turcia poate obține sprijinul la Bruxelles pentru realizarea proiectului.

În paralel, nu trebuie să omitem că o remorcare durabilă a spațiului turcofon la valorile occidentale (în simbioză, desigur, cu cele locale) ar putea, totodată, debloca subdezvoltarea estului şi sud-estului Europei, plasate la periferia unor megaconstrucții statale (U.E. şi C.S.I.). S-ar constitui premisele eliminării unui blocaj istoric al dezvoltării istmului ponto-baltic, care timp de secole a fost un spațiu afectat de dezvoltarea în zonă a unor proiecte imperiale absolutiste, aflate într-un permanent conflict. În perioada antebelică şi în timpul primei conflagrații mondiale, istmul ponto-baltic a fost disputat din punct de vedere teritorial între autoritarismul austro-ungar, rus, german şi otoman, fiind succedat în ultimul război mondial de conflictul între totalitarismul comunist şi cel nazist. Disoluția U.R.S.S. a permis, în plan strict regional, Turciei să-şi afirme influența în zona spațiului pontic prin crearea, la inițiativa Ankarei, a unei organizații de cooperare economică (1992)[150]. Mai important a fost că implozia sistemului sovietic a avut ca efect extinderea în zonă a U.E. şi N.A.T.O., însă dificultățile întâmpinate de statele din istmul ponto-baltic de a

[150] Organizația de Cooperare Economică la Marea Neagră. În prezent, din organizație fac parte 12 membri: Albania, Armenia, Azerbaidjan, Bulgaria, Georgia, Grecia, R.Moldova, România, Federația Rusă, Serbia - Muntenegru, Turcia şi Ucraina (n.a.).

asimila şi, mai ales, de a consolida acest set de valori politico-economice afectează procesul de integrare a ţărilor din regiune în sfera democraţiei euoroatlantice. Desigur, cauzele sunt multiple şi sunt consecinţa unei evoluţii istorice a acestor state, a căror existenţă s-a bazat pe instituţii ineficiente ce au activat / activează în beneficiul grupurilor de interese, şi nu al cetăţeanului. În pofida aderării la U.E. şi la N.A.T.O. a unui segment important din istmul ponto-baltic, regiunea continuă să reprezinte, aşa cum s-a întâmplat în secolele XVIII-XX, un *espace entre deux*[151], adică o zonă privită ca intermediară nu numai din afară (fie dinspre Occident, fie dinspre Orientul Apropiat sau Rusia), ci şi dinăuntru, fapt ce induce, în diverse grade, cetăţenilor din aceste state un profund sentiment de incertitudine[152].

2.5. Avantaje rezultate în beneficiul euroatlantic prin formarea uniunii turcofone

2.5.1. Diversificarea opţiunilor strategice pentru forţele euroatlantice

a. Perspective geostrategice. Dacă preocuparea Ankarei de a obţine sprijinul N.A.T.O., pentru formarea unui suprastat turcofon credem că s-ar circumscrie intenţiilor acesteia de reafirmare ca putere regională şi chiar mondială, aşa cum reuşise să se impună în timpul domniei lui Soliman Magnificul (1520-1566), interesul democraţiei euroatlantice ar fi mult mai profund.

► *Modificarea raporturilor de forţă în Eurasia.* Din perspectiva trecutului istoric, s-ar urmări alianţa cu un spaţiu, care, timp de secole, a fost ostil Occidentului, ameninţându-i inclusiv existenţa, prin incursiunile hunilor, mongolilor sau chiar ale otomanilor. O astfel de iniţiativă ar modifica esenţial viziunea asupra raporturilor de forţă deoarece N.A.T.O. ar valorifica potenţialul unui spaţiu ale cărui energii au fost canalizate împotriva Europei. Perspectiva nu ar fi inedită, întrucât s-ar reînnoda firul negocierilor purtate de regele Franţei, Ludovic al IX-lea cu mongolii, aflaţi la apogeul puterii lor, pentru realizarea unei alianţe împotriva arabilor (1248-1249)[153]. În aceste context, asocierea democraţiei euroatlantice cu spaţiul turcofon nu trebuie privită decât sub unghiul necesităţii contracarării politice a absolutismului eurasiatic, fără niciun fel de valenţe culturale sau religioase.

În mod special, se evidenţiază interesul S.U.A. de a susţine, sub tutela N.A.T.O., dezvoltarea unei megaconstrucţii turcofone, având în vedere imperativele strategice determinate de necesitatea asigurării controlului asupra masei eurasiatice şi, implicit, asupra mapamondului. Considerăm că aceste cerinţe sunt impuse de insuficienţa stăpânirii Eurasiei de pe poziţia unei fortăreţe nord-atlantice, în pofida faptului că N.A.T.O. a pătruns adânc până în estul european şi tinde să

[151] Termen introdus şi promovat de Violette Rey; pentru detalii cu privire la concept, a se vedea: Violette Rey, (coord.), *Les territoires centre-europeens. Dilemmes et defis,* La Découverte, Paris, 1998.

[152] De altfel, instabilitatea socio-politică şi economică este caracteristica dominantă a acestor ţări, care tind să înregistreze unui cele mai grave regrese demografice din istoria Europei pe timp de pace. Regiunea este marcată de peste un secol de sold migratoriu negativ (n.a.).

[153] Pentru detalii, a se vedea capitolul I al prezentei lucrări.

destructureze spațiul de influență rus, prin sprijinirea oricărei disidențe în cadrul C.S.I., aşa cum s-a întâmplat în cazul G.U.A.M.[154]. Nici măcar lanțul de baze militare anglo-americane poziționat în interiorul sau în vecinătatea țărmurilor Eurasiei, precum şi superioritatea tehnologică din prezent nu pot asigura S.U.A un avantaj decisiv în confruntarea cu puterile mondiale sau care aspiră la acest rang: Rusia, China şi Iran, coalizate, după cum am observat, în cadrul S.C.O.. În pofida caracterului eterogen al alianței, coagularea unui nucleu al puterilor eurasiatice va constitui un obstacol major în exercitarea controlului american asupra Eurasiei. Prin centralitatea poziției sale geografice şi accesul sau, chiar, controlul unor rute continentale şi maritime, axa Moscova-Beijing-Teheran deține o valoare strategică deosebită, susținută de exploatarea unor resurse materiale şi umane, cu o importanță nu doar cantitativă, ci şi calitativă. Dacă S.C.O. ar deveni o coaliție funcțională în plan politico-militar, puterile eursiatice ar exercita o presiune imensă asupra frontierelor europene ale N.A.T.O. şi, implicit, U.E. (spațiul ponto-baltic), asupra sferei de influență asiatice a S.U.A. (spațiul taiwanezo-nipono-coreean şi spațiul afgano-pakistanez, cu repercusiuni în spațiul A.S.E.A.N.[155], respectiv M.E.N.A[156]), precum şi asupra unor puteri nevoite să-şi reconceapă propria strategie de securitate (India, Israel etc.). Pe acest fond, o eventuală sciziune la nivelul relațiilor euro-americane, care ar implica o dezvoltare politico-militară independentă a U.E., ar presupune o izolare completă a Washingtonului pe scena politică globală[157].

► *Legarea teritorială a punctelor strategice.* Spațiul turcofon, privit ca un ansamblu unitar, ar consolida pozițiile deținute de forțele euroatlantice pe masa continentală. În realitate, arealul îşi va redobândi valoarea de spațiu de tranzit, reactivând Drumul Mătăsii la adevăratul său potențial. Conexiunile intercontinentale între centrele de putere existente şi cele aflate în proces de afirmare presupun traversarea acestui spațiu indiferent de axele posibile (Beijing, Moscova, New Delhi, Teheran sau Bruxelles). În paralel, s-ar reuşi construirea unei structuri coerente şi consistente pe masa eurasiatică, prin legarea teritorială a diferitelor puncte strategice deținute, mai ales a statelor aliate / partenere, unind Europa Occidentală, Europa Orientală, Orientul Apropiat, Asia Centrală, Orientul Îndepărtat. În acest cadru, se va evidenția importanța unor pivoți regionali care vor juca un rol deosebit în susținerea proiectului şi care vor beneficia din partea S.U.A. de un tratament politico-economic special, cât şi militar prin prezența unor corpuri armate puternice. Aceşti pivoți regionali ar putea reprezenta un tandem de state, precum Franța şi Germania, sau Kazahstan şi

[154] Organizație regională pentru promovarea democrației şi dezvoltării economice formată din Georgia, Ucraina, Azerbaidjan şi R. Moldova (n.a.).
[155] Asociația națiunilor din sud-estul Asiei, organizație politică şi economică formată din zece țări: Brunei, Cambodgia, Filipine, Indonezia, Laos, Malaezia, Myanmar, Singapore, Thailanda şi Vietnam. (n.a.)
[156] Acronim (Middle East and North Africa) pentru a desemna regiunile Orientul Mijlociu şi Nordul Africii (n.a.).
[157] Din punct de vedere geografic, raportat la *Heartland*, S.U.A. se află la periferia lumii, iar participarea lor la jocul geopolitic mondial, reprezentat de controlul masei continentale eurasiatice, s-a realizat, în principal, prin intermediul Europei Occidentale, iar în secundar, al Extremului Orient (n.a.).

Uzbekistan, ori o singură țară, precum Polonia, Turcia, Pakistan şi Japonia[158]. Implicit, pe harta globului ar fi haşurate noi spații gri ce vor constitui zone tampon, dintre care evidențiem ca importanță Ucraina şi Caucazul.

Arealul turcofon ar putea reprezenta o placă turnantă între Occident şi Orient, reasigurând echilibrul între aceste spații, aşa cum Bizanțul a realizat-o timp de milenii, constituind o civilizație intermediară. Geostrategic, prin poziția ocupată şi perspectiva demografică, Turcia poate juca, în beneficiul democrației euroatlantice, acest rol decisiv în legarea durabilă, din punct de vedere politic şi cultural, a Occidentului de Orient. Turcia deține potențialul uman pentru a deveni un centru de difuziune a unei noi civilizații, a unui nou imperiu de mijloc, cum a fost şi Bizanțul. Crearea unui nou centru de putere în aria turcă ar putea determina apariția unor axe interesante pe continentul european (Viena-Budapesta-Bucureşti-Sofia-Istanbul).

b. Perspective geoeconomice. Dezvoltarea în plan geopolitic a uniunii turcofone pe masa eurasiatică va presupune obținerea unor avantaje geoeconomice semnificative de către spațiul euroatlantic.

► *Exploatarea eficientă a resurselor energetice.* Datorită resurselor energetice de care dispune, Caucazul, regiunea caspică şi Asia Centrală, sedii ale populației turcofone, reprezintă spații cu o spectaculoasă ascensiune pe scena geopolitică, devenind zone de interes pentru cei mai importanți actori internaționali[159]. Legarea teritorială a punctelor strategice va presupune formarea unei rețele eficiente de exploatare a resurselor energetice din Caucaz şi Asia Centrală în beneficiul forțelor euroatlantice. Raportat strict la spațiul turcofon, atât gazul natural kazah şi uzbec, cât şi petrolul azer, turkmen şi kazah vor constitui surse de alimentare pentru industria statelor U.E. şi N.A.T.O.[160]. Nu întâmplător, remarcăm că pretabilitatea spațiului turcofon la occidentalizare se datorează nu numai proximității (accesibilității), ci şi complementarității economice, deoarece ne raportăm la un areal al cărui consumator firesc (natural) este Europa. Menținerea stabilității politice în zona Caucazului prin detensionarea relațiilor Turciei şi Azerbaidjanului cu Georgia şi Armenia, inclusiv prin integrarea euroatlantică a acestor două țări, constituie şi un imperativ geoeconomic, nu doar geopolitic. O astfel de stabilitate este necesară înființării unui coridor de aprovizionare a Europei de către resursele naturale din zona caspică, care, până în prezent, s-a materializat, prin inaugurarea, în 2005, a oleoductului Baku-Tibilisi-Ceyhan[161].

Nevoia euroatlantică de a valorifica potențialul natural se află într-o strânsă corelație cu necesitatea statelor turcofone de a avea acces la mijloacele tehnologice aferente procesului de

[158] Conform teoriei statelor pivot; pentru detalii, a se vedea; Paul Dobrescu, *op. cit.*, pp. 110-112.
[159] Constantin Hlihor, *Geopolitica şi geostrategica în analiza relațiilor internaționale contemporane,* Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I", Bucureşti, 2005, p. 198.
[160] Tentativa materializării unei astfel de strategii o identificăm, în prezent, în demersurile întreprinse pentru realizarea proiectului *Nabucco.* (n.a.).
[161] Pentru detalii cu privire la această inițiativă, a se vedea: Loïc Simonet, *L'oléoduc Bakou-Tbilissi-Ceyhan: les défis d'une canalisation stratégique,* în Géopolitique de la Turquie..., pp. 79-88.

extracție a resurselor. De altfel, însăşi exploatarea bogățiilor subsolului reprezintă o importanță deosebită pentru aceste țări din perspectiva valorizării principalelor surse de alimentare a economiilor naționale. Există posibilitatea ca spațiul turcofon, în special părțile sale componente din Caucaz şi Asia Centrală (bogate în zăcăminte şi situate în aria *Heartlandului*), să încerce a se opune tendinței de creare a unor energii alternative. Explicația ar putea consta în riscul devalorizării propriilor avantaje, cu un potențial strategic considerabil la momentul prezent. Din această perspectivă, adoptarea unei asemenea poziții ar coincide şi ar favoriza politica anumitor puteri absolutiste, Rusia şi chiar Iranul, a căror strategie se fundamentează pe folosirea procesului de valorificare a gazelor naturale şi petrolului ca instrument de afirmare a puterii.

Deoarece însemnătatea poziției strategice este determinată, într-o măsură semnificativă, de bogăția zăcămintelor de petrol şi gaze naturale, perspectiva inevitabilă a epuizării acestor rezervoare va forța statele turcofone menționate să-şi reconceptualizeze propriile strategii. Într-un astfel de context, țările respective şi, implicit, ansamblul spațiului turcofon ar putea lua în calcul ca fondurile obținute din exploatarea petrolului şi a gazelor naturale să fie folosite pentru achiziționarea de tehnologii superioare, chiar dacă se bazează pe un alt tip de energie. O asemenea schimbare a viziunii strategice ar fi impusă de necesitatea identificării unor alternative viabile pentru dezvoltarea regiunii, având în vedere că, în prezent, procesul de valorificarea a zăcămintelor naturale reprezintă unica sursă de finanțare importantă. Acest complex de situații ar facilita o apropiere a statelor turcofone de puterile capabile să producă tehnologii superioare, precum S.U.A., U.E, Japonia şi chiar China, interesate de accederea la un alt stadiu evolutiv, din cauza dificultăților întâmpinate pe linia fundamentării propriilor strategii de dezvoltare pe actualul tip de resurse energetice[162].

► *Susținerea ritmului de dezvoltare industrială.* Preocuparea democrației euroatlantice pentru edificarea megaconstrucției etatice turcofone este strâns legată şi de accesul la importantele resurse naturale din arealul de referință. Exploatarea zăcămintelor caucaziene şi central-asiatice pentru ca U.E. şi N.A.T.O. să-şi mențină ritmul de dezvoltare industrială devine esențială din perspectiva euroatlantică a evoluției sale. Deşi s-a aflat în permanență în inferioritate demografică, civilizația occidentală a reuşit să se impună ca forță motrice a istoriei nu doar printr-o organizare politică de tip democratic, ci mai ales prin progresul tehnologic. În prezent, Occidentul are nevoie de resursele caucaziene şi central-asiatice pentru a crea noi tehnologii bazate pe un tip alternativ de energie (solar, eolian etc.), nedeținut de un stat anume care ar putea să-i condiționeze evoluția socio-economică[163]. Miza conectării la petrolul şi gaze naturale ale Caucazului şi Asiei Centrale este foarte importantă pentru democrația euroatlantică, deoarece supremația tehnologică pe care se

[162] Această ipoteză este condiționată de capacitatea puterilor în cauză de a produce tehnologii superioare, pe baza resurselor actuale. Deşi s-au obținut rezultate promițătoare, este necesar ca aceste tehnologii să poată susține procesul de dezvoltare la nivelul întregului ansamblu socio-economic al umanității. (n.a.).

[163] Ne raportăm la un tip de energie imaterial şi neteritorial care va transfera societatea într-un alt plan evolutiv din punct de vedere tehnologic. (n.a.).

fundamentează în cele din urmă însăşi puterea Occidentului este dependentă de alimentarea cu resurse energetice[164].

În consecință, spațiul turcofon în jocul puterilor mondiale ar dobândi o valoare economică în faza sa inițială, pentru ca, ulterior, să capete profunde valențe socio-culturale chiar pentru societatea umană. Miza ar putea avea un rol decisiv în disputa ce se conturează între cele două viziuni antagoniste: pe de o parte, forțe ce doresc menținerea actualului stadiu de dezvoltare, pentru conservarea propriilor avantaje (Rusia, Iran), iar pe de altă parte, cele interesate de impunerea unui ritm evolutiv superior, din punct de vedere tehnologic, pentru afirmarea propriei puteri şi anularea / diminuarea capacităților strategice ale adversarilor. Privit dintr-un unghi strict evolutiv, această realitate este punctul maxim de tensiune din interiorul puterilor absolutiste care opune Moscovei şi Teheranului tocmai China, modestă în zăcăminte şi, implicit, interesată de dezvoltarea unor resurse alternative. Semne ale acestei viitoare surse de conflict pot fi identificate încă din prezent, având în vedere că pentru China, în relațiile sale cu Rusia, Japonia, India şi S.U.A., legătura Beijing-Washington este cea mai importantă deoarece asigură dezvoltarea țării. O deteriorare a raporturilor cu S.U.A. ar periclita accesul Chinei la capitalul şi tehnologia americană, indispensabile afirmării ca putere a Beijingului[165].

Acceptând ipoteza existenței unei condiționări între factorul economic şi cel politic, trebuie să admitem ca iminentă democratizarea *Heartlandului*, favorizată de realitatea economică nu doar din statele turcofone, ci chiar din Rusia, China şi Iran. Dacă, în plan politic, democrația euroatlantică mai este nevoită să înfrunte absolutismul eurasiatic, în domeniul economic, capitalismul, strâns legat de liberalism, s-a impus aproape definitiv. De altfel, procesul de globalizare nu face decât să faciliteze expansiunea acestui sistem de valori economice pe întreg mapamondul. Nu întâmplător, Uniunea Sovietică a falimentat din cauza economiei planificate, iar Moscova a trebuit să schimbe învățăturile lui Karl Marx cu ale lui Adam Smith, în timp ce China, pentru a supraviețui, a fost nevoită să introducă pe lângă economia centralizată şi pe cea de piață (conform principiului un stat, două sisteme). În pofida accederii la putere a unui regim politic fundamentalist la Teheran, în Iran funcționează o economie de piață bazată pe mecanismul liber al cererii şi ofertei. De altfel, liberalismul nu poate fi decât starea naturală în care economia se poate manifesta eficient în gestionarea resurselor, reglementând relațiile dintre entități statale şi / sau nonstale, dar şi între cetățeni. Renunțarea la acest principiu implică, automat, subdezvoltare, iar cazurile Cubei şi Coreei de Nord, exponenți ai totalitarismului comunist, sunt şi în prezent elocvente pentru ceea ce înseamnă experimentele nereuşite ale economiei planificate[166].

---

[164] Paul Dobrescu, *op. cit.,* p. 346.
[165] Zbiegniew Brezezinski, *Triada geostrategică,* Editura Historia, Bucureşti, 2006, p. 16.
[166] Supraviețuirea regimului comunist nord-coreean s-a datorat sprijinului economic acordat de China, iar a celui cubanez, susținerii financiare a U.R.S.S., iar mai recent a Venezuelei. (n.a.).

2.5.2. Realizarea unei contraponderi față de puterile absolutiste eurasiatice

a. În raport cu Rusia. Înființarea unei uniuni turcofone, susținută la Bruxelles, va implica nu doar eliminarea controlului pe care Moscova îl exercită asupra unor regiuni bogate în zăcăminte din Caucaz şi Asia Centrală. Megastructura statală va urmări să-şi extindă gradual influența şi asupra teritoriilor abundente în resurse din *Heartland*, locuite de numeroase comunități turcofone.

► *Atragerea minorităților turcofone.* Fondarea uniunii turcofone ar putea direcționa minoritățile turcofone din Rusia spre această megaconstrucție statală. O astfel de evoluție ar alimenta poziția ostilă adoptată, în prezent, de anumite comunități turcofone în raport cu autoritățile centrale de la Moscova.

Potențialul de ostilitate este generat de aspecte de ordin politic, cazul tuvinilor, care, odată cu dezmembrarea U.R.S.S., au inițiat o amplă campanie pentru independență şi au exercitat presiuni asupra rusofonilor să migreze din regiune, fiind elocvent din acest punct de vedere[167]. Tensiunile s-au accentuat în timp la nivelul relațiilor interetnice din Rusia, urmare a intențiilor manifestate de Moscova de a contrabalansa ascensiunea demografică a minorităților turcofone prin divizarea lor permanentă. De pildă, în 2001, Rusia a împărțit comunitatea tătară în şapte grupuri etnice distincte, recensământul din 2002 înregistrând următoarele minorități: tătarii (în general), tătarii de Kazan, tătarii siberieni, tătarii de Crimeea, tătarii de Astrahan, mişarii şi kriaşenii (tătarii creştinați). Divizarea a vizat evitarea recunoaşterii oficiale a numărului real al populației tătare, fapt ce ar fi putut implica efecte în planul relațiilor interetnice din Tatarstan şi în raporturile acestei republici cu autoritățile centrale de la Moscova. În Tatarstan, potrivit recensământului din 1989, tătarii reprezentau 48,5 % din populația republicii autonome, în timp ce ruşii numărau 43,3%, iar potrivit anumitor estimări, ulterior disoluției Uniunii Sovietice, turcofonii ar fi obținut majoritatea. Moscova, prin divizările etnice impuse, a anulat însă acest avantaj demografic, astfel încât majoritatea este deținută în continuare de factorul rusofon. În consecință, tătarii nu dețin legitimitatea necesară pentru a invoca dreptul obținerii de autonomie națională în cadrul Federației Ruse[168].

Mai grav este faptul că, în continuarea politicii sale de limitare a influenței factorului turcofon, Moscova a dispus restrângerea drepturilor acordate. Însă trebuie să subliniem că există riscul ca opțiunea populațiilor turcofone sau a unei părți importante a acestora să fie direcționată nu spre proiectul democratic al uniunii turcofone, ci spre forme politice radicale (terorismul). De

---

[167] Leokadia Drobizheva, Rose Gottemoeller, Catherine McArdle Kelleher, *Ethnic conflict in the post-Soviet world: case studies and analysis,* M.E. Sharpe, 1998, pp. 179-194. Ulterior migrării ruşilor, tuvanii au inițiat un amplu proces de decolonizare culturală, având ca scop reconstruirea urgentă a unei ideologii naționale în care revalorizarea tradițiilor şamanice joacă un rol central; pentru detalii, a se vedea: Charles Stepanoff, *Chamanisme et transformation sociale à Touva*, Etudes mongoles et siberiennes, centrasiatiques et tibétaines**,** nr. 35 / 2004.

[168] Shireen T. Hunter, Jeffrey L. Thomas, Alexander Melikishvili, *Islam in Russia: the politics of identity and security,* M.E. Sharpe, 2004, p. 242.

exemplu, în prezent, în Tatarstan, între ruşi şi tătari nu se înregistrează tensiuni majore, numărul semnificativ al căsătoriilor mixte şi suportul popular acordat bilingvismului putând fi reținute ca probe în susținerea aserțiunii că regiunea este un model de coexistență paşnică interreligioasă şi interetnică. Totuşi, acest calm relativ nu înseamnă că tensiunile sunt total inexistente şi că rețeaua islamistă cecenă nu ar putea să-şi extindă influența pe teritoriul tătar. De fapt, procesul de armonizare a constituțiilor regionale cu cea federală a afectat drepturile şi libertățile acordate tătarilor, determinând o serie de nemulțumiri în rândul naționaliştilor, care, pentru realizarea propriilor aspirații, ar putea să urmeze calea unui naționalism islamic. Emergența unui conflict între republica tătară şi Moscova devine previzibil, iar izbucnirea acestuia ar putea fi fatală pentru integritatea teritorială a statului rus[169].

Observăm însă că aceste tensiuni nu au în exclusivitate un caracter politic, ci şi unul profund economic, opunând regimul excesiv centralizat al Moscovei de gestionare a resurselor şi populațiile din regiunile pe teritoriul cărora sunt exploatate bogățiile naturale. În consecință, pentru Moscova, există riscul ca, pe fondul continuării procesului de distribuire inechitabilă a resurselor, nemulțumirilor populațiilor turcofone şi fino-ugrice să li se suprapună, din considerente strict economice, cele ale etnicilor ruşi din diferitele republici autonome din Karelia, Caucaz şi Siberia. În anumite zone din Rusia, se înregistrează în prezent astfel de nemulțumiri în rândul unor populații locale de origine turcofonă, semnificativ fiind cazul Iakuției, o regiune extrem de bogată în resurse (diamant, cărbune, petrol, gaze naturale etc.), care s-a confruntat, în ultima perioadă, din cauza mineritului, cu un aflux de populație rusă sau slavă provenind din zona europeană, cu implicații în modificarea structurii etnice. În consecință, s-au înființat industrii puternice de exploatare a resurselor, subordonate direct Moscovei, fără niciun control din partea autorităților locale din Iakuția şi fără să se împartă profiturile cu acestea din urmă. În timp ce iakuților le-a fost obstrucționat accesul de a lucra în minerit, iar economia lor tradițională s-a degradat într-un ritm accelerat din cauza poluării mediului de către industria minieră, imigranții au beneficiat de salarii mari şi de o serie de privilegii nerecunoscute populației autohtone. Pe acest fond, a intervenit o deteriorare a relațiilor interetnice în zonă în ultimele decenii, mişcarea naționalistă iakută militând pentru restricționarea migrației în regiune şi încurajarea expatrierii voluntare a populației non-iakute[170]. Coalizarea regiunilor turcofone, din cauza nemulțumirilor acumulate de modul de gestionare a resurselor şi împărțire a profiturilor obținute de Moscova, constituie un risc serios pentru Rusia. Nu trebuie să omitem că, de exemplu, urmare a nerespectării înțelegerilor economice

[169] Chaterine Curchense, *La double identité nationale russe envers l'islam et ses incidences sur la politique internationale de la Fédération de Russie,* Université du Québec à Montreal, Service des bibliothèques, 2008, pp. 38-39. Procesul de armonizare a constituțiilor regionale cu cea federală a fost inițiat sub Vladimir Putin, iar drepturile şi libertățile acordate tătarilor s-au realizat în timpul lui Boris Elțin. (n.a.).

[170] Anatoly M. Khazanov, *Nationalism and Neoshamanism in Yakutia*, Michigan discussions in anthropology, Post/Soviet Eurasia, vol. 12, 1996, pp. 77-86.

realizate cu Moscova, Iakuția s-a aliat cu Tarstastan şi Başkiria, suspendându-şi plata taxelor către bugetul federal (1992)[171].

► *Extinderea sferei de influență turcofonă spre Oceanul Arctic.* Perspectiva inaugurării rutei circumterestre arctice va presupune un interes crescut al uniunii de a avea acces la această cale navigabilă, urmărind să-şi deschidă, în detrimentul Rusiei, un culoar la Oceanul Înghețat prin intermediul comunităților turcofone din Siberia. Ca să supraviețuiască, uniunea turcofonă va fi forțată să opteze pentru această variantă de expansiune deoarece, în caz contrar, ar risca să-şi conserve poziția de zonă tampon între axele de putere eurasiatice. O astfel de inițiativă ar fi favorizată de faptul că spre nord spațiul etnic turcofon se învecinează cu Oceanul Arctic prin intermediul Iakuției. Nu excludem în context nici o coalizare a unor populații siberiene mai numeroase, de origine turco-mongolă, care ar putea să faciliteze materializarea acestui proiect. Dată fiind apartenența religioasă a unor comunități siberiene la budism, uniunea turcofonă ar putea să fie concurată de politici similare concepute la Ulan Bator şi, mai ales, la Beijing. Nu trebuie să uităm că Beijingul ar putea lua în calcul posibilitatea exploatării sentimentelor unor populații budiste care, secole la rând, au gravitat cultural spre nucleul teritoriului chinez.

► *Limitarea posibilităților strategice ruse în Asia Centrală.* Eliminarea influenței ruse din Asia Centrală ar presupune pentru Moscova limitarea posibilităților de a dispune de o zonă de repliere strategică în cazul unei invazii militare. Manevra s-a dovedit decisivă în cazul campaniei lui Napoleon I Bonaparte, dar mai ales în fața lui Adolf Hitler, când ruşii au putut să se retragă într-o zonă de securitate, pentru refacerea forțelor, din perspectiva contraofensivei. Dacă în prima situație simpla repliere armată a fost suficientă pentru ca imensitatea spațiului şi clima să învingă Franța bonapartistă, în cea de-a doua, existența unui areal unde Rusia şi-a putut retrage industria şi populația a constituit un factor esențial pentru a rezista împotriva Germaniei hitleriste.

► *Blocarea accesului rus spre mările calde.* Edificarea unei megaconstrucții statale turcofone ar obtura, totodată, canalul de aprovizionare a Moscovei dinspre sud, cu un rol istoric vital în menținerea controlului rus asupra *Heartlandului*. Traseul Golful Persic-Iran-Marea Caspică şi urmând cursul Volgăi a reprezentat principala rută de aprovizionare a U.R.S.S. de către anglo-americani, în timpul ultimului război mondial, pentru a rezista ofensivei germane (1942-1943). Rezistența sovietică, care avea să schimbe cursul războiului pe frontul de răsărit, opusă germanilor la Stalingrad, oraş-port situat la gurile de vărsare ale Volgăi, s-a justificat şi din necesitatea de a menține un cap de pod pentru aprovizionarea U.R.S.S.[172]. Această realitate geostrategică continuă să fie de actualitate, mai ales în situația în care Rusia poate să mizeze, în cazul Oceanului Indian, pe sprijinul Iranului, ca membru observator al S.C.O.. Un alt canal folosit de Moscova pentru a menține legătura cu Teheranul îl reprezintă Caucazul, fond pe care ni se evidențiază interesul major

[171] *Ibidem*, p. 82.
[172] G. Patrick March, *op. cit.*, p. 223.

pe care Rusia îl manifestă pentru controlul zonei. În această ecuație complexă, un rol deosebit îl joacă cooptarea Armeniei în axa Moscova-Teheran, precum şi tutelarea republicilor separatiste create artificial pe teritoriul Georgiei (Osetia de Sud şi Abhazia).

Pe de o parte, înființarea uniunii turcofone care, în Caucaz, s-ar fundamenta pe aderarea Azerbadjanului, iar pe de altă parte integrarea euroatlantică Armeniei şi Georgiei ar obtura eficient şi acest canal dezvoltat pe relația Moscova-Teheran. Numai într-un astfel de context geopolitic, determinat de dezvoltarea în Caucaz a unor structuri de integrare bazate pe valori democratice, apreciem că s-a realiza o reconciliere solidă azero-armeană, care ar detensiona principalul conflict interetnic din zonă şi ar elimina orice pretext al Moscovei de ingerință în regiune. Obturarea celor două canale, maritim (Caspica) şi terestru (Caucaz), pe care Rusia vizează să le controleze pentru a menține legătura cu Iranul, ar avea ca rezultat anularea eforturilor depuse de Moscova pentru a-şi împlini visul geopolitic: accesul la apele calde ale oceanului planetar[173].

Anularea acestui avantaj strategic prezintă o valoare deosebită, având în vedere că, odată cu aderarea României şi Bulgariei la N.A.T.O. (2004), Rusia nu mai deține şanse reale, în actualul context geopolitic, în a-şi deschide un culoar spre Marea Mediterană. Moscova nu mai are decât opțiunea de a accede la Oceanul Indian, fapt ce nu se poate materializa decât cu sprijinul Teheranului.

Nu trebuie omis nici faptul că interpunerea unei structuri de integrare turcofone pe axa Moscova-Teheran ar anihila orice proiect geopolitic de împărțire a sferelor de influență în Asia Centrală între Rusia şi Iran[174]. Consecința materializării uniunii turcofone constă în izolarea pe masa continentală eurasiatică a autocrației ruse şi a fundamentalismului iranian.

► *Exercitarea unei presiuni geostrategice pe direcția nord-sud.* Pentru a rezista unei presiuni exercitate pe direcția Oceanul Arctic-spațiul turcofon, Moscova va trebui să-şi redistribuie populația pe axa nord-sud, realocând, în special, importante resurse la frontiera cu statele turcofone şi în regiunile interne dominate de populații turcofone. Unica sursă care ar putea alimenta această redistribuire a factorului etnic rus o reprezintă imensa barieră umană situată între Caucaz şi Karelia. Diminuarea barierei umane va facilita însă extinderea sferei de influență euroatlantică în istmul ponto-baltic, pătrunzând adânc în Câmpia Europei Orientale. Ucraina ar fi epicentrul acestei confruntări din istmul ponto-baltic, iar integrarea euroatlantică a țării ar izola decisiv Rusia în Europa, Bruxellesul asigurându-şi controlul asupra rutei strategice Berlin-Varşovia-Kiev-Moscova. Chiar dacă Moscova ar avea capacitatea să depună uriaşul efort de redistribuire umană, acesta s-ar

[173] Accesul Rusiei la oceanul planetar s-ar putea realiza fie prin intermediul Mării Mediterane, fie prin intermediul Oceanului Indian (n.a.). Subiect care beneficiază de o atenție deosebită în literatura rusă de specialitate; pentru detalii, a se vedea: Ilie Bădescu, *Tratat de geopolitică*, Editura Mica Valahie, București, 2004, pp. 183-184.

[174] Geopolitica rusă ia în calcul necesitatea unei colaborări pe axa Moscova-Teheran în vederea împărțirii sferelor de influență în Asia Centrală în detrimentul statelor turcofone din regiune. În acest sens, se remarcă teoria susținută de Alexandr Dughin în *Bazele geopoliticii. Viitorul geopolitic al Rusiei.*

putea dovedi inutil atât timp cât sporul demografic turcofon este net superior atât în interiorul Rusiei, cât şi în statele aflate în proximitatea frontierelor sale sudice.

Încadrarea geostrategică a *Heartlandului* pe axa nord-sud şi implicit vulnerabilizarea Rusiei în partea europeană ar spori importanța rolului pe care ar putea să-l joace anumite populații turcofone în subminarea capetelor de pod stabilite de Moscova în Europa: Kaliningrad, Transnistria şi Crimeea. Dacă lipcanii şi karaiții din Polonia şi Lituania sunt în număr insuficient pentru a constitui o contrapondere în Kaliningrad, iar găgăuzii din Republica Moldova se află într-un proces avansat de rusificare pentru a schimba raportul de forțe în Transnistria[175], totuşi ascensiunea demografică a tătarilor în Crimeea constituie o realitate ce poate fi luată în calcul pentru neutralizarea influenței exercitate în peninsulă de Moscova prin intermediul unei importante comunități rusofone.

b. În relația cu China. În eventualitatea edificării megaconstrucției, presiuni similare ar fi exercitate asupra Beijingului, care administrează întinse teritorii unde locuiesc comunități turcofone (în special, uiguri). Înființarea unei megastructuri turcofone în Eurasia, care se va învecina cu Xinjiangul, va presupune crearea unei puteri în proximitatea Chinei. În consecință, Beijingul va fi încercuit strategic de forțele democrației euroatlantice, care dispun de opțiuni militare maritime în sudul şi estul țării, cât şi terestre, în vest. Perspectiva încercuirii ar fi decisivă deoarece ar permite o incursiune spre China continentală, confruntată din cauza subdezvoltării şi a revendicărilor etnice, uigure şi tibetane, cu un grad ridicat de instabilitate socio-economică[176]. Riscurile sunt cu atât mai grave, cu cât eventualele tulburări provocate de uiguri, bazate şi pe un discurs islamist, ar putea să angreneze şi numeroasa comunitate a dunganilor (populație han islamizată). Nu trebuie să uităm că, în anumite momente istorice, dunganii s-au afirmat mai degrabă ca musulmani decât ca etnici han, aşa cum s-a întâmplat, de exemplu, în timpul insurecției conduse de Yakub Beg, favorizând extinderea răscoalei din Xinjiang până în Yun-nan (1866)[177]. Xinjiangul, dominat de factorul turcofon, deşi nu conține resurse petro-gazifiere şi minereuri semnificative raportat la suprafața sa, totuşi, joacă un rol esențial din perspectiva controlului unor rute continentale care leagă China de centrele tradiționale ale Asiei (bazinul indo-gangetic, platoul iranian, piemonturile central-asiatice, Mongolia etc.). În paralel, Beijingul nu s-ar putea folosi eficient de o provincie care reprezintă o platformă ideală pentru susținerea unei ofensive spre *Heartland* şi i-ar permite dominarea unei părți însemnate a Asiei.

---

[175] Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia, and the politics of culture*, Studies of nationalities, Volume 471 of Publication Series, Volume 472 of Hoover Institution Press publication, Hoover Press, 2000, p. 212.

[176] Stéphane Marchand, *op. cit.*, p. 247. China nu este un stat unitar din punct de vedere al dezvoltării, diferențiindu-se trei Chine: una maritimă – prosperă şi foarte dinamică, una interioară – subdezvoltată şi cu reprezentare majoritară în mediul rural, dar care înregistrează progrese semnificative, şi una de vest – cea mai subdezvoltată, locuite de minorități care împărtăşesc alte religii decât confucianismul: uigurii musulmani în Xinjiang, respectiv tibetanii budişti în Tibet; pentru detalii, a se vedea: Paul Dobrescu, *op. cit.*, pp. 204-205.

[177] Pentru detalii cu privire la insurecția condusă de Yakub Beg, a se vedea: Jean Paul Roux, *op. cit.*, p. 413.

Încercuirea Orientului Îndepărtat este vitală, deoarece regiunea tinde să se transforme într-unul dintre cele mai periculoase focare de instabilitate pe mapamond din cauza aspirațiilor nucleare ale Coreei de Nord. Ecuația geopolitică ar putea fi simplificată având în vedere dependența regimului de la Phenian de cel de la Beijing, astfel că presiunile exercitate asupra Chinei se vor resimți implicit şi în Coreea de Nord.

c. În relația cu Iranul. În ceea ce priveşte Iranul, acesta numără o importantă comunitate azeră care locuieşte pe un teritoriu bogat în petrol, gaze naturale şi minereuri, însă importanța sa strategică ar consta în faptul că ar consolida continuitatea pe relația Turcia-Azerbaidjan şi ar obtura canalul de legătură dezvoltat între Moscova şi Teheran. În consecință, prin intermediul Azerbaidjanului iranian, s-ar asigura coerența teritorială a uniunii turcofone, realizându-se o legătură consistentă între *Rimland* şi *Heartland* în beneficiul democrației euroatlantice şi în detrimentul absolutismului eurasiatic. Nu trebuie omis nici faptul că această provincie reprezintă un spațiu unde se intersectează rute continentale ce se dirijează dinspre istmul ponto-caspic şi bazinul aralo-caspic spre Mesopotamia şi Asia Mică, constituind un punct esențial în dominarea Asiei Anterioare. Având în vedere tradiția laică a statului turc, coagularea unui nucleu turcofon în jurul Ankarei ar reprezenta extinderea unui model de integrare socio-politică la nivelul comunității musulmane ca alternativă de succes la fundamentalismul islamic susținut de Teheran.

2.5.3. Revalorizarea patrimoniului cultural asiatic

a. Considerații istorice. La sfârşit de secol al XIX-lea şi început de secol XX, societatea occidentală pare să fi acuzat o profundă oboseală psihologică[178] manifestată prin senzația unei epuizări morale şi, mai ales, fizice. Era vorba de o criza alimentată, pe de o parte, de sentimentul de vinovăție generat de colonialismul practicat secole de-a rândul, iar pe de altă parte, de exploatarea intensă a forței de muncă pe fondul industrializării[179].

Soluția remedierii a reprezentat-o tentativa de întoarcere la origini, fond pe care cultura africană[180] a devenit un reper pentru Occident, preocupat de aspecte de ordin escatologic şi fascinat, totodată, de o cultură debordând de energie. Nu înseamnă că Occidentul a şi reuşit să se mântuiască şi, în paralel, să-şi redobândească vitalitatea într-un sens constructiv, iar în argumentare reținem ororile celor două conflagrații mondiale sau ale extremismului politic (fascism, nazism şi

[178] Noțiunea de oboseală psihologică o utilizăm în sensul menționat de Neagu Djuvara în lucrarea *Civilizații şi tipare istorice*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998.
[179] Pe de o parte, transformarea economiei agricole într-una industrială s-a fundamentat în Epoca Modernă şi cea contemporană pe munca umană necalificată, înregistrând, totuşi, în ultimul veac, pe fondul progresului tehnologic, un proces accelerat de specializare; pentru detalii, a se vedea: Alvin Toffler, *Al treilea val*, Editura Politica, Bucureşti, 1981, pp. 43-176. Pe de altă parte, forța de muncă brută din industrie şi dominantă în agricultură a fost, din păcate, în secolul XX, nu doar vectorul progresului economic al umanității, dar şi generatorul unor mişcări politice extremiste. Să nu uităm că atât comunismul, cât şi nazismul au reprezentat ideologii totalitare, care îşi revendicau, mai mult sau mai puțin întemeiat, originea muncitorească. (n.a.).
[180] Neagu Djuvara, op. cit., pp. 165-167.

comunism). Declinul Occidentului a fost rapid, iar o scurtă comparație a cifrelor în plan demografic ne permite să conştientizăm amploarea acestui regres. Dacă în preajma anului 1900 Occidentul reprezenta circa un sfert din populația mapamondului, în prezent atinge doar aproximativ o zecime, cu o tendință evidentă de scădere, pe fondul manifestării unui proces accentuat de îmbătrânire.

Pe parcursul secolului XX, reperele culturii africane s-au impus de sus în jos, de la nivelul elitelor intelectuale (poezie, sculptură, pictură, muzică) spre mase, de unde exponenții acesteia au început să domine treptat numeroase domenii (dans şi muzică, modă, sport[181]). La momentul actual, influența elementului cultural african a atins apogeul la nivelul civilizației occidentale, odată cu accederea unor politicieni, în debutul secolului al XXI-lea, la conducerea celei mai importante puteri a Occidentului – S.U.A.[182]. Credem că meritul fundamental al acestui proces l-a constituit consolidarea valorilor democratice în Occident, prin dezvoltarea cadrului necesar formării unei societăți care acceptă multiculturalismul ca bază de exprimare a libertății şi egalității atât individuale, cât şi colective. Nu putem să omitem faptul că, într-o anumită măsură, cultura africană a contribuit şi la accentuarea declinului occidental, în special din punct de vedere moral, prin alimentarea hedonismului, care a cunoscut forme de manifestare extreme.

b. Interacțiunea cu spațiul turcofon. Formarea unei megastructuri statale turcofone în Eurasia, ca parte integrantă a democrației euroatlantice, ar implica o serie de mutații în plan civilizațional. Din perspectiva spațiului turcofon, s-ar schimba vectorul occidentalizării arealului care, din secolul al XIX-lea, odată cu ocuparea Caucazului şi a Asiei Centrale de Sankt-Petersburg, a fost reprezentat de Rusia țaristă şi, mai, târziu sovietică. Desigur, în noul context, tandemul Turcia-Azerbaidjan va prelua misiunea de occidentalizare a arealului turcofon. În argumentare, trebuie să avem în vedere că Ankara şi Baku sunt cele mai avansate democrații din acest spațiu. Din punct de vedere istoric, fenomenul ar putea fi explicat prin faptul că Turcia modernă este constituită, într-o măsură importantă, din musulmani refugiați din Balcani (albanezi, bosniaci), care s-au aflat mult timp în contact cu populații creştine mai avansate. În Azerbaidjan, situația este, oarecum, similară, dacă ne gândim la numărul consistent de armeni, existent, în trecut, în aceasta regiune.

Din perspectiva Occidentului, formarea unei uniuni turcofone, ca parte integrantă a democrației euroatlantice, ar putea implica noi influențe culturale. Gradual, reperele culturale africane vor putea fi completate sau chiar substituite de cele asiatice, iar acest proces pare să reprezinte, dintr-un anumit punct de vedere, o opțiune necesară. Occidentul are nevoie să se

[181] În muzică, s-a remarcat impactul ritmurilor de blues, rap, hip-hop etc., în timp ce în domeniul modei influența s-a resimțit de la coafuri până la îmbrăcăminte. Inclusiv idealul de frumusețe a înregistrat modificări semnificative, în special sub influența egipteană: siluete foarte suple cu un ten bronzat. De asemenea, nu trebuie să uităm că numeroase sporturi sunt dominate de afro-americani. (n.a.).

[182] Recent, pe scena politică a S.U.A., s-au impus politicieni afro-americani care au acces la cele mai înalte funcții decizionale în stat, respectiv Condolezza Rice şi Barack Obama. (n.a.).

întoarcă în Asia pentru a-şi redescoperi originile spirituale, mai exact în Orientul Apropiat, unde se află sediul religios al existenței sale. Progresul tehnologic a pus Occidentul în fața unor provocări majore în plan moral, cum ar fi clonarea, care gestionate defectuos nu ar face decât să-i accentueze declinul. În paralel, s-ar putea evita tendința de alienare a societății occidentale indusă de hedonismul survenit pe fondul unei autosuficiențe materiale atinse în prezent urmare a performanțelor economice şi tehnologice. În momentul actual al evoluției istorice, când factorul imaterial domină tehnologia, de unde Occidentul îşi extrage seva puterii ce îi permite să domine mapamondul, acesta trebuie să renunțe la abordările filozofice strict materialiste. Comunismul a fost un exemplul unei implozii totale pentru că se baza pe un sistem politico-economic ineficient, generat, de fapt, de o abordare filozofică limitată, strict materialistă.

Nu doar pentru a-şi menține supremația, ci chiar pentru supraviețuirea lui, dezvoltarea spirituală a Occidentului trebuie să devină fundamentul evoluției sale sociale, politice, economice şi tehnologice[183]. O astfel de viziune filozofică asumată de democrația euroatlantică se impune cu atât mai mult cu cât globalizarea este axată, în prezent, pe dezvoltarea materială. Globalizarea ar putea fi un instrument decisiv în victoria democrației euroatlantice ca sistem unic de valori pe mapamond, însă o evoluție în acest sens, cu o stagnare sau chiar un regres al factorului spiritual, nu s-ar realiza pe o bază solidă din punct de vedere al cunoaşterii. De fapt, întoarcerea la moştenirea religioasă asiatică ar permite, într-o măsură importantă, revalorizarea creştinismului în sistemul cultural occidental. Influența raționalismului şi umanismului greco-roman din Antichitate ar fi reechilibrată de cea a creştinismului medieval, care a fost plasat într-un con de umbră în secolele XIX-XXI.

După cum observăm, contactul cu Asia, prin intermediul arealului turcofon, nu presupune o opoziție culturală, generatoare de conflicte, ci o complementaritate. În acest context, spațiul turcofon ar putea fi pentru Occident un mijloc perfect pentru racordarea în plan cultural cu Orientul, fie şi pentru faptul că se află în contact atât cu lumea arabă, cât şi cu Iranul sau China (indirect şi cu India). Spațiul turcofon ar urma să joace un rol decisiv în crearea unei lumi multiculturale în care Occidentul şi Orientul să-şi respecte reciproc identitatea, ca bază a progresului umanității.

[183] Această dezvoltare spirituală o înțelegem ca necesitate a experienței creşterii interioare, a epuizării conştiente şi glorioase a sensurilor existenței, a aflării ascensiunii, şi nu a circumferinței (Mircea Eliade). Globalizarea este centrată pe căutarea exterioară şi pe aflarea circumferinței; pentru detalii, a se vedea: Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 37.

2.5.4. Spațiul turcofon – vector al democrației euroatlantice

a. Considerații istorice. Formarea unei megastructuri statale turcofone, la inițiativa Ankarei şi cu sprijinul N.A.T.O., ar genera o serie de tensiuni în masa eurasiatică, dată fiind opoziția nucleului de puteri coagulat în jurul S.C.O.. Însă acest potențial conflict nu ar reprezenta, în concepția noastră, decât o continuare logică a disputei dintre democrația euroatlantică şi absolutismul eurasiatic, transferând definitiv confruntarea din zona *Rimlandului* în cea a *Heartlandului*. Din punct de vedere istoric, într-o primă fază, democrația euroatlantică s-a confruntat cu absolutismul european (reprezentat de totalitarismul nazist)[184], iar pentru a obține victoria împotriva acestuia, democrația euroatlantică s-a aliat, temporar, cu totalitarismul eurasiatic – comunismul (1941-1945)[185].

În mod inevitabil, având în vedere incompatibilitățile ideologice dintre sistemele de valori, după victoria asupra totalitarismului în partea europeană a *Rimlandului* (Germania, 1945), democrația euroatlantică a fost nevoită să înfrunte, într-o a doua etapă, totalitarismul eurasiatic, stăpân asupra *Heartlandului*. În schimb, în zona asiatică a *Rimlandului*, democrația euroatlantică nu a înregistrat progrese semnificative după înfrângerea totalitarismului în regiune (Japonia, 1945), ci doar a reuşit să stabilească un cap de pod în Coreea (1953)[186].

Remarcăm faptul că acest conflict are un profund caracter ideologic, aspect ce s-a dovedit esențial pe parcursul istoriei. Incursiunile precedente pentru cucerirea Rusiei, care domina aria pivot, au reprezentat, în realitate, o confruntare între absolutismul european şi cel eurasiatic. Eşecul campaniilor militare purtate de Carol al XII-lea, Napoleon I şi Adolf Hitler împotriva Rusiei şi U.R.S.S. s-a datorat faptului că nu erau purtătoare ale unor valori superioare autocrației ruse, respectiv comunismului sovietic. În anumite situații, extremismul ideologic, care a presupus genocid, aşa cum s-a întâmplat în cazul nazismului, a compromis ofensiva de cucerire a *Heartlandului*[187].

Eventuala cucerire a ariei pivot de către nazism ar fi periclitat manifestarea democrației pe continentul european, iar realizarea unei alianțe cu regimul comunist sovietic, având ca punct de sprijin pactul de neagresiune (1939), ar fi amenințat existența democrației în lume. În schimb,

---

[184] Absolutismul european, reprezentat de Germania şi Austro-Ungaria, a fost învins de democrația euratlantică pe parcursul a două conflagrații mondiale. În Primul Război Mondial (1914-1918), efectele victoriei au fost parțiale, materializîndu-se numai prin desființarea Imperiului Austro-Ungar. Incapacitatea menținerii sistemului democratic în Germania interbelică a condus umanitatea cu paşi repezi spre a doua conflagrație mondială. (n.a.).

[185] Şi în Primul Război Mondial, pentru a învinge autocrația europeană, democrația s-a aliat cu absolutismul eurasiatic, reprezentat de autocrația rusă, formând Tripla Înțelegere. (n.a.).

[186] Apreciem că un alt cap de pod solid al democrației euroatlantice în Asia, cu de o deosebită importanță strategică având în vedere zona în care s-a stabilit, a fost realizat în 1948 odată cu înființarea statului evreu. Acest proces nu a fost un efect direct al confruntării dintre democrația euroatlantică şi absolutismul eurasiatic, ci a fost consecința persecuțiilor suferite de poporul evreu atât din partea totalitarismului european, cât şi a celui eurasiatic. (n.a).

[187] În consecință, accederea la putere a lui Adolf Hitler, şi, implicit, instaurarea unui regim politic care a gestionat şi canalizat energiile naționale într-o direcție profund eronată au compromis însăşi evoluția istorică a Germaniei de a se afirma ca putere mondială. (n.a.).

deoarece s-a bazat pe un sistem de valori superior din punct de vedere politic, social şi economic, democraţia euroatlantică a reuşit să înfrângă comunismul sovietic într-o confruntare strict politico-economică (1945-1991). Odată cu extinderea procesului de aderare la U.E. şi NA.T.O. a statelor din Europa Centrală şi Orientală (1995-2007), democraţia euroatlantică a avansat foarte repede în *Rimland*, tinzând să atingă limitele *Heartlandului* urmare a intenţiilor Ucrainei şi Georgiei de a se integra în comunitatea euroatlantică[188].

Această dispută ideologică a marcat şi destinul spaţiului turcofon, generând zone de integrare diferite, deşi, pe parcursul istoriei, arealul de referinţă s-a situat, de regulă, în zona absolutismului eurasiatic. Astfel, consecinţă a procesului de modernizare iniţiat de Mustafa Kemal (1924), Turcia a înregistrat un proces de integrare în zona democraţiei euroatlantice, culminând cu aderarea la N.A.T.O. (1952) şi formularea unor intenţii similare faţă de C.E./U.E. În rest, spaţiul turcofon din Caucaz şi Asia Centrală a continuat să situeze în sfera de influenţă a absolutismului rus, indiferent de forma sub care acesta s-a manifestat: autocraţie sau totalitarism.

b. Neutralizarea ameninţărilor generate de Heartland. Dacă în plan cultural, raportându-se la *Heartland*, Occidentul trebuie sa aibă în vedere complementaritatea, şi nu conflictul, este exclusă o viziune similară la nivel politic. Impunerea unui set de valori politico-economice în aria pivot, inclusiv prin intermediul unui suprastat turcofon ca parte a democraţiei euroatlantice, nu doar se justifică în prezent, ci reprezintă un imperativ pentru U.E. şi N.A.T.O.. Reiterăm că, în realitate, confruntarea dintre democraţia euroatlantică şi absolutismul eurasiatic nu constituie un conflict al civilizaţiilor[189] sau al naţiunilor, ci unul între sisteme politico-economice de exploatare şi gestionare eficientă a resurselor umane şi naturale reprezentate de diverse regimuri. Sesizăm că acesta a fost şi va fi conflictul pe care s-a fundamentat şi se va fundamenta evoluţia umanităţii de la apariţia comunităţilor primitive până la dispariţia celei mai avansate societăţi. De asemenea, reluăm ideea că, dacă ultimele trei veacuri au consemnat fiecare câte un conflict militar major pentru cucerirea *Heartlandului*, secolul al XXI-lea va presupune, cel mai probabil, o competiţie care se va baza strict pe eficienţa sistemelor politico-economice.

► *Riscuri socio-economice şi politice.* Odată cu dezmembrarea Uniunii Sovietice, observăm că *Heartlandul* a redevenit un centru generator de instabilitate în masa continentală eurasiatică. Rusia, succesoarea legitimă a U.R.S.S. (1991), a refuzat să opteze pentru democraţie, preferând să urmeze calea autoritarismului politic, care îşi probează incapacitatea în conservarea ordinii în

[188] Situaţia prezentă este, într-o anumită măsură, similară perioadei interbelice, când, în urma Primului Război Mondial, deoarece Rusia fusese învinsă pe frontul răsărit de către Germania, franco-englezii au reuşit temporar să impună democraţia sau, după caz, să o consolideze în numeroase state din Europa Centrală şi Orientală, inclusiv la Weimar. Contrar acestei evoluţii, întrucât, în al Doilea Război Mondial, Moscova a fost victorioasă pe frontul de est împotriva Germaniei, totalitarismul comunist s-a extins în centrul şi orientul continentului. (n.a.).

[189] Cf. Samuel P. Huntington, *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale,* Editura Antet, 1998, *passim.*

Heartland. Renunțarea de către actuala elită din Rusia la trecutul sovietic nu a avut decât un caracter formal[190].

Oricând hoardelor turco-mongole li s-ar putea substitui, cu un efect similar, explozia demografică într-un spațiu, marcat de un cadru natural defavorabil şi o presiune antropică crescută. Scenariul are şanse reale de a se materializa în curând, dacă ritmul de creştere demografică va continua la parametrii actuali, în paralel cu subdezvoltarea regiunii. Riscuri asemănătoare sunt cauzate nu doar de factori naturali, ci şi socio-politici, dat fiind că regimurile din statele turcofone ex-sovietice se înscriu în registrul absolutismului eurasiatic. Procesul de modernizare a Caucazului şi Asiei Centrale a debutat odată cu extinderea influenței ruse în regiune (secolul al XIX-lea) şi a continuat în timpul U.R.S.S. (secolul XX), astfel că, în mod implicit, statele turcofone ex-sovietice au urmat modelul regimului autocratic existent, în prezent, la Moscova. Desigur, impunerea acestui tip de regim a fost posibilă şi datorită tradițiilor politice specifice Asiei Centrale, anterior extinderii sferei de influență rusă.

Însă autoritarismul este ineficient în gestionarea resurselor umane şi naturale, constituind un obstacol major în calea unei dezvoltări solide pe care să se fundamenteze construcția viitorului turcofon. Din punct de vedere economic, această gestionare defectuoasă intervine într-un moment istoric când, datorită importanței zăcămintelor de gaze şi petrol pentru industria mondială, statele turcofone din Caucaz şi Asia Centrală s-ar putea afirma ca proiecte etatice viabile şi influente în regiune. Pe fondul limitării interesului național la cel al grupului conducător, numeroase categorii de populații (sociale, etnice etc.) sunt excluse de la exercitarea puterii. Nu există premisele formării unei opoziții care să constituie o alternativă viabilă la grupul conducător şi care să acceadă la putere în eventualitatea eşuării regimului politic. În consecință, marja de eroare a unei decizii strategice este foarte largă, limitându-se la un lider sau cel mult grup conducător[191].

În plan socio-economic, exploatarea şi gestionarea eficientă a resurselor, adică în beneficiul întregii comunități, şi nu doar a unui grup restrâns, elimină tensiunile din cadrul societății, asigurând o stabilitate internă necesară progresului. De asemenea, nu trebuie să uităm că o condiție indispensabilă progresului tehnologic o constituie toleranța ideologică, fapt ce plasează absolutismul eurasiatic într-un con de umbră al subdezvoltării şi, implicit, al dependenței din acest punct de vedere. Asistăm la un paradox în care democrația euroatlantică este detestată pentru instituțiile sale politice de absolutismul eurasiatic, dar acesta din urmă se foloseşte de produsele civilizației occidentale, mai ales de ordin tehnologic. Însă, tocmai într-o măsură importantă, progresul tehnologic înregistrat de Occident este rezultatul sistemului politic şi economic eficient al

[190] Zbiegniew Brezezinski, *op. cit.*, p. 107.
[191] Nu întâmplător, pe parcursul istoriei, liderii absolutismului european şi eurasiatic (de exemplu, I.V. Stalin, Adolf Hitler, Mao Zedung, Nicolae Ceaușescu) au fost sprijiniți de un aparat de propagandă care a urmărit să acrediteze ideea că aceştia sunt infailibil, fiind exclusă orice decizie eronată din partea lor în conducerea țării / societății. (n.a.).

acestuia. Chiar dacă anumite state din afara ariei civilizaţionale occidentale, dintre care se remarcă China, au reuşit, în ultima perioadă, să înregistreze progrese prin acumularea şi fabricarea de tehnologie, acestea nu se limitează decât a imita produse occidentale, care au la bază, în principal, descoperirile ştiinţifice europene şi nord-americane din secolele XIX-XX. Tehnologia avansată nu este doar produsul democraţiei, ci un instrument al promovării acesteia, iar accesul umanităţii la acest tip de tehnologie presupune implicit accesul la democraţie[192].

► *Ameninţări asimetrice.* Inevitabil, tinzând să se identifice numai cu un grup restrâns, absolutismul politic devine arbitrar, determinând profunde stări de nemulţumire cu potenţial a genera nu doar valuri de migraţie, în special, spre zonele prospere ale democraţiei euroatlantice, ci mişcări radicale. În regiunile turcofone din Caucaz şi Asia Centrală, activează organizaţii teroriste, precum Mişcarea Islamică a Uzbekistanului, Hizb-ut-Tahrir, Mişcarea Islamică a Turkestanului de Est (Xinjiang), însă, la momentul actual, acest gen de structuri nu au aderenţă la nivelul populaţiei, fiind persecutate de factorul politic[193]. Cauzele pentru care islamul politic nu beneficiază de susţinere sunt de ordin istoric, datorându-se impunerii târzii a religiei în anumite zone ale ariei de referinţă, precum şi superficialităţii convertirilor, pe fondul persistenţei unor credinţe şi practici şamanice. Nu trebuie însă să omitem nici influenţa regimului sovietic, care a promovat o politică ateistă pe termen lung, fapt ce a estompat, la nivelul unei părţi însemnate a societăţii, orice sentiment religios fundamentalist.

Însă în eventualitatea agravării climatului socio-economic din Caucaz şi Asia Centrală, ascensiunea terorismului politic pare inevitabilă în *Heartland*. U.E. şi N.A.T.O. ar trebui să fie îngrijorate de o asemenea perspectivă, dată fiind conexarea organizaţiilor teroriste din Asia Centrală la reţeaua internaţională a fundamentalismului islamic, care contestă valorile democraţiei euroatlantice. Este cunoscut că Mişcarea Islamică a Uzbekistanului este asociată cu Al-Qaeda în operaţiuni de trafic de droguri, pentru finanţare acţiunilor teroriste[194]. După cum observăm, o consecinţă directă a instabilităţii economice, dar cu efecte extrem de nocive, este prosperarea reţelelor de trafic patronate inclusiv de structuri extremiste. Gravitatea situaţiei constă în faptul că, pe fondul incapacităţii Rusiei de a menţine ordinea în *Heartland*, extinderea reţelelor teroriste şi de criminalitate organizată ar cunoaşte o amploare deosebită, având în vedere posibilitatea exploatării rezervorului bogat de resurse umane şi, mai ales, naturale ca bază de dezvoltare. De asemenea,

[192] De exemplu, progresele înregistrate în domeniul comunicaţiilor (internetul, telefonia mobilă) au universalizat dreptul la liberă exprimare, în timp ce progresele înregistrate în domeniul transporturilor (în special, în spaţiul aerian) au universalizat dreptul la liberă circulaţie în pofida unor restricţii impuse în anumite regiuni ale planetei unde există state conduse de regimuri absolutiste. (n.a.).

[193] Irina Ionela Pop, *Surse de conflict în Asia Centrală. Implicaţii pentru Uniunea Europeană şi Statele Unite ale Americii*, în *GeoPolitica*, nr. 28/2008, Editura Top Form, Bucureşti, 2008, pp. 110-112.

[194] Irina Caunic, *Pieţele subterane şi finanţarea terorismului internaţional,* Editura Sedcom Libris, Iaşi, 2008, pp. 64-66.

aceste structuri generatoare de ameninţări neconvenţionale beneficiază de protecţia continentală a ariei pivot, inaccesibilă forţelor euroatlantice pentru o intervenţie directă pe cale maritimă.

Nu doar această combinaţie periculoasă de ameninţări asimetrice (terorism şi criminalitate organizată) ar putea să îngrijoreze U.E. şi N.A.T.O, ci şi implicarea unor state din regiune în experimente biologice dubioase. În Kazahstan, există laboratoare care au modificat agentul etiologic al ciumei, *Yersinia pestis*, obţinându-se bacterii rezistente simultan la mai multe antibiotice diferite[195]. Impactul unei astfel de realităţi ar trebui să fie suficient de puternic la nivelul memoriei europene, având în vedere că, pentru cucerirea Kaffei, tătarii nu au ezitat să-i infesteze pe genovezi cu pesta bubonică, pe care supravieţuitorii italieni, la întoarcerea în metropolă, au răspândit-o pe întreg continentul (1346). Însă mai grav este faptul că, pe fondul dezmembrării U.R.S.S., Asia Centrală s-a transformat într-o piaţă a traficului ilicit cu substanţe nucleare din care se pot aproviziona actori statali sau chiar nonstatali interesaţi să-şi fabrice arme de distrugere în masă. Atât timp cât pe lista ţărilor preocupate să-şi dezvolte capacităţi nucleare intercontinentale întâlnim numele Iranului sau chiar al Coreei de Nord, a căror retorică politică este marcată de nuanţe excesive antieuropene şi antiamericane, U.E. şi N.A.T.O. sunt nevoite să adopte o atitudine preventivă faţă de proliferarea traficului cu materiale nucleare în *Heartland*. Desigur, ar fi nepotrivit ca anumite segmente ale criminalităţii organizate, precum traficul de fiinţe umane, de autoturisme furate, valorificarea bunurilor de larg consum contrafăcute etc., să le tratăm superficial, mai ales că reprezintă mijloace de finanţare ale terorismului[196]. O asemenea viziune ar fi eronată deoarece nu ar evidenţia toate riscurile la adresa stabilităţii *Heartlandului* şi, mai ales, nu ne-ar permite formarea unei imagini complete a anumitor mentalităţi şi practici acceptate ca surse ce alimentează sentimentul artificial de ostilitate faţă de democraţia euroatlantică.

Corupţia, intrinsecă absolutismului politic şi manifestându-se atât pe orizontala, cât şi pe verticala structurii autorităţilor, este pilonul central de susţinere a activităţilor terorismului şi criminalităţii organizate. Remarcăm că această realitate constituie cauza profundă a ineficienţei Rusiei de a combate ameninţările asimetrice chiar pe propriul teritoriu naţional. Pe fondul dezmembrării U.R.S.S., optând pentru un regim autocratic, Moscova nu doar este incapabilă să gestioneze haosul instaurat în *Heartland*, ci îl şi generează. Atât timp cât pentru contracararea dezordinii provocate de ameninţările neconvenţionale statul se bazează, în exclusivitate, pe derularea unor acţiuni de forţă, intervenţia nu va avea decât un caracter punctual şi temporar, fără însă a rezolva esenţa problemei. Un sistem de valori în care arbitrarul politic constituie fundamentul deciziei instituţiilor nu va reuşi să atragă suportul populaţiei pentru măsurile regimului. Incapacitatea statului de a garanta drepturi şi libertăţi cetăţeanului şi de a se baza pe un sistem

[195] Departamentul Inter-Mediu, Centrul European de Excelenta pe Probleme de Mediu, Universitatea „Dunărea de Jos", *Bioterorismul o ameninţare potenţială, la nivel, mondial*, Inter-Mediu ECEE, februarie 2004.
[196] Irina Caunic, *op. cit.*, *passim.*

excesiv birocratizat nu poate implica decât generalizarea abuzurilor şi a corupţiei în rândul funcţionarilor publici. Mai gravă este lipsa de iniţiativă a cetăţeanului în orice domeniu, fapt ce accentuează subdezvoltarea politică, economică şi cultural-ştiinţifică.

În această ecuaţie complexă a ineficienţei sistemelor politice şi economice existente în *Heartland*, democraţia euroatlantică trebuie să ia în calcul şi riscurile în plan ecologic la adresa umanităţii. Tendinţa grupurilor conducătoare, specifice absolutismului eurasiatic, de a exploata resursele naturale doar în propriul beneficiu, indiferent de costuri, fără a ţine seama de o viziune de ansamblu, în interesul umanităţii, afectând inclusiv echilibrul ecologic, reprezintă un argument suficient pentru a face necesară intervenţia democraţiei euroatlantice în spaţiul de referinţă[197].

Interesant este de stabilit validitatea ipotezei că absolutismul eurasiatic menţine, în mod intenţionat, instabilitatea în *Heartland*, pentru a o direcţiona către spaţiul euroatlantic, prin exportul de ameninţări asimetrice. Suspiciunile în acest sens se fundamentează pe faptul că Rusia este percepută ca un stat mafiot, cu legături importante între factorul politic şi reţele de criminalitate organizată[198], iar Iranul cel mai activ sponsor al terorismului internaţional[199]. Însă o eventuală astfel de opţiune a absolutismului eurasiatic pentru a se afirma pe plan mondial o apreciem ca autodistructivă. Nici Rusia, nici China şi nici Iranul nu sunt ferite de spectrul dezordinii *Heartlandului*, ci, dimpotrivă, riscurile în privinţa lor sunt, într-o anumită măsură, mai accentuate. Observăm că, pe parcursul istoriei, incursiunile hoardelor turco-mongole au afectat mai întâi şi într-un grad mai ridicat centrele de putere chinez, iranian şi rus, iar apoi, într-o proporţie mai scăzută, civilizaţia europeană, aşa cum s-a întâmplat, de exemplu, în cazul invaziei mongole din secolul al XIII-lea. Însă indiferent de veridicitatea sau falsitatea ipotezei, S.C.O. ni se relevă ca o structură incapabilă să prevină haosul în aria pivot şi, implicit, ameninţările la adresa sa. Deşi, oficial, îşi propune să combată terorismul, separatismul şi extremismul în Asia Centrală, în realitate organizaţia urmăreşte conservarea *statu-quo-ului*. Prin menţinerea arbitrarului politic şi, implicit, a agravării inechităţilor sociale, credem că S.C.O. nu face decât să extindă baza de susţinere, în rândul populaţiei turcofone, a fundamentalismului islamic şi să favorizeze dezvoltarea criminalităţii organizate.

c. Democratizarea *Heartlandului.* Impunerea valorilor democratice în aria pivot, prin intermediul creării unei uniuni turcofone, constituie unica soluţie viabilă pentru asigurarea stabilităţii în *Heartland*. Succesul democratizării arealului turcofon, bazat pe prosperitate şi libertate, va permite transformarea acestuia într-o alternativă viabilă la absolutismul eurasiatic, indiferent de forma sub care se manifestă împotriva civilizaţiei europene: fundamentalismul islamic,

[197] De pildă, exploatarea intensivă în Rusia a resurselor forestiere, care accelerează procesul de încălzire globală (n.a.).
[198] Phil Williams, *Russian organized crime: the new threat?,* Transnational Organized Crime Series, Routledge, 1997, *passim.*
[199] Roger Howard, *Iran in crisis?: nuclear ambitions and the American response*, G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series, Zed Books, 2004, p. 43.

promovat de Iran în cadrul lumii musulmane, autocrația rusă, impusă ca model de guvernare în Europa Orientală şi Asia Centrală, sau totalitarismul comunist, susținut de China ca armă ideologică în regiuni ale Orientului Îndepărtat pentru a-şi menține sfera de influență. Megaconstrucția etatică turcofonă ar reprezenta o extindere a U.E. şi N.A.T.O. în Asia, accelerând procesul de mondializare a democrației euroatlantice.

► *Provocări în istmul ponto-baltic şi în spațiul arab.* Democratizarea *Heartlandului* este condiționată de intensificarea procesului de impunere a valorilor euroatlantice în *Rimland*, mai precis în istmul ponto-baltic, pentru a preveni o contraofensivă a absolutismului eurasiatic, în special a autocrației ruse. Democratizarea părții răsăritene a continentului, care presupune libertate, adică un spirit civic autentic, şi prosperitate, adică perspectiva unei dezvoltări solide de lungă durată a societății, va transforma această regiune atât în bastion al apărării civilizației europene împotriva oricărei amenințări eurasiatice, cât şi în cap de pod spre Est. Nu întâmplător, eşecul lui Napoleon I Bonaparte în Rusia (1812) a fost cauzat de subdezvoltarea socio-economică a țărilor din Europa Orientală, care nu au putut să susțină logistic campania militară franceză spre interiorul *Heartlandului*, desfăşurată pe un teatru vast de operațiuni[200]. Rusia contribuie în mod intenționat la accentuarea subdezvoltării în statele aflate în proximitatea sa din Europa Orientală, Caucaz şi Asia Centrală. Moscova consideră că ar fi mai util ca aceste țări să nu se dezvolte economic, dacă un astfel de proces ar implica prezența occidentală. Similar perioadei sovietice, Rusia continuă să se bazeze, în politica sa externă, pe abordarea strategică *zero-sum*, adică un câştig al unei părți presupune implicit o pierdere pentru cealaltă parte[201].

Însă importantă este consolidarea democrației nu doar în plan economic, ci şi din punct de vedere politic. În prezent, punctul vulnerabil al politicii de îndiguire a absolutismului eurasiatic îl constituie istmul ponto-baltic, unde funcționarea unor sisteme ineficiente de combatere a corupției şi criminalității organizate compromite democrația euroatlantică. Deşi au aderat la comunitatea euroatlantică, regimurile din această regiune sunt incapabile să autogenereze sisteme viabile, integrate pe deplin valorilor democratice. Nu întâmplător, aceste țări se confruntă cu riscuri grave, aşa cum, de exemplu, este cazul traversării teritoriului național de aşa-zisa rută balcanică, exploatată de rețelele internaționale de trafic, interesate să introducă droguri pe piața ilegală a U.E.[202].

Nu trebuie să uităm că, în perioada interbelică, precaritatea sistemelor democratice a permis ascensiunea regimurilor autoritare şi totalitariste din Europa, care avea să conducă umanitatea cu paşi repezi pe drumul unei noi conflagrații mondiale şi la revărsarea valului absolutist peste răsăritul şi centrul continentului. În acest caz, nu atât N.A.T.O., cât, mai ales, U.E., formată din nucleul

[200] Thierry Camus, *op. cit.*, pp. 311-312.
[201] Zbiegniew Brezezinski, *op. cit.,* p. 109.
[202] Irina Caunic, Florin-Bogdan Suciu, Ionel Muntele, *European union: destination and tranzit area for cocaine trafficking*, Revista Română de Geografie Politică, nr. 2/2011, Universitatea Oradea, pp. 149-156.

franco-german, ar trebui să fie interesată să susțină procesul de consolidare democratică a statelor de la frontiera sa estică, dat fiind că protecția centrului structurii de integrare nu este eficientă fără o periferie impenetrabilă. Odată cu aderarea la U.E., Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Slovacia, Ungaria, România şi Bulgaria au devenit periferia unei structuri care absoarbe la maxim tensiunea confruntării dintre democrația euroatalntică şi absolutismul eurasiatic. O convergență perfectă a intereselor aparținând unor importanți actori ai democrației euroatlantice raportată la zonă, respectiv de natură economică, specifice Germaniei, şi de natură politico-militară, aferente S.U.A., ar contribui la consolidarea acestui spațiu.

Dacă în cazul Rusiei şi poate chiar al Chinei, democrația euroatlantică este nevoită să-şi focuseze atenția pe istmul ponto-baltic pentru a preveni o contraofensivă a absolutismului eurasiatic, în ce priveşte Iranul, aceste eforturi trebuie să se concentreze pe segmentul arab al *Rimlandului*. O extindere a fundamentalismului islamic în Orientul Mijlociu, iar prin capul de pod reprezentat de Egipt, în întreg nordul Africii, ar vulnerabiliza grav U.E. şi N.A.T.O.. Într-un astfel de context, sudul Europei ar fi expus unei amenințări directe şi majore. În consecință, structurile euroatlantice ar fi constrânse să-şi stopeze extinderea spre *Heartland* prin istmul ponto-baltic, pentru a fi atente la evoluțiile din nordul Africii şi Orientul Mijlociu[203]. Dacă ar fi să ne raportăm la trecut, am putea pretinde, într-o anumită măsură, că ne-am întoarce, în Evul Mediu, la pericolul incursiunilor arabo-musulmane în sudul Europei, având ca bază de atac nordul Africii. De altfel, crizele politice din nordul Africii şi Orientul Mijlociu (2010-2012) ar putea constitui sursa unei asemenea temeri, având în vedere imprevizibilitatea evoluției acestor regiuni, în sensul că vor urma calea democrației sau a fundamentalismului.

► *Avantaje geostrategice.* Din perspectivă strict geostrategică, pentru Occident, rezultatele pozitive ale democratizării *Heartlandului* prin intermediul spațiului turcofon constau în extinderea ariei de protecție a civilizației occidentale, precum şi în exercitarea unei presiuni asupra spațiilor dominate de absolutismul eurasiatic (Rusia, Iran şi China). Confruntată cu o ofensivă ideologică atât din vest (istmul ponto-baltic), cât şi din sud (spațiul turcofon), Moscova va fi obligată să se integreze în sistemul de valori al democrației euroatlantice. Conectarea spațiului turcofon la sistemul euroatlantic şi democratizarea Rusiei nu o acceptăm ca o opțiune salvatoare doar pentru Moscova, pe fondul accentuării vulnerabilităților sale interne, ci chiar pentru întreaga civilizație occidentală. Democratizarea reală a Rusiei şi formarea unei uniuni turcofone după modelul U.E. s-ar putea înscrie într-un proiect de supraviețuire a Nordului, compus dintr-un bloc S.U.A.-Canada-U.E.-Rusia-Japonia, în fața unui Sud emergent politic, economic şi demografic, coagulat în jurul

[203] Încă din Antichitate, cele două regiuni se află într-un proces de influențare reciprocă, având ca efect inclusiv generarea unui curs unitar al evoluției lor în plan istoric. Situația este foarte bine ilustrată şi în prezent, unde crizele politice din nordul Africii, Tunisia şi Libia s-au extins, prin capul de pod reprezentat de Egipt, în Orientul Mijlociu, respectiv în Siria. (n.a.).

unei alianțe între China şi India (construcția blocului Chindia[204]), care ar putea domina Asia de Sud-Est şi a cărui influență s-ar putea resimți până în Orientul Mijlociu, estul Africii, Australasia şi chiar până în America de Sud). O asemenea strategie nu ar fi completă fără inaugurarea rutei transarctice care să compenseze eventuala incapacitatea a Nordului de a-şi menține pozițiile în sud, în special prin controlul mărilor şi al strâmtorilor din apele calde ale oceanului planetar. Concretizarea inițiativei ar asigura Nordului posibilitatea de a-şi menține ritmul de dezvoltare prin exploatarea bogățiilor naturale din Siberia şi valorificarea produselor sale prin ruta transarctică, care devine segmentul vital al *Ringwaterului*. În context, s-ar evidenția importanța spațiului turcofon care, prin înființarea unei megastructuri în Eurasia, ar obstrucționa accesul Sudului spre Siberia şi Oceanul Arctic, zone unde Nordul este vulnerabil din cauza slăbiciunii însăşi a Rusiei.

Aderarea Moscovei la valorile democrației euroatlantice ar crea premisele necesare unei federalizări reale a statului, cu multiple avantaje atât pentru Rusia, cât şi pentru spațiul turcofon. Moscova ar trebui să ia în calcul din timp o astfel de inițiativă, având în vedere perspectiva evoluțiilor demografice. Deşi, în prezent, se află într-un echilibru relativ, menținerea actualului curs demografic, care presupune un regres al populației ruse şi o ascensiune a celei turcofone, va constitui un factor de presiune în scopul obținerii unei largi autonomii pentru aceasta din urmă. Dacă aşa-zisele republici autonome turcofone din Rusia (de exemplu, Tatarstanul, Başkortostanul, Iakuția, Tuva) ar avea posibilitatea dezvoltării propriilor strategii economice, a stabilirii de contacte cu exteriorul fără acordul efectiv al Moscovei, s-ar putea ajunge la un consens larg, direcționând economiile şi interesele unei părți importante a Eurasiei spre spațiul rus, bogat în resurse. Inițiativa Moscovei ar proteja însăşi identitatea populației ruse, având în vedere imposibilitatea unei asimilări rapide a afluxului turcofon şi a minorităților de această origine. Cu un spor de natalitate net superior, factorul etnic turcofon îşi va conserva identitatea prin creşterea permanentă a efectivelor cu noi contingente neasimilate cultural şi lingvistic. Menținerea unui regim excesiv centralizat, în care decizia gestionării resurselor este monopolizată exclusiv de Moscova fără participarea autorităților locale, va canaliza surplusul de populație turcofonă, nevoită să trăiască în regiuni subdezvoltate, spre zone mai prospere locuite de ruşi. În consecință, pentru Moscova va exista riscul colonizării anumitor teritorii ruse de către etnicii turcofoni.

Democratizarea şi federalizarea reală a Rusiei, cu avantaje în beneficiul minorităților turcofone, vor facilita alianța Moscovei cu uniunea având ca bază geopolitică Turcia, Azerbaidjan, Kazahstan, Uzbekistan, Turkmenistan şi Kirghizstan. Într-un astfel de context, se va putea iniția un amplu proiect, după modelul U.E., vizând crearea unei uniuni economice ruso-turcofone, cu posibilitatea transformării într-o entitate politică distinctă, care să contrabalanseze influența Chinei. Este, în realitate, unica soluție viabilă pentru ca Rusia să-şi conserve integritatea teritorială în

[204] În pofida divergențelor teritoriale, formarea blocului Chindia pare să devină o realitate la nivelul cooperării energetice (n.a.).

Extremul Orient în fața presiunii exercitate de factorul etnic han, fără a fi nevoită să participe la o alianță cu Beijingul, care să se realizeze în defavoarea Moscovei. Vulnerabilitățile interne ale Rusiei, cauzate de regresul demografic şi subdezvoltarea economică, o vor situa, în perspectivă, într-o poziție de inferioritate în relațiile cu Beijingul, astfel că Moscova va trebui să facă anumite concesii consistente Chinei pentru a menține *statu-quo-ul* în Orientul Îndepărtat. În contrapondere la factorul han, Rusia îi va putea opune elementul turcofon, iar ascensiunii politico-economice chineze, alianța cu uniunea turcofonă, sprijinită de U.E. şi N.A.T.O.. Numai într-o astfel de combinație politică şi economică cu spațiul turcofon, Rusia va putea miza pe resurse umane suficiente care să asigure aplicarea unei strategii de menținere a Siberiei în propria sferă de influență[205].

► *Globalizarea democrației euroatlantice.* Considerăm că democratizarea *Heartlandului* cu sprijinul uniunii turcofone este esențială pentru a menține cursul progresului pe o linie care să asigure cadrul necesar tranziției umanității spre un stadiu evolutiv superior. Urmare a interdependenței existente la nivelul relațiilor internaționale, fenomen indus de globalizare, confruntarea cu absolutismul eurasiatic devine inevitabilă pentru sistemul democratic reprezentat în prezent de U.E. şi N.A.T.O., aşa cum acesta a fost nevoit să înfrunte autoritarismul, în Primul Război Mondial, şi totalitarismul, în cel de-al doilea. În acest conflict cu absolutismul eurasiatic, care, reiterăm, nu înseamnă, implicit, o confruntare strict militară, democrația euroatlantică se prezintă unitar din punct de vedere ideologic şi al interesului politico-economic vizat.

Victoria democrației euroatlantice va presupune stabilitatea relațiilor internaționale prin adoptarea, la nivel mondial, a unui sistem unic de valori, permițând umanității să-şi traseze priorități evolutive superioare: explorarea cosmosului şi valorificarea rezultatelor acestei inițiative în beneficiul întregii omeniri, şi nu, aşa cum se întâmplă în prezent, particularizat la anumite state care urmăresc să obțină avantaje cu potențial militar împotriva unor țări adverse.

De asemenea, resursele umane şi materiale ale planetei ar putea fi valorificate unitar pentru cunoaşterea şi cucerirea cosmosului. Societatea umană va fi transferată într-un stadiu istoric unde fi nevoită, similar Europei care a inițiat explorarea oceanului planetar, culminând cu descoperirile geografice din secolele XV-XVI, să-şi proiecteze evoluția în afara propriei arii civilizaționale. Pentru a reuşi, va fi stimulat efortul colectiv de conceptualizare şi materializare a unor noi tehnologii, care să permită extinderea societății umane în spațiul cosmic.

O astfel de perspectivă se impune nu doar prin prisma identificării şi exploatării unor resurse alternative de dezvoltare a umanității sau de proiecție a viitorului acesteia în arealul extraterestru, ci şi pentru neutralizarea riscurilor provenite din spațiul cosmic care amenință însăşi existența vieții pe

[205] În perioada sovietică, Moscova a inițiat o operă de anvergură pentru popularea estului Siberiei, construind magistrala feroviară şi rutieră Baikal-Amur. De asemenea, Rusia a creat zeci de oraşe (în prezent, aproape pustii), având drept scop aducerea unei cantități importante de populație pentru a rezista în fața unei eventuale ofensive chineze (n.a.).

Pământ. În schimb, victoria absolutismului eurasiatic ar însemna menținerea unor ideologii şi interese politico-economice divergente, reprezentând, de regulă, diferite grupuri conducătoare, şi, în consecință, perpetuarea conflictelor între diversele sisteme de valori active pe Terra. Am putea spune că, în locul unei păci generale asigurate de impunerea unui sistem unic de valori, bazat de democrație, s-ar perpetua războiul civil de la nivelul umanității, generat de confruntarea dintre diverse interese politico-economice, aspect care reprezintă o constantă a istoriei umanității de la fondarea primelor comunități până statele națiuni avansate din prezent.

Concluzii

Necesitatea întocmirii acestei lucrări a avut la bază nevoia personală a autorului de a răspunde la provocarea unei întrebări. Lecturând paginile de istorie, nu am putut să nu observăm că imperii europene aflate la apogeul puterii lor militare, Suedia, Franța şi, mai târziu, Germania, aveau să eşueze în tentativa lor de a cuceri *Heartlandul*, prin înfrângerea Rusiei, respectiv a Uniunii Sovietice. Desigur, într-un plan strict ideologic, eşecul s-a datorat faptului că aceste imperii nu erau promotoare ale unor sisteme de valori superioare în confruntarea cu Rusia țaristă sau cu U.R.S.S.. A fost vorba de o înfruntare care a opus, în situația lui Carol al XII-lea şi Napoleon Bonaparte, autoritarismul european autocrației ruse, iar în cazul lui Adolf Hitler, totalitarismul nazist celui comunist. Însă esența răspunsului la această întrebare de istorie presupune mai ales o aprofundare a realităților specifice geografiei. Numai ținând seama de lanțurile muntoase care înconjoară Rusia dinspre sud şi est, bariera climatică arctică din nord şi nucleul etnic rus masat în zona de câmpie din vest, vom înțelege cum anume au reuşit Sankt-Petersburgul şi, mai târziu, Moscova să devină invincibile. Eşecul a fost, totodată, consecința unei viziuni militare limitate la încadrarea strategică a Rusiei, respectiv U.R.S.S., şi, implicit, a *Heartlandului* pe axa vest-est. Ciocnirea armatelor sudeze, franceze şi germane de nucleul etnic rus care populează masiv Câmpia Europei Orientale şi posibilitatea Rusiei şi Uniunii Sovietice de a dispune de resurse umane, bogății naturale, de spațiu de repliere strategică, de căi de aprovizionare cu acces la apele oceanului planetar au înclinat decisiv balanța în favoarea Sankt-Petersburgului şi Moscovei.

Pe acest fond de constatări, nu puteam lua în calcul decât o nouă încadrare geostrategică a *Heartlandului,* respectiv pe axa nord-sud, formată din Oceanul Arctic şi spațiul turcofon, care să lipsească Rusia de avantajele menționate. Desigur, ne raportăm la o axă care să fie exploatată de către forțele euroatlantice pentru a-şi extinde influența asupra ariei pivot. În consecință, spațiul turcofon deține un potențial deosebit din perspectiva confruntării democrației euroatlantice cu absolutismul eurasiatic reprezentat de Rusia, China şi Iran. Însă angrenarea spațiului turcofon într-un astfel de mecanism strategic complex înseamnă ca arealul de referință să fie valorificat ca un ansamblu unitar, având ca bază geopolitică de formare statele turcofone. Întreprinderea unui asemenea demers se dovedeşte a fi extrem anevoioasă din cauza unor factori generați de diferențele etnice, lingvistice şi religioase între comunitățile turcofone, existența unor minorități numeroase neturcofone, opoziția absolutismului eurasiatic, discontinuitatea teritorială şi concurența dintre nucleele statale în jurul cărora se poate coagula uniunea panturcofonă. În pofida acestor dificultăți, proiectul nu trebuie abandonat de către forțele euroatlantice datorită multiplelor avantaje strategice

pe care le implică. Pe de o parte, se limitează posibilitățile strategice ale Rusiei, Iranului şi Chinei, iar pe de altă parte, se asigură legarea teritorială a punctelor strategice deținute de N.A.T.O. pe masa continentală şi, implicit, formarea unei rețele eficiente de exploatare a resurselor energetice în beneficiul forțelor euroatlantice pentru a-şi menține ritmul de dezvoltare industrială. Prin intermediul spațiului turcofon, Occidentul va avea posibilitatea de a-şi revaloriza patrimoniul cultural asiatic, în special în plan spiritual, necesar asigurării unui echilibru moral între perspectivele de dezvoltare şi provocările progresului tehnologic.

Dar miza conflictului cu absolutismul eurasiatic, pe care îl percepem ca unul între sisteme de valori politico-economice de exploatare şi gestionare eficientă a resurselor umane şi materiale, este democratizarea *Heartlandului.* O astfel de consecință ar putea implica însăşi globalizarea democrației, proces ireversibil menit să asigure transferul umanității spre un stadiu evolutiv superior. Trebuie însă să precizăm că această confruntare dintre democrația euroatlantică şi absolutismul eurasiatic nu presupune un război în sensul clasic al noțiunii, ci se va baza pe avantaje derivate din avansul tehnologic, potențial demografic, ocuparea unor poziții strategice pe masa continentală eurasiatică, accesul la resurse naturale – atuuri pe care spațiul turcofon le deține într-o măsură importantă.

Anexe

Anexa nr. 1 - Grupuri etno-lingvistice turcofone

În linii generale, acceptăm existența, în prezent, a următoarelor comunități turcofone (descrise în ordine alfabetică):

● **Afşarii**[1] – populație care locuieşte în Afganistan (un grup foarte restrâns) şi mai ales în Iran (aproximativ 100 000), în zona Lacului Urmia, în jurul oraşului Zanjan, în zona de contact cu populația kurdă (din Kurdistanul iranian), sudul provinciilor Kerman şi Korassan. Afşara este un dialect înrudit cu limba azeră, făcând, implicit, parte din grupul lingvistic oghuz. Afşarii sunt musulmani şiiți, constituind un grup seminomad. Afşarii nu au dezvoltată conştiința unei identități comune şi la nivelul acestora nu a fost înregistrat un proces de unitate politică. Inițial, afşarii s-au stabilit de foarte mult timp în Turkestan, de unde au fost nevoiți să migreze în Azerbaidjan, pe fondul invaziei mongole (secolul al XII-lea). Ulterior, au fost mutați din Azerbaidjan în Khorasan şi Manzandaran de către dinastia safavidă din Iran (secolul al XVII-lea). În realitate, diferențele dintre afşari şi azeri se limitează în special la modul de viață adoptat (seminomad, respectiv sedentar).

● **Azerii**[2] – populație care locuieşte în Republica Azerbaidjan (aproximativ 8 milioane), în Iran (aproximativ 10-20 milioane[3]), fiind repzentată şi în Rusia, Georgia, Kazahstan şi, mai ales, Armenia, precum şi în unele țări din Orientul Mijlociu. Azera aparține grupului lingvistic oghuz, fiind similară limbilor turcă şi turkmenă. Azerii reprezintă, se pare, o populație iraniană care a cunoscut un proces masiv de turcizare pe parcursul Evului Mediu. Azerii sunt, în majoritate, şiiți (75 %), existând, totuşi, în Azerbaidjan, şi o consistentă minoritate sunnită (25%). Fiind sedentarizați de foarte mult timp, azerii şi-au pierdut structurile clanice şi tribale, cu excepția unor grupuri pastorale nomade până în 1917, şi mai mult sau mai puțin seminomade ulterior (Ayruni, Padar, Şah-Sevan, Karapapak). Azerii trăiesc, în proporții relativ egale, atât în mediul rural (practică arboricultura, viticultura, cultura bumbacului, a tabacului, fiind şi crescători de animale, în special de ovine), cât şi în mediul urban.

● **Başkirii**[4] – populație care locuieşte în Republica Başkortostan, subiect al Federației Ruse, în sudul regiunii Ural (aproximativ 1,4 milioane). Başkira aparține grupului lingvistic kîpciak, fiind practicată în bilingvism cu rusa în cadrul Republicii Başkorotostan. Etnogeneza başkirilor nu este precis determinată, fiind atestată însă o componentă turcică dominantă. În 1917, pe fondul evenimentelor revoluționare din Rusia, başkirii şi tătarii erau foarte aproape să formeze o singură națiune: tătară, ca limbă şi cultură. Din punct de vedere lingvistic, başkirii vorbeau un dialect local, însă utilizau tătara ca limbă literară. De asemenea, deşi existau diferențe între stilurile de viață, în sensul că başkirii

[1] Taru Bahl, M.H. Syed, *Encyclopaedia of Muslim world*, Anmol Publications PVT. LTD., 2003, p. 30; Charles van der Leeuw, *Azerbaijan: a quest for identity: a short history*, Caucasus World, Palgrave Macmillan, 2000, p. 20; William Bayne Fisher, Peter Avery, Gavin Hambly, Charles Melville, *The Cambridge history of Iran: From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. VII, Cambridge University Press, 1991, pp. 3-4.

[2] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 31-32 ; Alexandre Bennigsen, S. Enders Wimbush, *Muslims of the Soviet empire: a guide*, C. Hurst & Co. Publishers, 1985, pp. 133-146.

[3] Numărul real al azerilor din Iran constituie o controversă. (n.a.).

[4] Alexandre Bennigsen, Marie Broxup, *The Islamic threat to the Soviet State,* Croom Helm series on the Arab world Taylor & Francis, 1983, pp. 38-39; Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 33.

formau o comunitate rurală de munte, iar tătarii una urbană de comercianți, meşteşugari şi clerici, ambele grupuri aveau o moştenire istorică şi culturală comună. Pentru a diminua ponderea tătarilor în zona uralo-volgaică, sovieticii au înființat în 1919 Republica Başkiră, iar în 1920 – Republica Tătară. Etapa administrativă a fost urmată de una lingvistică prin crearea, în 1923, a unei limbi literare başkire. Din 1923 şi până în prezent, evoluția națiunii başkire a înregistrat un proces lent de afirmare. În realitate, autoritățile sovietice au eşuat în crearea unei limbi literare şi, mai ales, a unui naționalism, deoarece numeroşi başkiri se consideră parte a națiunii tătare. Başkirii sunt musulmani sunniți, însă cu menținerea unor credințe şi practici şamanice. Fiind la origine păstori seminomazi, başkirii trăiesc, în majoritate, în mediul rural (practicând agricultura şi creşterea animalelor, în special a cailor şi ovinelor).

● **Balkarii**[5] – populație care locuieşte în Republica Kabardino-Balkaria, subiect al Federației Ruse, ocupând văile înalte ale afluenților fluviului Terek (aproximativ 90 000) şi fiind divizați în cinci grupuri: Balkar, Bezengi, Hulam, Cegem şi Urusbi sau Baksan. Balkara face parte din grupul lingvistic kîpciak, fiind foarte asemănătoare cu limba karaceai, de care se diferențiază numai prin influența lingvistică exercitată de alte grupuri învecinate (indo-europene, precum osetina, respectiv, caucaziane, precum kabardina şi cecena). Originea lor nu este foarte bine determinată, cunoscându-se, totuşi, că balkarii sunt înrudiți cu karaceaii, de care însă s-au separat în secolul al XV-lea, migrând, sub presiunea cerchezilor, spre văile septentrionale ale Munților Caucaz, locuite până atunci de osetini. În 1944, balkarii au fost acuzați de regimul sovietic de colaboraționism cu Germania nazistă, fiind deportați în Asia Centrală. În 1957, balkarii au fost reabilitați şi li s-a permis să se reîntoarcă pe teritoriile deținute în Caucaz. Balkarii sunt musulmani sunniți, însă cu menținerea unor elemente ale unor practici şi credințe păgâne ancestrale. În majoritate, balkarii sunt agricultori (în special, de cereale), crescători de animale (ovine, bovine, cai) şi apicultori.

● **Ciuvaşii**[6] **–** populație care locuieşte în republicile Ciuvaşia, Tatarstan şi Başkortostan, subiecte ale Federației Ruse, beneficiind, totodată, de reprezentare etnică în Kazahstan şi Ucraina (aproximativ 2 milioane). Ciuvaşa aparține grupului lingvistic oghur, conținând două dialecte şi utilizează alfabetul chirilic. Comunitățile situate în zona Volgăi superioare (Virial şi Turi) trăiesc în partea de nord şi nord-vest a Republicii Ciuvaşia, cele de pe cursul mijlociu şi inferior al fluviului (Anat Ientci) – în partea centrală, iar cele de pe Volga inferioară (Anatri) – în sud. În ce priveşte originea comunității, se cunoaşte faptul că ciuvaşii de pe Volga Superioară sunt descendenți ai bulgarilor de pe Volga, triburi turcice care, în secolele VII-VII, s-au amestecat cu populații fino-ugice locale. În perioada Hoardei de Aur, pe malul stâng al Volgăi s-au stabilit noi triburi bulgare, care reprezintă ascendenții ciuvaşilor de pe cursul inferior al fluviului. În 1551, ciuvaşii au fost încorporați de Rusia, iar în 1925 Moscova le-a înființat o republică autonomă. În 1992, republica ciuvaşă a devenit un subiect cu drepturi depline în cadrul Federației Ruse. Odată cu integrarea în Imperiul rus, ciuvaşii au fost convertiți la ortodoxie, însă aceştia şi-au menținut unele elemente păgâne ancestrale influențate de zoroastrism, iudaism şi islam. Locuind în sate situate pe malurile Volgăi, ciuvaşii sunt cu predilecție agricultori, dar şi apicultori. O parte dintre ciuvaşi lucrează ca muncitori forestieri, iar odată cu industrializarea Rusiei şi a U.R.S.S., s-au angajat în uzinele din zona Ural sau în minele din regiunea Donbasului.

● **Găgăuzii**[7] – populație care locuieşte în principal în sudul Republicii Moldova, dar şi în Ucraina sau în Rusia; de asemenea, pot fi întâlnite comunități găgăuze, mai mult sau mai puțin asimilate în Balcani şi Turcia (aproximativ 200 000). Găgăuza aparține grupului lingvistic oghuz, folosind pentru scriere, începând cu anul 1989, alfabetul latin. Găgăuzii sunt descendenții unor triburi turcice (oghuze, pecenege şi cumane), migrând, din cauza persecuțiilor otomane, în perioada 1750-1846, din Peninsula Balcanică în Basarabia. În 1989, găgăuzii au autoproclamat, pe teritoriul

[5] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* pp. 37-38. R. Khanam, *Encyclopaedic ethnography of Middle-East and Central Asia: A-I*, Volume 1, Global Vision Publishing Ho, 2005, pp. 97-103
[6] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 311.
[7] *Ibidem,* p. 101. Jeffrey Cole, *Ethnic Groups of Europe: An Encyclopedia*, Ethnicity in Global Focus, ABC-CLIO, 2011, pp. 159-162.

Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti, o republică autonomă, pe care au declarat-o, în 1990, independentă. În cele din urmă, deşi nu recunoaşte independenţa acestei republici, în 1995, R. Moldova a admis existenţa unei unităţi teritoriale autonome găgăuze. Găgăuzii au fost creştinaţi, de către bizantini, în rit ortodox, în secolul al XII-lea, fiind ulterior, din acest motiv, persecutaţi de către otomani şi protejaţi de către ruşi. Găgăuzii sunt agricultori (cereale şi vița de vie), dar şi crescători de animale (ovine).

● **Iakuții (Sakha)**[8] **–** populație care locuieşte în nord-estul Federației Ruse, cu acces la Oceanul Arctic, pe un teritoriu reprezentat în exclusivitate de taiga, dar care este extrem de vast şi bogat în resurse naturale (aproximativ 400 000). Iakuții se împart în mai multe grupuri: Amga-Lena, Viljuj, Olekma şi Nord. Iakuta este o limbă aparținând ramurii siberiene şi utilizează pentru scriere alfabetul chirilic. Această populație este rezultatul melanjurilor etnice dintre diversele triburi tunguse şi cele turco-mongole, sosite cu cirezile de cai şi bovine pe teritoriul actual al Iakuției în secolele XII-XIV pentru a se feri de războaiele dintre descendenții lui Ginghis Han. În secolele XV-XVII, o parte dintre iakuți s-au stabilit în zona Munților Kolîma, pentru a se putea sustrage impozitelor pretinse de ruşi. În anii 1620, Sakha a fost cucerită de către ruşi, iar în 1782, influența imperială s-a extins definitiv asupra iakuților, care au fost supuşi unui intens proces de creştinare şi sedentarizare. Revoluția din 1905 a retrezit sentimentul național, care după 1917 se va manifesta prin opoziție față de regimul sovietic. În 1992, Iakuția a fost recunoscută ca republică autonomă în cadrul Federației Ruse. Iakuții reprezintă o populație creştină de rit ortodox, care continuă să practice şi şamanismul, proces favorizat de evoluțiile recente în care iakuții invocă necesitatea reîntoarcerii la tradiție ca element de consolidare şi afirmare a identității naționale. Iakuții sunt crescători seminomazi de cai şi bovine (reni în zona de nord), vânători şi pescari, practicând, sporadic, şi agricultura, ocupație ce favorizează procesul lor de sedentarizare.

● **Karaiții**[9] – populație cu prezență reziduală în Ucraina, în special în Peninsula Crimeea, Rusia şi Lituania, care s-a instalat în Israel (aproximativ 25 000). Karaita este o limbă turcică pe cale de dispariție. Karaiții reprezentau, în secolul al VIII-lea, o sectă mozaică din Bagdad, iar, în secolul al XIII-lea, o parte importantă a comunității s-a instalat în Peninsula Crimeea, provincie a Imperiului bizantin. În secolul al XIV-lea, urmare a victoriei Lituaniei asupra tătarilor din Crimeea, câteva familii de karaiți au migrat la Vilnius. În 1917, odată cu accederea la putere a comuniştilor, numeroşi karaiți s-au refugiat în Polonia, Franța, Germania şi Turcia. În mod paradoxal, karaiții nu au fost persecutați de naziști deoarece psihologia lor rasială nu ar fi fost evreiască.

● **Karakalpacii**[10] – populație care locuieşte, în special, în Karakalpakistan situat nordul Uzbekistanului, pe țărmul sudic al Mării Aral şi în deşertul de pe cursul fluviului Amudaria (aproximativ 550 000). Karakalpacii s-au stabilit pe teritoriul actual în secolul al XVIII-lea, fiind pe parcursul istoriei supuşi ai Hanatului de Khiva şi, începând cu 1870, ai Imperiului rus. În cadrul Uzbekistanului independent, karakalpacii beneficiază de o republică autonomă, care a succedat celei autonome existente în timpul Uniunii Sovietice. Karakalpaka este o limbă kîpciacă, asemănătoarei kazahei şi distinctă de uzbekă, care aparține grupului lingvistic uigur. Karakalpacii sunt musulmani sunniți, conservând însă la nivelul credinței o serie de elemente şamanice. Karakalpacii sunt crescători seminomazi de animale (ovine), practicând, totodată, în limite reduse, o agricultură irigată, la care se adaugă şi pescuitul în Marea Aral.

● **Karaceaii**[11] – populație care locuieşte în Republica Karaceai-Cercheză, subiect al Federației Ruse, pe versanții septentrionali ai Munților Caucaz, din văile bazinului superior al râului Kuban până la limita Elbruzului, constituind, totodată, o diasporă în diverse țări din Asia Centrală şi Orientul Mijlociu, precum şi în Statele Unite (aproximativ 180 000). Limba karaceai aparține grupului kîpciac, similar cele vorbite de balkari şi kumîki. Deşi o

[8] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 279. James Stuart Olson, Lee Brigance Pappas, Nicholas Charles Pappas, *An Ethnohistorical dictionary of the Russian and Soviet empires*, Greenwood Publishing Group, 1994, pp. 733-736.
[9] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 151. James Stuart Olson, Lee Brigance Pappas, Nicholas Charles Pappas, *op. cit.*, pp. 312-315.
[10] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 152. R. Khanam, *op. cit.*, pp. 401-402.
[11] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 152-153. Jeffrey Cole, op. cit., pp. 218-219.

perioadă îndelungată de timp, situată între Imperiul khazar şi Hoarda de Aur, au avut un destin istoric comun cu balkarii, au fost împinşi treptat spre munți, în cursul secolului al XV-lea, de expansiunea cercheză. În 1944, au fost acuzați de către regimul sovietic de colaboraționism cu Germania nazistă şi deportați în masă în Asia Centrală. În 1957, au fost reabilitați şi li s-a permis să se reîntoarcă pe teritoriile deținute în Caucaz. Karaceaii sunt musulmani sunniți de rit hanefit, fiind convertiți sub influența exercitată de Hanatul Crimeii. Karaceaii practică o economie specifică zonei muntoase, bazată pe agricultura terasată şi pe creşterea animalelor, practicând transhumanța, la care se adaugă vânătoarea, culegerea fructelor de pădure şi apicultura.

● **Kazahii**[12] **–** populație care locuieşte, în principal, în Kazahstan, în Rusia (regiunea Astrahan), în China (provincia Xinjiang), în Uzbekistan, Turkmenistan, Kirghizstan şi Mongolia, ocupând regiunea de stepă situată între Caspica şi Xinjiang, mai precis între zona de pădure, la nord, şi cea de deşert, la sud (aproximativ 10 milioane). Kazaha aparține grupului lingvistic kîpciac, similar kirghizei şi tătarei. Termenul de kazah, adică rebel, răspândit la nivelul diverselor societăți turcofone, s-a impus în cursul secolului al XIV-lea printre ascendenții turco-mongoli ai grupului actual în timpul disputelor dintre hanatele care au succedat Imperiului mongol. Pe parcursul istoriei, treptat, Imperiul rus a reuşit să-şi extindă influența asupra kazahilor din nord, în timp ce hanatele uzbece au continuat să-i domine pe kazahii din sud. În cele din urmă, în secolele XIX-XX, Rusia a preluat controlul asupra întregului ansamblu teritorial locuit de kazahi. În 1991, Kazahstanul şi-a declarat independența, iar pe fondul migrării masive a ruşilor spre țara de origine, kazahii au devenit majoritari. Kazahii sunt musulmani sunniți, convertiți în secolele XIV-XV, însă, similar altor popoare din Asia Centrală, şi-au conservat o parte importantă a moştenirii şamanice. Pe fondul sedentarizării forțate din timpul perioadei sovietice, kazahii practică agricultura irigată, mai ales în sud, şi comerțul, în partea de nord a țării, în special în relația cu Rusia.

● **Kirghizii**[13] – populație care locuieşte în Kirghizstan, fiind reprezentată, totodată, şi în China (Xinjiang), Uzbekistan şi Tadjikistan, dar numărând câteva comunități şi în Afganistan şi Turcia (aproximativ 3 milioane). Ca zonă de populare continuă, chiar dacă nu sunt majoritari, kirghizii ocupă partea centrală şi occidentală a Munților Tian Şan şi împrejurimile Pamirului. Kirghizii au format în Mongolia secolului al IX-lea un hanat efemer, iar în perioada veacurilor XVI-XVII au migrat spre teritoriul stăpânit în prezent. Cucerirea rusă a Asiei Centrale, în 1860, urmată de o colonizare masivă a regiunii a generat o amplă revoltă în regiune în 1916, în care s-au implicat şi kirghizii. Însă pe fondul represiunii, o parte importantă a kirghizilor a fost nevoită să migreze spre Xinjiang. În 1925, Kirghizstanul devine structură autonomă în cadrul U.R.S.S., iar în 1936 – republică federală. În 1991, Kirghizstanul şi-a proclamat independența, marcată însă de tensiuni cu minoritatea uzbecă din Valea Fergana. Kirghizii sunt musulmani sunniți de rit hanefit, însă cu menținerea unor elemente şamanice. În mod tradițional, kirghizii sunt păstori nomazi care practică transhumanța.

● **Kumîcii**[14] – populație care locuieşte, în majoritate, în Republica Daghestan, subiect al Federației Ruse, de la versanții septentrionali şi orientali din estul Munților Caucaz până la Derbend şi împrejurimile cursului inferior al fluviului Terek (aproximativ 300 000). Kumîcii vorbesc o limbă aparținând grupului kîpciac, similar balkarilor, karaceailor şi tătarilor nogai. Kumîcii constituie un amestec de populații ibero-caucaziene şi altaice, care însă manifestă o conştiință turcică puternică. Pe parcursul istoriei, kumîcii au fondat un stat care s-a aflat sub suzeranitatea Iranului, a

[12] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 155. Martha Brill Olcott, *The Kazakhs,* Volume 427 of Hoover press publications, Studies of nationalities, Issue 427 of Publication Series, Volume 427 of Hoover Institution Press publication, Volume 427 of Hoover Institution on War, Revolution and Peace Stanford, Calif: Hoover Institution publication, Hoover Press, 1995, *passim*.

[13] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 161. Barbara A. West, *Encyclopedia of the Peoples of Asia and Oceania*, Facts on File library of world history, Encyclopedia of the Peoples of Asia and Oceania, Barbara A. West, Volume 1, Infobase Publishing, 2008, pp. 436-442.

[14] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 165.

întreținut legături strânse cu Rusia, dar a preferat să se alieze cu Turcia. În 1725, pe fondul avansării Rusiei de-a lungul coastei occidentale a Mării Caspice, statul kumîc şi-a declarat independența. În cele din urmă, pe fondul conflictului cu Rusia, Iranul a renunțat la pretențiile sale asupra Daghestanului (1813), iar Sankt-Petrsburgul şi-a extins influența asupra statului kumîc. Kumîcii sunt musulmani sunniți de rit hanefit, cu excepția unor comunități urbane din Derbend şi Mahacikala care au aderat la şiism. Economia tradițională a kumîcilor constă în agricultură, creşterea animalelor (bovine, cai), pescuit, artizanat şi comerț, favorizat de situarea geografică a comunității.

● **Krîmciacii**[15] **-** populație care locuieşte în Ucraina, în special în Peninsula Crimeea, dar şi în Rusia şi în Uzbekistan (aproximativ 1 500). Krîmciacii vorbesc tătara de Crimeea, care aparține grupului kîpciac. Krîmciacii sunt o populație tătară convertită la mozaism, la care s-au adăugat pe parcursul istoriei elemente iudaice, genoveze şi turcice. În timpul ocupației naziste, spre deosebire de karaiți, krîmciacii au fost exterminați aproape în totalitate.

● **Meşkeții**[16] – populație care locuieşte, în principal, în Uzbekistan, Kazahstan şi Kirghizstan, dar şi în Azerbaidjan (aproximativ 400 000). Meşkeții vorbesc limba turcă, care aparține grupului oghuz. În realitate, meşkeții sunt georgieni autohtoni din regiunea Meşket. Pe fondul dezmembrării statului georgian (secolele XV-XVI) şi ocupării unei părți din teritoriile acestuia de către otomani, meşkeții au adoptat limba turcă şi s-au convertit la islam (rit sunnit). Urmare a disoluției Imperiului otoman, provinciile cucerite de turci, inclusiv Meşkeția, au fost redobândite de Georgia, fiind însă ulterior anexate de Uniunea Sovietică. În 1944, acuzați de colaboraționism cu Germania nazistă, meşkeții au fost deportați în masă în Asia Centrală. Deşi, în 1956 au fost reabilitați, meşkeții nu s-au putut reîntoarce în Georgia, iar în 1989 au fost implicați într-un conflict cu uzbecii în Valea Fergana.

● **Salarii**[17] – populație care locuieşte, în proporție de 90 % în districtul autonom Salar de Xunhua, provincia Qinghai (China), în timp ce restul de 10 % s-a stabilit în provinciile Gansu şi Xinjiang (aproximativ 87 000). Populația vorbeşte o limbă din ramura occidentală a grupului lingvistic hun, dar în care pot fi identificate şi influențe uigure. Salarii s-au stabilit pe actualul teritoriu în timpul Dinastiei Tang (608-918), pentru ca ulterior să migreze în zona Samarkandului, de unde au revenit în regiunea de origine în al secolul al XIII-lea, traversând Xinjiang. Salarii sunt musulmani, dar monogami, aproximativ 70 % dintre aceştia fiind agricultori, iar restul, împărțindu-se între comercianți şi crescători de animale.

● **Tătarii**[18] **–** populație care locuieşte în Federația Rusă (Tatarstan, Başkortostan, Ciuvaşia etc.), între cursul mijlociu al Volgăi, cel inferior al râului Kama şi regiunea Ural, cu reprezentare în Siberia şi Extremul Orient, dar şi în alte state ex-sovietice, mai ales Uzbekistan şi Kazahstan (aproximativ 7 milioane). Tătarii se împart în trei grupe principale: tătarii de pe Volga şi Ural (divizați în tătarii de Kazan, tătarii de Kassim şi tătarii de Mişar), tătarii de Siberia şi tătarii de Astrahan. Tătarii vorbesc o limbă aparținând grupului kîpciac şi utilizează alfabetul chirilic. Tătara conține trei dialecte: occidental (tătara de Mişar), central (tătara de Kazan) şi oriental (tătara de Siberia). Tătarii de pe Volga sunt descendenții bulgarilor de pe Volga, amestecați cu triburi nomade turce şi mongole. În secolul al XIII-lea, Batu Han, fiul lui Ginghis Han, a fondat Imperiul Hoardei de Aur, care s-a întins din Rusia meridională până în Balcani. În 1502, odată cu dispariția acestui imperiu, tătarii de pe Volga au înființat Hanatul de Kazan, cucerit de Rusia (1552). Republica socialistă sovietică autonomă tătară, creată de Moscova în 1920, a devenit, în 1990, Republica Tatarstan. În 1994, Republica Tatarstan a semnat un acord cu Moscova prin care i s-a recunoscut acestui subiect al Federației Ruse o

[15] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 165. James Stuart Olson, Lee Brigance Pappas, Nicholas Charles Pappas, *op. cit.*, p. 308.
[16] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 210. Bruce G. Privratsky, *Muslim Turkistan: Kazak religion and collective memory*, Routledge, 2001, p. 43.
[17] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* pp. 279-280. James Stuart Olson, *An ethnohistorical dictionary of China*, Greenwood Publishing Group, 1998, pp. 296-298.
[18] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* pp. 305-306. James Minahan, *Encyclopedia of the Stateless Nations: S-Z,* Volume 4 of Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups Around the World, James Minahan, Greenwood Publishing Group, 2002, pp. 1856-1862.

importantă autonomie culturală şi economică. Referitor la poziția ce trebuie adoptată în relația cu Moscova, la nivelul tătarilor se manifestă două tendințe: una pragmatică, vizând obținerea unui maxim de autonomie, şi una naționalistă, militând pentru independență. Tătarii sunt musulmani sunniți de rit hanefit şi, deşi tradițional sunt agricultori, aceştia constituie o populație foarte urbanizată (regiunile Volga şi Ural sunt puternic industrializate), în cadrul căreia a dispărut organizarea de tip tribal.

● **Tătarii de Crimeea**[19] **–** populație care locuieşte în Ucraina (peninsula Crimeea şi regiunea Kherson), dar reprezentată, din punct de vedere etnic, atât în Federația Rusă (zona Stravopol şi Krasnodar), cât şi în Uzbekistan (aproximativ 300 000) sau în România (Dobrogea). Tătarii de Crimeea vorbesc o limbă aparținând grupului kîpciac. Tătarii de Crimeea au rezultat din fuziunea dintre populațiile sedentare ale peninsulei şi triburi nomade turcofone ce au migrat dinspre stepe în mai multe valuri, între secolele VII-XIII. Deținând o poziție dominantă în cadrul grupurilor etnice din Crimeea, tătarii au fondat un hanat, aflat sub suzeranitate otomană (începând cu secolul al XV-lea), dar care a fost cucerit de Rusia (1783). Pe acest fond, numeroşi tătari au migrat din Crimeea în Imperiul otoman, iar cei care au rămas au fost deportați în totalitate (1944) în Siberia, Asia Centrală şi cursul mijlociu al Volgăi, fiind acuzați de colaboraționism cu naziştii de către autoritățile sovietice. În 1967, tătarii de Crimeea şi-au recâştigat dreptul de a se întoarce în regiunea de origine. Tătarii de Crimeea sunt musulmani sunniți, fiind majoritar agricultori în peninsulă, şi urbanizați în F. Rusă.

● **Tătarii nogai**[20] **–** populație care locuieşte între fluviile Kuma şi Terek, stabilindu-se în majoritate pe teritoriul Republicii Daghestan, subiect al Federației Ruse (aproximativ 60 000). Tătarii nogai vorbesc o limbă aparținând grupului kîpciac. Referitor la originea lor, se cunoaşte că, în cursul secolului al XIV-lea, tătarii nogai s-au separat de Hoarda de Aur, exercitându-şi stăpânirea de la fluviul Ural până la Volga inferioară. Până în secolul al XVI-lea, deoarece reprezentau o forță militară considerabilă, tătarii nogai s-au implicat în conflictul ce opunea Rusia, Imperiul otoman şi Hoarda de Aur, însă, ulterior, pe fondul decadenței lor militare, teritoriul acestora a fost împărțit între puterile menționate. În secolul al XIX-lea, tătarii nogai au fost încorporați definitiv de către Rusia, care le-a impus un proces de sedentarizare forțată şi de asimilare culturală. Ca apartenență religioasă, tătarii nogai sunt musulmani sunniți. Tătarii nogai sunt recunoscuți ca fiind crescători de animale.

● **Turcii**[21] **–** populație care locuieşte în Turcia, beneficiind de reprezentare etnică în Cipru, Grecia, Bulgaria, România, în numeroase state din spațiul C.S.I., dar şi de o diasporă semnificativă în Europa Occidentală (aproximativ 72 milioane). Turcii, originari din Asia Centrală, şi-au făcut apariția pe scena istoriei în secolul al XI-lea, când au cucerit o serie de provincii orientale aparținând Imperiul bizantin, unde au fondat statul selgeucid. Turcii otomani au cunoscut o ascensiune extraordinară, punând bazele unui imperiu ale cărui teritorii se întindeau în Europa Centrală, nordul Africii şi Orientul Mijlociu. Deşi a atins apogeul puterii lor imperiale în timpul lui Soliman Magnificul (secolul al XVI-lea), statul otoman, pe fondul instabilității interne, a regresat gradual, făcând pe parcursul istoriei o serii de concesii teritoriale. În urma Primului Război Mondial, imperiul otoman s-a dezmembrat, statul fiind reformat prin proclamarea unei republici laice. Ca apartenență religioasă, turcii sunt majoritar musulmani sunniți, însă în rândul acestora poate fi întâlnită şi o însemnată comunitate alevită (şiiți). Turcii constituie o populație extrem de urbanizată, dar un segment important al acestora continuă să se ocupe cu agricultura.

● **Turkmenii**[22] **–** populație care locuieşte în Turkmenistan, dar şi în nordul Afganistanului şi nord-estul Iranului, fiind, totodată, reprezentată în Rusia, Turcia, Iark şi China (aproximativ 6 milioane). Turkmena este o limbă

[19] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 306. Jeffrey Cole, *op. cit.*, pp. 84-87.
[20] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 237. Jeffrey Cole, *op. cit.*, pp. 273-274
[21] Rashid Ergener, Reşit Ergener, *About Turkey: geography, economy, politics, religion, and culture*, Pilgrims Process, Inc., 2002, *passim*; capitolul al II-lea al prezentei lucrări.
[22] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 332. Keith Brown, Sarah Ogilvie, *Concise encyclopedia of languages of the world*, Concise Encyclopedias of Language and Linguistics, Elsevier, 2008, pp. 1117-1119.

care aparține grupului oghuz. Turcizarea actualului Turkmenistan, teritoriu pe care s-au fondat, în Antichitate, mai multe formațiuni statale scite sau scito-iraniene, s-a datorat confederației oghuze stabilită pe cursul inferior al Sârdariei, în secolele IX-X. De-a lungul secolelor, turkmenii s-au aflat, inițial, sub dominația turcilor selgeucizi, pentru ca, ulterior, să graviteze între sferele de influență ale Persiei şi hanatelor turco-musulmane ale Horezmului şi Transoxianei. În 1885, teritoriul Turkmenistanului a fost cucerit de Rusia, iar în 1924, în cadrul U.R.S.S., a fost creată Republica Sovietică Socialistă Turkmenă. În 1991, Turkmenistanul şi-a dobândit independența, pe fondul disoluției Uniunii Sovietice. Turkmenii sunt musulmani sunniți, însă, similar altor populații turcice din Asia Centrală, şi-au menținut numeroase tradiții şamanice. Turkmenii au fost şi rămân prin excelență seminomazi, fiind în principal crescători de animale (oi, capre, cai şi cămile), dar desfăşoară şi activități agricole şi comerciale, stimulate de contactul cu populațiile sedentare învecinate.

● **Tuvinii**[23] – populație care locuieşte în Republica Tuva (situată în Siberia), subiect al Federației Ruse, dar care beneficiază de o reprezentare restrânsă, din punct de vedere etnic, şi în vestul extrem al Mongoliei (aproximativ 200 000). Tuvinii vorbesc o limbă din ramura siberiană. Tuvinii, care, actualmente, constituie o unitate lingvistică, sunt rezultatul amestecului dintre comunități de origine turcă, ket, samoiedă (populație de origine fino-ugrică) şi mongolă. După mai multe secole de dominație mongolă şi manciuriană, Tuva a intrat în sfera de influență rusă (1914), iar ulterior unei scurte perioade de independență a fost anexată la U.R.S.S. (1944), inițial ca regiune autonomă şi apoi ca republică autonomă (1961). Aflându-se vreme de secole sub influență culturală şi religioasă mongolă, tuvinii au adoptat budismul, dar cu menținerea unor numeroase credințe şamanice. Tuvinii se împart în două grupuri: occidental (mai numeros), care practică creşterea extensivă a animalelor (bovine, ovine, iaci cai, cămile, capre), şi oriental, care sunt vânători şi se ocupă cu păstoritul, creşterea renilor, trăind în taigaua montană.

● **Uigurii**[24] – populație care locuieşte, în special, în regiunea Xinjiang (China), dar care beneficiază de reprezentare etnică în Kazahstan şi Kirghizstan, urmare a trei valuri de migrație din cauza represiunii chineze sau a tensiunilor survenite pe relația dintre Moscova şi Beijing (aproximativ 8 milioane). În Xinjiang, uigurii s-au stabilit în oaze piemontane situate la nordul şi sudul deşertului Taklamakan, traversată de fluviul Tarîm. Uigura face parte din grupul lingvistic uigur-ceagatai, fiind apropiată de limba uzbecă. În secolul al IX-lea, uigurii au fondat în Turkestanul Oriental un imperiu (744-840), care însă a fost distrus de kirghizi. Între secolele IX-XII, totuşi statul uigur a constituit un centru important în plan cultural. Inițial, uigurii au adoptat ca religie oficială maniheismul şi creştinismul de tip nestorian, însă ulterior au fost islamizați. Între 1944-1949, a existat o efemeră republică a Turkestanului oriental, care a fost anexată de Republica Populară Chineză. În 1955, în Xinjiang, a fost înființată regiunea autonomă uigură. Uigurii sunt musulmani sunniți de rit hanefit. În Xinjiang, spre deosebire de kazahi şi kirghizi care sunt păstori nomazi, uigurii se ocupă de agricultură.

● **Uigurii galbeni occidentali**[25] **–** populație care face parte din grupul uigurilor galbeni (aproximativ 12 000), locuind în regiunea Gansu (China), în special în vestul districtului autonom yugur de Sunan (departamentul Zhangye), regiunile Dahe şi Minghua. Uigurii galbeni occidentali, care reprezintă aproximativ jumătate din această comunitate, vorbesc o limbă turcofonă, apropiată de iakută şi dialectelor turcice specifice zonei de nord a Munților Altai, însă cu un vocabular conținând numeroase cuvinte din limbile chineză, mongolă şi tibetană. Restul populației, denumită uigurii galbeni orientali vorbeşte un dialect mongol, dar cu numeroase cuvinte împrumutate din limbile turcice. De asemenea, o parte a uigurilor galbeni a fost sinizată şi vorbeşte limba chineză, iar anumite comunități utilizează tibetana. Uigurii galbeni sunt descendenții unor comunități uigure, care, ulterior distrugerii imperiului lor de către kirghizi, au migrat spre est, stabilindu-se în Gansu şi au adoptat budismul ca religie oficială.

[23] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 325. Barbara A. West, *op. cit.*, pp. 846-847.
[24] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* pp. 250-251. Barbara A. West, *op. cit.*, pp. 848-852.
[25] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* p. 251. James Stuart Olson, *op. cit.*, pp. 343-344.

● **Uzbecii**[26] – populație care locuieşte, în majoritate, în Uzbekistan, dar care formează minorități în statele vecine, mai ales în sudul Kazahstanului, sud-vestul Tadjikistanului şi nordul Afganistanului. De asemenea, uzbecii formează importante comunități în Kirghizstan, Turkmenistan şi regiunea Xinjiang (aproximativ 27 milioane). Uzbeka face parte din grupul uigur-ceagatai, fiind apropiată de limba uigură. În secolul al XV-lea, în nord-estul actualului Kazahstan, s-au format grupuri tribale denumite uzbeci. Ulterior forțării lor să migreze din Kazahstan, uzbecii au cucerit Transoxiana (1500-1507), pe teritoriul căreia s-au format inițial două, iar apoi trei hanate uzbece până la cucerirea lor de către ruşi (1868-1873). Inițial, uzbecii au făcut parte din imperiul rus, iar ulterior au fost incluşi în U.R.S.S., fiind titularii Republicii Sovietice Socialiste Uzbekă. În 1991, pe fondul disoluției Uniunii Sovietice, uzbecii şi-au proclamat independența. Uzbecii sunt musulmani sunniți de rit hanefit, însă cu menținerea unor elemente din practicile şi credințele şamanice. Majoritar, uzbecii sunt agricultori, însă o parte semnificativă a acestora trăieşte în mediul urban.

[26] Jean-Christophe Tamisier, *op. cit.,* pp. 252-253. Barbara A. West, *op. cit.*, pp. 857-862.

Anexa nr. 2 - Formaţiuni statale turcofone

Putem identifica pe masa continentală eurasiatică şase state turcofone, cu un deosebit potenţial geostrategic, având în vedere atât situarea lor în interiorul şi / sau proximitatea *Heartlandului*, cât şi resursele umane şi mai ales material de care dispun, după cum urmează:

I. AZERBAIDJAN[27] (Republica Azerbaidjan)

A. COORDONATE GENERALE

a1. Poziţionare geografică: Azerbaidjanul este situat în Asia de Sud-Vest (singurul stat turcofon aflat în zona caucaziană), învecinându-se cu Federaţia Rusă (N), Georgia (N),Turcia (V), Armenia (V), Iran (S).

a2. Suprafaţă: 86 600 kmp. Statul azer nu este unitar din punct de vedere teritorial (Republica autonomă Nahicevan[28] este separată de restul ţării prin coridorul Zanghezur care aparţine Armeniei)[29].

B. NATURA

b1. Relief: Azerbaidjanul prezintă un relief extrem de variat: munţii sunt dispuşi atât în partea nordică (Caucazul Mare[30]), cât şi în cea sudică (Caucazul Mic), câmpiile în zona centrală şi răsăriteană (mai extinsă în SE în Câmpia Lenkoran), regiunile colinare asigurând trecerea între cele două forme majore de relief.

b2. Clima: Regiunile de câmpie ale Azerbaidjanului se caracterizează printr-o climă mediteraneană (mai uscată în estul Câmpiei Kura-Araks şi mai umedă în Câmpia Lenkoran), în timp ce în rest se manifestă o climă temperată, marcată de precipitaţii mai bogate în zona de nord dominată de Caucazul Mare.

b3. Resurse naturale: Azerbaidjanul dispune de vaste resurse naturale, în special de petrol şi gaze naturale în regiunea caspică, dar şi de minereuri de fier, cobalt, baritină, molibden, sare etc.

b4. Acces maritim, cursuri navigabile: Azerbaidjanul are acces la Marea Caspică (E), fiind traversat de aproximativ 1000 de râuri din care numai 20 au aproximativ ca lungime 100 de km. Dintre acestea se evidenţiază Kura, principalul curs de apă al Transcaucaziei, parţial navigabil şi amenajat energetic (centrala Minghe-ceaur), iar afluentul său Araks delimitează parţial frontiera cu Iranul.

C. POPULAŢIA

c1. Număr locuitori: 8 982 300.

c2. Structură etnică: azeri – 91,9 %, lezgini – 2%, ruşi – 1,6 %, armeni – 1,5 % etc., populaţia fiind mai numeroasă în peninsula Apşeron, Cîmpia Lenkoran şi în regiunea Gandja. Azerii formează o diasporă importantă în Iran (10-30 milioane), Turcia (3 milioane), F. Rusă (2 milioane), S.U.A. (1 milion), Ucraina (500 000), Franţa (350 000), Irak (300 000).

c3. Structură pe medii: 45,9 % din populaţia ţării locuieşte în mediul rural, iar 54,1 % în mediul urban, unde se remarcă prin importanţă oraşele Baku (capitala ţării), Ganja, Sumqavit, Mingachevir.

c4. Structură confesională: Azerbaidjanul este un stat musulman, unde confesiunea şiită este majoritară (aproximativ 85 %), însă există şi minorităţi creştine, în special ortodoxe, reprezentate de comunităţile rusă şi armeană.

---

[27] Horia C. Matei, Silviu Neguţ, Ion Nicolae, *Statele lumii de la A la Z,* Editura Meronia, 2002, pp. 57-60; David. C. King, *Azerbaidjan, Volume 24 of Cultures of the world,* Marshall Cavendish, 2005, pp. 7-16; site-ul Ministerului Afacerilor Externe al României: www.mae.ro; site-ul Comitetului de Stat pentru Statistică din Azerbaidjan: www.azstat.org.

[28] Regiune cu un teritoriu de aproximativ 5 500 kmp, rezultat al diviziunilor teritoriale din timpul URSS.

[29] 16 % (4 400 kmp) din teritoriul Azerbaidjanului îl constituie regiunea Nagorno Karabakh, dominată de armeni (unde s-a autoproclamat o republică independentă).

[30] Altitudine maximă 4 485 m în Bazarduzu Dagi.

D. STATUL

d1. Limba oficială: Azera este limba oficială şi se scrie cu alfabet latin (până în 1922 s-a scris cu alfabet arab, între 1922-1940, cu latin, 1940-1992, cu chirilic). În paralel, deşi fără a avea un statut oficial, limba rusă este larg răspândită şi folosită în Azerbaidjan.

d2. Regim politic: În Azerbaidjan funcţionează, conform constituţiei, un regim democratic şi secular, bazat pe principiul separării puterilor în stat. Republică prezidenţială, puterea legislativă fiind exercitată de un parlament unicameral, iar cea executivă de un preşedinte şi un guvern condus de un premier numit de şeful statului.

d3. Organizare administrativă: Azerbaidjanul se împarte, din punct de vedere administrativ, în 59 de districte, 11 municipalităţi, republica autonomă Nahicevan şi regiunea Nagorno Karabakh.

II. KAZAHSTAN[31] (Republica Kazahstan)

A. COORDONATE GENERALE

a1. Poziţionare geografică: Kazahstanul este situat în Asia Centrală, învecinându-se cu F. Rusă (N), Turkmenistan (S), Uzbekistan (S), Kirghizstan (SE), China (E).

a2. Suprafaţă: 2 724 900 kmp

B. NATURA

b1. Relief: Kazahstanul are un relief variat, caracterizat prin câmpii, podişuri şi regiuni colinare. În V, se situează câmpia pericaspică, dominată spre NE de prelungirile Munţilor Urali şi colinele Mugodjary, iar la E de aceste coline se află Podişul Turgai, ce desparte Câmpia Siberiei Occidentale (în N) de Depresiunea Turanului (în S). În Depresiunea Turanului, se extind regiunile aride Kîzîlkum şi Ustiurt, dar şi cuveta Lacului Aral. La E de Podişul Turgai, este poziţionat Podişul colinar al Kazahstanului, iar la S de acesta din urmă se situează regiuni aride (Muiunkum, Betpak-Dala, Taukum). În SE se află Depresiunea Lacului Balhaş. Munţii[32] ocupă spaţii reduse în E (Munţii Altai, Tarbagatai şi Altaiul Djungar) şi SE (Kunghei Alatau, Zail Alatau şi Kirghiz Alatau).

b2. Clima: În Kazahstan domină clima temperat continentală, cu ariditate excesivă în Depresiunea Turanului.

b3. Resurse naturale: Kazahstanul dispune de bogate resurse de petrol şi gaze naturale, dar şi de huilă, fosfaţi naturali, bauxită, polimetale, crom, cobalt, nichel, wolfram etc.

b4. Acces maritim, cursuri navigabile: Kazahstanul are acces la Marea Caspică (V), iar principalele cursuri de apă sunt reprezentate de Irtâş (în E), Sârdaria (în S) şi Ural (în V). Dintre lacuri se remarcă prin importanţă Aral[33] (pe care îl împarte cu Uzbekistanul), Balhaş, Tenghiz şi Zaisan.

C. POPULAŢIA

c1. Număr locuitori: 16 278 000.

c2. Structură etnică: kazahi – 63,1%, ruşi – 23,7%, uzbeci – 2,8%, ucraineni – 2,1%, uiguri – 1,4%, tătari – 1,3%, germani – 1,1%.

---

[31] Horia C. Matei, Silviu Neguţ, Ion Nicolae, *op. cit.*, pp. 303-308; site-ul Ministerului Afacerilor Externe al României: www.mae.ro; site-ul Agenţiei Naţionale pentru Statistică din Kazahstan: http://www.eng.stat.kz/. Martha Brill Olcott, *Kazakhstan: unfulfilled promise?,* G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series, Carnegie Endowment, 2009, *passim*.

[32] Altitudine maximă 6 995 m, vârful Khan Tangiri Shyngy.

[33] În prezent, există mai multe cuvete lacustre separate sau legate între ele, în urma reducerii suprafeţei acestuia ca efect al evapotranspiraţiei generată inclusiv de utilizarea excesivă a fluviilor care îl alimentau. (n.a.).

c3. Structură pe medii: 42,5% din populația țării locuieşte în mediul rural, iar 57,5% în mediul urban, unde se remarcă prin importanță oraşele Astana (capitala țării) Alma-Ata, Karaganda, Cimkent.

c4. Structură confesională: Kazahstanul este un stat musulman – 65%, majoritar sunnit, însă poate fi întâlnită şi o puternică minoritate creştin-ortodoxă (de origine rusă) – 33%.

D. STATUL

d1. Limba oficială: Kazaha este limba de stat şi se scrie cu alfabet chirilic (până în 1928, s-a scris cu alfabet arab, între 1922-1940, cu latin, iar din 1940, cu chirilic). Limba rusă este utilizată oficial, în egală măsură cu kazaha, în organizațiile de stat şi în structurile administrațiilor locale.

d2. Regim politic: Kazahstanul este o republică prezidențială, unde funcționează un regim democratic şi laic, puterea legislativă fiind exercitată de un parlament bicameral.

d3. Organizare administrativă: Kazahstanul se împarte, din punct de vedere administrativ, în 14 provincii şi 2 oraşe (Astana – capitala țării, şi Alma-Ata – principalul oraş al țării).

III. KIRGHIZSTAN[34] (Republica Kirghizstan)

A. COORDONATE GENERALE

a1. Poziționare geografică: Kirghizstanul este situat în Asia Centrală, învecinându-se cu Kazahstan (N), Uzbekistan (V), Tadjikistan (V şi S), China (S şi E).

a2. Suprafață: 199 900 kmp

B. NATURA

b1. Relief: Kirghizstanul este dominat de un relief muntos înalt, teritoriul său fiind acoperit în linii generale de Munții Tian Şan[35]. În SV, se situează Munții Transalai, ce aparțin sistemului Pamiro-Alai. În SV, se extind depresiunile intramontane Ciui şi Fergana. Astfel de depresiuni există şi în spațiul montan, cea mai extinsă fiind cea a Lacului Issîk Kul în Munții Tian Şan.

b2. Clima: În Kirghizstan domină clima temperat continentală, deosebit de aspră în zonele montane, unde se întâlnesc numeroşi ghețari.

b3. Resurse naturale: Dispune de variate resurse ale subsolului (huilă, minereuri neferoase, rutiliu, mercur, uraniu, aur etc.), însă nu şi de resurse energetice.

b4. Acces maritim, cursuri navigabile: Râurile mai importante care pot fi exploatate în scop energetic sunt afluenți ai Sârdariei (Narîn, Ceatkal), iar dintre lacuri se remarcă Issîk Kul.

C. POPULAȚIA

c1. Număr locuitori: 5 386 000.

c2. Structură etnică: kirghizi – 68,9%, ruşi – 9,1%, uzbeci 14,4%, dungani – 1%, uiguri 1%; tadjici – 0,9%, kazahi – 0,8%, tătari – 0,7%, coreeni – 0,4%, germani – 0,3%.

c3. Structură pe medii: 66% din populația țării locuieşte în mediul rural, iar 34% – în mediul urban, unde se remarcă Bişkek (capitala țării), Osh.

c4. Structură confesională: Kirghizstanul este un stat musulman – 80 %, majoritar sunnit, dar unde poate fi întâlnită şi o importantă comunitate creştin-ortodoxă – 17% (în special reprezentată de minoritarii ruşi).

---

[34] Horia C. Matei, Silviu Neguț, Ion Nicolae, *op. cit.*, pp. 308-310; site oficial al Ministerului Afacerilor Externe al României: www.mae.ro; David C. King, *Kyrgyzstan,* Volume 24 of Cultures of the world, Marshall Cavendish, 2005.
[35] Altitudine maximă 7 439 m, vârful Jengish Chokusu (n.a.).

D. STATUL

d1. Limba oficială: Kirghiza este limba de stat şi se scrie cu alfabet chirilic (până în 1927, s-a scris cu alfabet arab, între 1922-1940, cu latin, iar din 1940, cu chirilic). Rusa deține statut de limbă oficială în Kirghizstan.

d2. Regim politic: Republică prezidențială cu un parlament unicameral, unde premierul este numit de preşedinte.

d3. Organizare administrativă: Kirghizstanul este împărțit în şapte regiuni (Batken, Ciu, Issîk Kul, Jalalabad, Narîn, Oş,Talas) şi un oraş autonom (capitala Bişkek).

IV. TURCIA[36] (Republica Turcia)

A. COORDONATE GENERALE

a1. Poziționare geografică: Turcia este situată în Asia Mică (Minor), învecinându-se cu Bulgaria (V) şi Grecia (V), Siria (SE), Irak (SE), Armenia (NE), Georgia (NE), Azerbaidjan (NE) şi Iran (E). Totuşi, se impune să precizăm că poziționarea nu este echilibrată din punct de vedere geografic, în sensul că Turcia se situează relativ proporțional pe cele două continente (aproximativ 97 % din teritoriul țării se află în partea asiatică).

a2. Suprafață: 783,562 kmp

B. NATURA

b1. Relief: Cele două părți ale Turciei, europeană şi asiatică, se caracterizează prin condiții naturale diferite. Pe de o parte, zona europeană este dominată de două şiruri de munți (Istranca Daglari şi Tekir Dag) ce închid o câmpie drenată de râul Ergene (afluent al Mariței). Pe de altă parte, regiunea asiatică, Anatolia, cuprinde un podiş central rectangular înconjurat de lanțuri muntoase şi podişuri înalte. În N, se află Munții Pontici, ce separă podişul de litoralul Mării Negre, în S – munții Taurus şi Antitaurus, în V – Ulu Dag, iar în E – Podişul Kars (dominat de conuri vulcanice)[37]. În lungul țărmurilor, întâlnim câmpii litorale înguste, mai extinse în dreptul zonelor de vărsare ale râurilor ce străpung barierele montane (Kîzîl Irmak şi Sakarya în N, Seyhan şi Ceyhan în S).

b2. Clima: În Turcia domină clima temperat-continentală, în general, însă în regiunile litorale, se manifestă clima mediteraneană, cu precipitații mai bogate în Munții Pontici.

b3. Resurse naturale: Dispune de resurse diverse (petrol, lignit, minereuri de fier, crom, bauxită, magneziu, borax, mercur, sulf, sare etc.), dar fără o producție semnificativă.

b4. Acces maritim, cursuri navigabile: Turcia are acces în N la Marea Neagră, iar în V şi S la Marea Egee, respectiv Marea Mediterană. Pe teritoriul Turciei îşi au izvoarele cele două fluvii importante ale Asiei de SV, respectiv Tigru şi Eufrat.

C. POPULAȚIA

c1. Număr locuitori: 76 183 700.

c2. Structură etnică: turci – 75-90%, kurzi – 10-20%, alături de care trăiesc comunități reduse numeric (între 5000 şi 500 000 de membri pentru fiecare etnie) de lazi, cerkezi, armeni, greci, arabi, evrei, asirieni etc.[38]

[36] Horia C. Matei, Silviu Neguț, Ion Nicolae, *op. cit.*, pp. 565-570; site oficial al Ministerului Afacerilor Externe al României: www.mae.ro; site-ul official al Turkish Statistical Institute: http://www.turkstat.gov.tr/Start.do; Oxford Business Group, *Country business intelligence reports*, Oxford Business Group, 2007, *passim*. Rafis Abazov, *Culture and customs of Turkey*, Greenwood Publishing Group, 2009, *passim*; Rashid Ergener, Reşit Ergener, *op. cit.*, *passim.*

[37] Altitudine maximă 5137 m, vf. Ararat (n.a.).

[38] Numărul real al kurzilor, ca şi al altor comunități din Turcia, constituie o controversă. (n.a.).

c3. Structura pe medii: 26% din populația țării locuieşte în mediul rural, iar 74% în mediul urban, unde se remarcă Ankara (capitala țării) Istanbul, Izmir, Adana, Bursa, Gaziantep, Konya, Kayseri, Eskişehir, Mersin.

c4. Structură confesională: Turcia este un stat musulman (aproximativ 97%), majoritar sunnit (aproximativ 85-90%), dar unde poate fi întâlnită şi o importantă comunitate alevită (aproximativ 10-15%).

D. STATUL

d1. Limba oficială: Turca este limba oficială a țării şi se scrie cu alfabet latin (până în 1928, s-a scris cu alfabet arab).

d2. Regim politic: Republică parlamentară cu un for legislativ unicameral, unde premierul este ales de parlament.

d3. Organizare administrativă: Turcia este împărțită în 81 de provincii (guvernorate), conduse de un guvernator, şi 623 de districte.

V. TURKMENISTAN[39] (Republica Turkmenistan)

A. COORDONATE GENERALE

a1. Poziționare geografică: Turkmenistanul este situat în Asia Centrală, învecinându-se cu Kazahstan (N), Uzbekistan (N şi E), Afganistan (S şi E) şi Iran (S).

a2. Suprafață: 491 200 kmp

B. NATURA

b1. Relief: Deşertul Karakorum ocupă aproximativ 80 % din teritoriul Turkmenistanului, prezentându-se sub forma unei câmpii aride, având relief de dune şi barcane, deşerturi argiloase şi sărături. Munții Kopet Dag sunt compuşi din trei lanțuri paralele dispuse la frontiera cu Iranul. Regiuni naturale restrânse pot fi întâlnite în SV țării, respectiv regiunea colinară Karabil şi în E Munții Kughitangtau, la frontiera cu Uzbekistanul[40].

b2. Clima: În Turkmenistan domină clima continental accentuată cu precipitații reduse.

b3. Resurse naturale: Turkmenistanul beneficiază de bogate rezerve de petrol, dar mai ales de gaze naturale, însă şi de resurse ca sare gemă, mirabilit, bentonită, fosforite.

b4. Acces maritim, cursuri navigabile: Acces la Marea Caspică (V), iar principalul curs navigabil este reprezentat de Amudaria, de unde s-a dezvoltat canalul Karakum (folosit pentru irigații şi transport).

C. POPULAȚIA

c1. Număr locuitori: 5 176 000

c2. Structură etnică: turkmeni – 78%, uzbeci – 10%, ruşi – 7%, kazahi – 2%.

c3. Structură urban-rural: 56 % din populația țării locuieşte în mediul rural, iar 44 % – în mediul urban, unde se remarcă prin importanță oraşele Aşhabat (capitala țării), Turkmenabat, Daşovuz, Marî (Merv), Balkanabat, Turkmenbaşi.

c4. Structură confesională: Turkmenistanul este un stat musulman, majoritar sunnit – 89%, dar unde poate fi întâlnită şi o comunitate creştin ortodoxă semnificativă – 9% (în special, reprezentată de minoritarii ruşi)

---

[39] Horia C. Matei, Silviu Neguț, Ion Nicolae, *op. cit.*, pp. 570-573; site oficial al Ministerului Afacerilor Externe al României: www.mae.ro. Paul Brummell,*Turkmenistan: The Bradt Travel Guide*, Bradt travel guides, Bradt Travel Guides, 2006, *passim*.

[40] Altitudine maximă 3 139 m, vârful Arybaba (n.a.).

D. STATUL

d1. Limba oficială: Turkmena este limba oficială a statului şi se scrie cu alfabet latin (în timpul perioadei sovietice, s-a scris cu alfabet chirilic). În paralel, deşi fără a avea un statut oficial, limba rusă este larg răspândită şi folosită în Turkmenistan.

d2. Regim politic: Republică prezidențială cu un parlament unicameral, unde premierul este numit de preşedinte.

d3. Organizare administrativă: Turkmenistanul este împărțit, din punct de vedere administrativ, în 5 regiuni şi capitala Aşhabat.

VI. UZBEKISTAN[41] (Republica Uzbekistan)

A. COORDONATE GENERALE

a1. Poziționare geografică: Uzbekistanul este situat în Asia Centrală, învecinându-se cu Kazahstan (N), Turkmenistan (S şi E), Afganistan (S), Kirghizstan (V) şi Tadjikistan (V).

a2. Suprafață: 447 400 kmp

B. NATURA

b1. Relief: Uzbekistanul, din punct de vedere teritorial, se întinde, în linii generale, în depresiunea Turanului, incluzând deşertul Kîzîlkum (relief de câmpie dominat de culmi izolate), platoul deşertic Ustiurt şi regiunea Lacului Aral, inclusiv delta fluviului Amudaria. Relieful muntos poate fi întâlnit periferic în E (masive din Munții Tian Şan[42]) şi SE țării. O serie de văi, dens populate, separă lanțurile muntoase, dintre care se remarcă Fergana (pe care Uzbekistanul o împarte cu Kirghizstanul şi Tadjikistanul).

b2. Clima: În Uzbekistan domină clima continental-uscată, cu amplitudini termice şi precipitații reduse.

b3. Resurse naturale: Dispune de resurse diverse (hidrocarburi, minereuri neferoase, molibden, aur etc.), dintre care se remarcă rezervele de gaze naturale.

b4. Acces maritim, cursuri navigabile: Sârdaria şi Amudaria, care traversează Uzbekistanul, colectează râurile care izvorăsc de pe teritoriul acestei țări (Circik, Angren, respectiv Zeravşan, Surhandaria, Şirabad), fiind utilizate în irigație. Uzbekistanul are acces la Lacul Aral, pe care îl împarte cu Kazahstanul.

C. POPULAȚIA

c1. Număr locuitori: 28 096 000.

c2. Structură etnică: uzbeci – 75-80%, ruşi – 5,5%, tadjici – 5-10 %, kazahi – 3%, karakalpaci 2,5%, tătari – 1,5%, alte etnii – 2,5%.

c3. Structură urban-rural: 65% din populația țării locuieşte în mediul rural, iar 45% în mediul urban, unde se remarcă prin importanță oraşele Taşkent (capitala țării), Samarkand, Namangan, Andijan, Nukus, Buhara.

c4. Structură confesională: Uzbekistanul este un stat musulman – 95 %, majoritar sunnit, dar unde poate fi întâlnită şi o comunitate creştin-ortodoxă – 5% (reprezentată de minoritarii ruşi).

[41] Horia C. Matei, Silviu Neguț, Ion Nicolae, *op. cit.*, pp. 591-594; site oficial al Ministerului Afacerilor Externe al României: www.mae.ro. Calum MacLeod, Bradley Mayhew, *Uzbekistan: the golden road to Samarkand*, Odyssey Illustrated Guides, Odyssey, 2008, *passim*.

[42] Altitudine maximă 4 301 m, vf. Adelunga Toghi. (n.a.).

D. STATUL

d1. Limba oficială: Uzbeka este limba oficială şi se scrie cu alfabet latin (până în 1927, s-a scris cu alfabet arab, între 1922-1940, cu latin, iar între 1940-1991, cu chirilic). Deşi nu deține statut oficial, rusa este larg utilizată ca limbă de comunicare interetnică.

d2. Regim politic: Republică prezidențială cu un parlament bicameral, unde premierul este numit de preşedinte.

d3. Organizare administrativă: Uzbekistanul este împărțit administrativ într-o republică autonomă (Karkalpastan) şi 12 regiuni.

Anexa nr. 3 - Distribuția spațială a populației turcofone în lume[1]

Statul / categoria de state	*Total*	*turci*	*uzbeci*	*azeri (incl. karapapkh, shah-sevan, etc.)*	*kazahi*	*uiguri*	*tătari (incl. nagaibaki, kriașeni, tătari crimeeni, oiuțm, tătari siberieni, karaiți, iuhmoiaki)*	*turkmeni*	*kirghizi*	*bașkiri*	*ciuvași*	*qașqai-afșari*	*karakalpaci*	*kumîci*	*yakuți*	*tuvini (incl. kumandini, soyoți, telenghiți, teleuți, tofalari, tubalari)*	*karaceai*	*găgăuzi (incl. găgăuzi macedoneni)*	*balkari*	*nogai*	*hakași*	*altai*	*șori*	*%turcofoni*
TOTAL MONDIAL	**6895172,7**	**71481,8**	**27194,4**	**19471,4**	**13687,3**	**11543,5**	**7055,9**	**6496,8**	**4400,9**	**1823,9**	**1656,6**	**1200,0**	**529,8**	**521,1**	**515,9**	**300,4**	**230,4**	**218,5**	**130,2**	**120,8**	**80,9**	**70,7**	**14,5**	**2,4**
Azerbaijan	8982,3	30,0	0,8	8090,8	1,0	0,1	23,0	0,3	0,1	0,2	0,2	0,0	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	90,7
Kazahstan	16278,0	85,0	450,0	75,0	10329,1	220,0	190,0	3,0	20,0	27,0	13,0	0,0	1,2	1,2	0,2	0,1	1,2	0,4	2,0	0,4	0,4	0,4	0,3	70,2
Kîrgîzstan	5386,0	36,0	750,0	16,0	30,5	45,0	29,0	0,8	3850,9	2,2	1,2		0,1	0,1	0,0	0,0	1,5	0,0	1,0	0,0	0,2	0,0	0,0	88,5
Turcia	76183,7	65636,2	1,0	100,0	5,0	0,3	100,0	25,0	1,5	0,5	0,0	0,0	0,3	3,0	0,0	0,0	2,0	10,0	1,5	15,0	0,0	0,0	0,0	86,5
Turkmen.	5176,0	0,2	410,0	32,0	90,0	1,2	32,0	4374,7	0,5	4,0	1,7	0,0	3,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	95,6
Uzbekistan	28096,0	23,0	22323,9	42,0	950,0	42,0	475,0	134,0	200,0	28,0	7,0	0,0	520,0	0,5	0,0	0,1	0,2	0,1	0,3	0,0	0,2	0,1	0,2	88,1
statele turcofone	**140102,0**	**65810,4**	**23935,7**	**8355,8**	**11405,6**	**308,6**	**849,0**	**4537,8**	**4073,0**	**61,9**	**23,1**	**0,0**	**524,7**	**5,2**	**0,2**	**0,2**	**4,9**	**10,7**	**4,9**	**15,6**	**0,8**	**0,5**	**0,5**	**85,6**
Fed. Rusă	141913,5	75,0	230,0	700,0	700,0	4,0	5762,0	40,0	65,0	1750,0	1610,0	0,0	3,3	515,0	515,0	308,2	225,0	12,0	125,0	105,0	80,0	70,0	14,0	9,1
Afganistan	29117,0	0,0	1700,0	17,0	0,0	0,0	0,0	670,0	9,0	0,0	0,0	0,0	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,2
Armenia	3250,4	0,0	0,1	0,3	0,0	0,0	0,2	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Cipru	1074,0	250,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	23,3
Georgia	4726,2	0,5	0,6	270,0	1,2	0,0	3,3	0,2	0,1	0,1	0,3	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	5,9
Iordania	6472,0	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Irak	31477,0	150,0	0,0	11,9	0,0	0,0	0,0	8,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5
Iran	75083,0	0,0	1,5	10000,0	0,0	0,0	0,0	1200,0	0,0	0,0	0,0	1200,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	16,5
Liban	4253,0	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Mongolia	2763,0	0,0	0,3	0,0	117,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,4
Pakistan	184752,0	0,0	17,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,0	17,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
R.P.Chineză	1339649,0	0,0	15,0	0,0	1430,0	11230,0	8,0	0,0	155,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0
Siria	22503,0	700,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,1
Tadjikistan	7516,0	0,4	1250,0	2,2	8,0	0,5	19,5	21,0	75,0	3,5	1,6	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	18,4
Albania	3194,2	5,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Bosnia	3843,2	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bulgaria	7562,4	780,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,4
Croația	4432,3	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Grecia	11307,6	125,0	0,0	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2
Kossovo	2198,7	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,3
Lituania	3331,4	0,1	0,9	0,9	0,4	0,0	3,2	0,1	0,1	0,2	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Macedonia	2054,2	60,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,2
Muntenegru	633,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

[1] Estimări proprii, pe baza datelor extrase de la ultimele recensăminte efectuate sau a informațiilor oficiale asupra migrației populației (n.a.).

Polonia	38169,4	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
R.Moldova	4087,5	1,2	1,0	1,8	0,6	0,0	2,5	0,2	0,1	0,4	0,8	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	148,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,8
România	21461,2	47,0	0,1	0,1	0,0	0,0	24,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3
Serbia	7321,3	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ucraina	45939,6	0,4	15,0	36,0	7,5	0,1	350,0	2,0	1,5	5,0	14,0	0,0	0,1	0,5	0,4	0,1	0,2	32,0	0,1	0,2	0,1	0,1	0,0	1,0
Egipt	80634,0	30,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
state unde prezenţa turcofona este anterioară sec. XX)	**2090719,2**	**2282,1**	**3231,6**	**11042,0**	**2264,8**	**11234,6**	**6177,2**	**1949,5**	**322,9**	**1759,3**	**1627,2**	**1200,0**	**5,0**	**515,6**	**515,5**	**313,4**	**225,3**	**203,9**	**125,3**	**105,2**	**80,1**	**70,1**	**14,0**	**2,2**
Arabia Saudită	29150,0	90,0	4,5	9,0	1,8	0,0	1,8	2,7	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
Emiratele Arabe Unite	5357,0	44,0	0,8	13,0	0,8	0,1	0,0	4,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2
Kuweit	3067,0	22,0	0,8	4,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9
Bahrein	1260,5	4,2	0,0	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5
Oman	3062,0	4,2	0,0	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Coreea de Sud	48869,0	0,0	1,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Japonia	127000,0	1,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Hong Kong	7073,0	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Israel	7571,0	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Qatar	1614,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Germania	81817,7	1600,0	4,5	9,0	6,0	0,0	2,5	0,8	2,5	0,4	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0
Olanda	16532,6	425,0	0,2	0,4	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,6
Franţa	62534,8	400,0	1,7	3,5	1,5	0,0	0,6	0,4	0,2	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7
Marea Britanie	62011,3	180,0	0,8	3,5	0,8	0,0	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3
Austria	8378,1	165,0	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0
Belgia	10818,8	90,0	0,9	1,6	0,4	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9
Italia	60339,6	62,0	0,4	1,5	0,4	0,0	0,8	0,0	0,0	0,4	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Elveţia	7786,9	50,0	0,1	0,6	0,2	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7
Danemarca	5541,8	43,0	0,2	1,5	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8
Suedia	9343,5	32,0	2,0	7,0	1,0	0,0	0,0	0,1	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5
Estonia	1340,1	0,1	0,3	0,3	0,2	0,0	24,0	0,1	0,0	0,2	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,9
Bielorusia	9603,0	0,1	3,3	4,5	1,7	0,0	6,0	0,5	0,3	0,8	2,3	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Spania	47289,3	10,5	0,4	2,5	0,4	0,0	0,4	0,0	0,0	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Norvegia	4859,2	12,5	0,0	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3
Letonia	2247,9	0,3	0,8	1,8	0,6	0,0	4,3	0,2	0,1	0,4	1,3	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
Finlanda	5361,2	2,3	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Cehia	10507,5	0,3	1,6	0,3	0,2	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Irlanda	4482,1	2,3	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Luxemburg	502,3	0,8	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Slovacia	5414,9	0,6	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Portugalia	10637,7	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ungaria	10012,8	0,6	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Liechenstein	35,9	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,2
Andorra	84,5	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7

Malta	413,0	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Slovenia	2047,2	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Libia	6546,0	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Tunisia	10451,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Algeria	35538,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Statele Unite ale Americii	308745,5	50,0	0,4	1,0	0,3	0,2	0,6	0,1	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,2	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Canada	34510,0	25,0	1,0	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Brazilia	194623,0	20,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Argentina	40287,0	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Mexic	110966,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Chile	17176,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Venezuela	28897,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Guatemala	14377,0	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
R.Dominicană	9972,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bolivia	10031,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Cuba	11238,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Australia	22627,0	30,0	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Noua Zeelandă	4406,0	0,3	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
state unde prezența turcofona este recentă (după 1900)	**1534357,7**	**3391,1**	**27,1**	**73,6**	**16,9**	**0,3**	**41,7**	**9,5**	**5,0**	**2,7**	**6,3**	**0,0**	**0,1**	**0,3**	**0,2**	**0,0**	**0,2**	**3,9**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,2**

Bibliografie

1. Abazov, Rafis, *Culture and customs of Turkey*, Greenwood Publishing Group, 2009.
2. Arnold, Guy, *World strategic highways*, Taylor & Francis, 2000.
3. Attali, Jaques, *Scurtă istorie a viitorului*, Editura Polirom, Iaşi, 2007.
4. Agenția Națională pentru Statistică din Kazahstan, la adresa: http://www.eng.stat.kz/.
5. Auzias, Dominique; Kerros, Herve; Chichmanov, Patricia, *Asie centrale: Kazakhstan, Kirghizistan, Ouzbekistan, Tadjistan, Turkmenistan*, ediția a II-a, *Le Petit fûté. Country guide*, Petit Fûté, 2007.
6. Bahl, Taru; Syed, M.H.; *Encyclopaedia of Muslim world*, Anmol Publications PVT. LTD., 2003.
7. Balivet, Michel, *Romanie byzantine et pays de Rum Turc: histoire d'un espace d'imbrication gréco-turque*, vol. 10 din *Les Cahiers du Bosphore,* Isis, 1994.
8. Bayne Fisher, William; Avery, Peter; Hambly, Gavin; Melville, Charles, *The Cambridge history of Iran: From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. VII, Cambridge University Press, 1991.
9. Bădescu, Ilie, *Tratat de geopolitică*, Editura Mica Valahie, Bucureşti, 2004.
10. Beaumont, Herve, *Asie Centrale: le guide des civilisations de la route de la soie*, Editions Marcus, 2008.
11. Bennigsen, Alexandre; Broxup, Marie, *The Islamic threat to the Soviet State,* Croom Helm series on the Arab world Taylor & Francis, 1983.
12. Bennigsen, Alexandre; Wimbush, S. Enders, *Muslims of the Soviet empire: a guide*, C. Hurst & Co. Publishers, 1985.
13. Bideleux, Robert; Jeffries, Ian, *A history of Eastern Europe: crisis and change,* Taylor & Francis, 2007.
14. Bord, Lucien-Jean; Mugg, Jean-Pierre; *L'arc des steppes: Etude historique et technique de l'archerie des peuples nomades d'Eurasie*, Le gerfaut, 2005.
15. Brezezinski, Zbiegniew, *Triada geostrategică,* Editura Historia, Bucureşti, 2006.
16. Brill Olcott, Martha, *The Kazakhs,* Volume 427 of Hoover press publications, Studies of nationalities, Issue 427 of Publication Series, Volume 427 of Hoover Institution Press publication, Volume 427 of Hoover Institution on War, Revolution and Peace Stanford, Calif: Hoover Institution publication, Hoover Press, 1995.
17. Brill Olcott, Martha, *Kazakhstan: unfulfilled promise?,* G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series, Carnegie Endowment, 2009.
18. Brown, Keith; Ogilvie, Sarah, *Concise encyclopedia of languages of the world*, Concise Encyclopedias of Language and Linguistics, Elsevier, 2008.
19. Bruk, S.I., *Population of the USSR – Changes in its demographic, social and ethnic structure*, Geoforum, vol.3., Issue 1, 1972.
20. Brummell, Paul, *Turkmenistan: The Bradt Travel Guide*, Bradt travel guides, Bradt Travel Guides, 2006.
21. Buckley Ebrey, Patricia, *Cambridge Illustrated History,* Cambridge University Press, 1999.
22. Bukkvoll, Tor, *Ukraine and European security*, Chatham House papers, Continuum International Publishing Group, 1997.
23. Camous, Thierry, *Orienturi / Occidenturi. 25 de secole de războaie*, Editura Cartier, Bucureşti, 2009.

24. Caunic, Irina *Pieţele subterane şi finanţarea terorismului internaţional,* Editura Sedcom Libris, Iaşi, 2008.
25. Caunic, Irina; Suciu, Florin-Bogdan; Muntele, Ionel; *European union: destination and tranzit area for cocaine traffîcking*, Revista Română de Geografie Politică, nr. 2/2011, Universitatea Oradea.
26. Cavalli-Sforza, Luca, *Qui sommes-nous?*, Flammarion, Paris, 1998.
27. Chaliand, Gerard, *Antologie mondiale de la stratégie*, Robert La Floret, Paris, 1990.
28. Chasteland, J.Cl.; Chesnais, J.Cl., *La population du monde: défis et problèmes*, Cahiers de l'INED, Paris, 2002.
29. Chauprade, Aymeric, *Civilisations turque et européenne: 3000 ans d'opposition*, în Revue Française de Géopolitique, nr. 4/2006 (Géopolitique de la Turquie), coordonator Aymeric Chauprade, Editura Ellipses.
30. Chautard, Sophie, *L'indispensable de la géopolitique,* vol. 570 din *Principes (Levallois-Perret)*, Collection Principes, Studyrama, 2006.
31. Curchense, Chaterine, *La double identité nationale russe envers l'islam et ses incidences sur la politique internationale de la Fédération de Russie,* Université du Québec à Montréal, Service des bibliothèques, 2008. Khazanov, Anatoly M., *Nationalism and Neoshamanism in Yakutia*, Michigan discussions in anthropology, Post/Soviet Eurasia, vol. 12, 1996.
32. Cohen, Saul Bernard, *Geopolitics of the world system Regional geographies for a new era*, Rowman & Littlefield, 2003.
33. Cole, Jeffrey, *Ethnic Groups of Europe: An Encyclopedia*, Ethnicity in Global Focus, ABC-CLIO, 2011.
34. Collins, John M., *Military strategy: principles, practices, and historical perspectives,* Brassey's, 2002.
35. Comitetul de Stat pentru Statistică din Azerbaidjan: www.azstat.org.
36. Conley, Jerome M., *Indo-Russian military and nuclear cooperation: lessons and options for U.S. policy in South Asia*, Lexington Books, 2001.
37. de Planhol, Xavier, *Les nations des Prophètes*, Editura Fayard, Paris, 1993.
38. de Riencourt, Amaury; Levenson, Claude B., *L'âme de l'Inde*, L'Age d' homme, 1985.
39. de Tinguy, Anne; Facon, Isabelle, *Deschiderea către Asia şi lumea arabo-musulmană. Rusia părăseşte oare Occidentul?*, în *Moscova şi lumea. Ambiţia grandorii: o iluzie?*, coordonator Anne de Tinguy, Editura Minerva, Bucureşti, 2008.
40. Departamentul Inter-Mediu, Centrul European de Excelenta pe Probleme de Mediu, Universitatea „Dunărea de Jos", *Bioterorismul o ameninţare potenţială, la nivel, mondial*, Inter-Mediu ECEE, februarie 2004.
41. Djalili, Mohamad-Reza, *Géopolitique de l' Iran*, Editions Complexe, Paris, 2005.
42. Djuvara Neagu, *Civilizaţii şi tipare istorice*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998.
43. Docherty, Paddy, *The Khyber Pass: A History of Empire and Invasion*, Union Square Press, 2008.
44. Dobrescu, Paul *Geopolitica,* Editura comunicare.ro, Bucureşti, 2003.
45. Donaldson, Robert H.; Nogee, Joseph L., *The foreign policy of Russia: changing systems, enduring interests*, M.E. Sharpe, 2005.
46. Drobizheva, Leokadia; Gottemoeller, Rose; McArdle Kelleher, Catherine, *Ethnic conflict in the post-Soviet world: case studies and analysis,* M.E. Sharpe, 1998.
47. Dughin, Alexandr, în *Bazele geopoliticii. Viitorul geopolitic al Rusiei,* Editura Eurasiatica, Bucureşti, 2011.
48. Duncan, Peter J. S,. *Russian messianism: third Rome, holy revolution, communism and after,* vol. 1 din *Routledge advances in European politics,* Routledge, 2000.

49. Dunn, Dennis J., *The Catholic Church and Russia: popes, patriarchs, tsars, and commissars,* Ashgate Publishing Ltd., 2004.
50. Duteil, Jean Pierre, *L'Asie aux XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles*, Ophrys, Paris, 2001.
51. *Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*, vol. 4 din *Regional surveys of the world*, Routledge, 1999.
52. Eliade, Mircea, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000.
53. Ergener, Rashid; Ergener, Reşit, *About Turkey: geography, economy, politics, religion, and culture*, Pilgrims Process, Inc., 2002.
54. Geraci, Robert P., *Window on the East: national and imperial identities in late tsarist Russia*, Cornell University Press, 2001.
55. Goskomstat (Institutul Național de Statistică al F. Ruse), la adresa: http://www.gks.ru;
56. Gray, Colin S., *The geopolitics of super power*, University Press of Kentucky, 1988.
57. Gray, Colin S.; Sloan, Geoffrey R., *Geopolitics, geography, and strategy*, *Strategy and History* Series, Vol. 22 din *Journal of Strategic Studies*, Routledge, 1999.
58. Great Britain: Parliament: House of Commons: Defence Committee, *Russia: a new confrontation?, tenth report of session 2008-09, report, together with formal minutes, oral and written evidence,* House of Commons papers, Volume 276 of HC (Series) (Great Britain. Parliament, The Stationery Office, 2009.
59. Hahn, M.G., *Russia's Islamic threat*, Yale University Press, 2007.
60. Haushofer, Karl, *Le déplacement des forces politiques mondiales depuis 1914 et les fronts internationaux des „Pan-Idees". Objectifs à long terme des Grandes Puissances*, în *De la Géopolitique*, Fayard, 1986.
61. Howard, Roger, *Iran in crisis?: nuclear ambitions and the American response*, G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series, Zed Books, 2004.
62. Hlihor, Constantin, *Geopolitica şi geostrategica în analiza relaţiilor internaţionale contemporane,* Editura Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I", Bucureşti, 2005.
63. Hoiberg, Dale; Ramchnadi, Indu, *Student's Britannica India,* Popular Prakashan, 2000.
64. Hooman Peimani, *Conflict and security in Central Asia and the Caucasus*, ABC-CLIO, 2009.
65. Hosking, Geoffrey A., *Russia and the Russians: a history*, Harvard University Press, 2001.
66. Hunter, Sh. T.; Thomas, J.L.; Melikishvili, A., *Islam in Russia: the politics of identity and security*, M.E. Sharpe, London, 2004.
67. Huntington, Samuel P., *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale,* Editura Antet, 1998.
68. Ilieş, A.; Grama, V., *Dinamica sistemului de frontiere în ansamblul teritorial-politic al UE (CEE, CE), în perioada 1952-2006*, Revista Română de Geografie Politică, Anul VIII, nr.2/2006.
69. Inalcik, Halil, *Imperiul otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996.
70. Ivan, Ruxandra, *Direcţii principale în studiul relaţiilor internaţionale în România,* Institutul European, Iaşi.
71. Kalika, A., *La Russie face aux "turqueries*", Revue Française de Géopolitique (Géopolitique de la Turquie), coordonator Aymeric Chauprade no.4, Ellipses, 2006.
72. Karam, Patrick, *Revenirea islamului în fostul imperiu rus*, Editura Scripta, Bucureşti, 1998.
73. Khazanov, A.M., *Nationalism and Neoshamanism in Yakutia*, Michigan discussions in anthropology, Post-Soviet Eurasia, vol.12, 1996.
74. Khanam, R., *Encyclopaedic ethnography of Middle-East and Central Asia: A-I*, Volume 1, Global Vision Publishing Ho, 2005.

75. King, Charles, *The Moldovans: Romania, Russia, and the politics of culture*, Studies of nationalities, Volume 471 of Publication Series, Volume 472 of Hoover Institution Press publication, Hoover Press, 2000.
76. King, David. C., *Azerbaidjan, Volume 24 of Cultures of the world,* Marshall Cavendish, 2005.
77. King, David C., *Kyrgyzstan,* Volume 24 of Cultures of the world, Marshall Cavendish, 2005.
78. Kirk, Ruth, *Japan: crossroads of east and west*, Taylor & Francis, 1968.
79. Kissinger, Henry, *Diplomația,* ediția a II-a, Editura Bic All, Bucureşti, 2002.
80. Koch, Fred C., *The Volga Germans: in Russia and the Americas, from 1763 to the present*, Penn State Press, 1977.
81. Kurkjian, Vahan M., *A History of Armenia*, Indo-European Publishing, 2008.
82. Lamb, Harold, *Ghinghis Han*, Editura Gemenii, Bucureşti, 1992.
83. Landau J.M., *Pan-Turkism: from irredentism to cooperation*, second edition, Indiana University Press, 1995.
84. Lo, Bobo, *Axis of convenience: Moscow, Beijing, and the new geopolitics,* Brookings Institution Press, 2008.
85. Oxford Business Group, *Country business intelligence reports*, Oxford Business Group, 2007.
86. MacLeod, Calum; Mayhew, Bradley, *Uzbekistan: the golden road to Samarkand*, Odyssey Illustrated Guides, Odyssey, 2008.
87. Mandeville, John; Walter, Xavier; *Avant les grandes découvertes: une image de la terre au XIVe siècle: le voyage de Mandeville*, Alban, 1997.
88. Mantran, Robert, *Statul otoman în secolul al XVII-lea: stabilizare sau declin?*, în *Istoria imperiului otoman*, coordonator Robert Mantran, Editura BIC ALL, Bucureşti, 2001.
89. Marcello, Luigi, *Sălbatica „civilizație" a stepelor,* Editura Prietenii Cărții, Bucureşti, 1999.
90. March, G. Patrick, *Eastern destiny: Russia in Asia and the North Pacific*, Greenwood Publishing Group, 1996.
91. Matei, Horia C.; Neguț, Silviu; Nicolae, Ion, *Statele lumii de la A la Z,* Editura Meronia, 2002.
92. Melikoff, Irene, *Hadji Bektach, Un mythe et ses avatars: sens et évolution du soufisme populaire en Turquie*, Brill, 1998.
93. Merad, Ali, *Islamul contemporan*, Editura Corint, Bucureşti, 2004.
94. Meyer Setton, Kenneth; Hazard, Harry W., *A History of the Crusades: The fourteenth and fifteenth centuries*, volumul 3, Univ of Wisconsin Press, 1975.
95. Minahan, James, Encyclopedia of the Stateless Nations: S-Z, Volume 4 of Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups Around the World, James Minahan, Greenwood Publishing Group, 2002.
96. Ministerul Afacerilor Externe al României, la adresa: www.mae.ro;
97. National Bureau of Statistics of China, la adresa: http://www.stats.gov.cn;
98. Negi, S.S., Himalayan Forests and Forestry, Indus Publishing, 2000.
99. Neguț, Silviu, Geopolitica, Editura Meteor Press, Bucureşti, 2008.
100. Oliker, Olga; Szayna, Thomas S.; Arroyo Center, United States. Army, *Faultlines of conflict in Central Asia and the south Caucasus: implications for the U.S. Army,* Online Rand research documents, Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus: Implications for the U.S. Army, Olga Oliker, Volumul 1598 din MR // Rand Corporation, Rand Corporation, 2003.

101. O'Rourke, Shane, *Warriors and peasants: the Don Cossacks in late imperial Russia*, St. Antony's-Macmilian series, Palgrave Macmilian, 2000.
102. Ortayli, Ilber, *Les groupes hétérodoxes et l'administration ottomane,* în *Syncretistic Religious Communities in the Near Est,* coord. K. Kehl-Bodrogi, B. Kellner-Heinkele & A. Otter-Beaujean, Brill, 1997.
103. Ortolland, Didier; Pirat, Jean-Pierre, *Atlas géopolitique des espaces maritimes: frontières, énergie, pêche et environnement,* Editions Ophrys, 2007.
104. Paine, S. C. M., *Imperial rivals: China, Russia, and their disputed frontier*, M.E. Sharpe, 1996.
105. Panzac, D., *La population de la Turquie (1914-1927)*, Revue de l'Occident musulman et de la Mediterranee, Persée, Paris vol.50/1988.
106. Parker, Geoffrey, *Western geopolitical thought in the twentieth century*, Taylor & Francis, 1985.
107. Penn, James R., *Rivers of the world: a social, geographical, and environmental sourcebook,* ABC-CLIO, 2001. Bayne Fisher, William, Avery, Peter; Hambly, Gavin; Melville, Charles, *The Cambridge History of Iran*, vol. 7, Cambridge University Press, 1991.
108. Pop, Irina Ionela, *Surse de conflict în Asia Centrală. Implicații pentru Uniunea Europeană şi Statele Unite ale Americii*, în *GeoPolitica*, nr. 28 / 2008, Editura Top Form, Bucureşti, 2008.
109. Privratsky, Bruce G., *Muslim Turkistan: Kazak religion and collective memory*, Routledge, 2001.
110. Rahman, Anwar, *Sinicization beyond the Great Wall: China's Xinjiang Uighur Autonomous Region,* Troubador Publishing Ltd, 2005.
111. Raoult, Didier, *Dictionnaire de maladies infectieuses: diagnostic, épidemiologie, répartition géographique, taxonomie, symptomatologie*, Elsevier, Paris, 2000.
112. Ratzel, Fridrich, *La géographie politique. Les concepts fondamentaux*, Editura Fayard, Paris, 1987.
113. Răműreanu, Ioan, *Istoria bisericească universală,* Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2004.
114. Rey, Violette, (coord.), *Les territoires centre-européens. Dilemmes et défis,* La Découverte, Paris, 1998.
115. Rocard, Michel, *Oui a la Turquie*, Hachettes Literatures, 2008.
116. Roşulescu, Vladimir, *Istoria Asiei,* Editura Scorilo, Craiova, 2001.
117. Roux, Jean Paul, *Istoria războiului dintre islam şi creştinătate (622-2007)*, Editura Artemis, Bucureşti, 2007.
118. Roux, Jean Paul, *Asia Centrală: istorie şi civilizație*, Editura Artemis, Bucureşti, 2007.
119. Roy, Oliver, *Noua Asie Centrală sau fabricarea națiunil*or, Dacia, Cluj-Napoca, 2011.
120. Sainus, Valeriu, *Geopolitical Viewpoints on orthodoxism and its aspects in the Republic of Moldova*, Revista Română de Geografie Politică, nr. 2 / 2008, Editura „Universității din Oradea".
121. Sala, M.; Rădulescu, I., *Limbile lumii,* Editura Academică, Bucureşti, 1981.
122. Schoenbaum, Thomas J., *Peace in Northeast Asia: resolving Japan's territorial and maritime disputes with China, Korea and the Russian Federation,* Edward Elgar Publishing, 2008.
123. Serryn, Pierre, *Atlas Bordas Géographique*, Larousse-Bordas, 1997.
124. Serebrian, Oleg, *Va exploda Estul? Geopolitica spațiului pontic,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998.
125. Shahgedanova, Maria, *The physical geography of northern Eurasia*, vol. 3 din *Oxford regional environments,* Oxford University Press, 2003.
126. Simonet, Loic, *L'oléoduc Bakou-Tbilissi-Ceyhan: les défis d'une canalisation stratégique,* în Géopolitique de la Turquie, nr. 4/2006, coordonator Aymeric Chauprade, Ellipses, Paris.

127. Soare, Corneliu, *Gândirea militară,* Editura Antet, Bucuresti, 1999.
128. Stepanoff, Charles, *Chamanisme et transformation sociale à Touva*, Etudes mongoles et siberiennes, centrasiatiques et tibetaines.
129. Stuart Olson, James; Pappas, Lee Brigance; Pappas, Nicholas Charles, *An Ethnohistorical dictionary of the Russian and Soviet empires*, Greenwood Publishing Group, 1994.
130. Stuart Olson, James, *An ethnohistorical dictionary of China*, Greenwood Publishing Group, 1998.
131. Subrahmanyam, Sanjay, *L' Empire Portugais d' Asie (1500-1700): une histoire économique et politique*, Maisonneuve & Larose, Paris, 1999.
132. Suciu, Florin-Bogdan.; Muntele, Ionel, *Clivages démographiques dans l'espace eurasiatique. Etude de cas: la population russe / les populations turques*, Analele ştiintifice ale Universităţii „Al I. Cuza" Iaşi, Tom LVI, s. II – c, Geografie 2010.
133. Suciu, Florin-Bogdan; Caunic, Irina; Muntele, Ionel, *Euro-Atlantic democracy confronting a strategic challenge*, Revista Română de Geografie Politică, nr. 2/2010, Universitatea Oradea.
134. Suciu, Florin-Bogdan; Muntele, Ionel, *The turcophone area: a new intermediary space?*, Revista Română de Geografie Politică, nr. 1/2010, Universitatea Oradea.
135. Tamisier, Jean-Christophe, *Dictionnaire des peuples. Sociétés d'Afrique, d'Amerique, d'Asie et d' Océanie*, Larousse-Bordas, 1998.
136. Tandonnet, Maxime, *L'immigration turqoue en Europe Occidentale*, în Revue Française de Géopolitique, nr. 4 / 2006 (Géopolitique de la Turquie), coordonator Aymeric Chauprade, Ellipses, Paris.
137. Tockner, Klement, Uehlinger, Urs; Robinson, Christopher T., *Rivers of Europe*, Academic Press, 2009.
138. Toffler, Alvin, *Al treilea val*, Editura Politica, Bucureşti, 1981.
139. True Peters, Stephanie, *The Black Death*, Benchmark Books, New York, 2004.
140. Turkstat (Institutul Național de Statistică al Turciei), la adresa http://www.turkstat.gov.tr;
141. Turnbull, Stephen; Noon, Steve, *The Great Wall of China 221 BC-AD 1644*, vol. 57 din Fortress Series, Osprey Publishing, 2007.
142. Uehlig Greta, *Squatting, self-immolation and the repatriation of Crimean Tatars*, Nationalities Papers, no.28, Issue 2, 2000.
143. Uscătescu, George, *Europa absentă*, vol. 2 din *Dezbateri contemporane,* Editura Institutul European, 2005.
144. van der Leeuw, Charles, *Azerbaijan: a quest for identity: a short history*, Caucasus World, Palgrave Macmillan, 2000.
145. Vatin, Nicolas, *Ascensiunea otomanilor (1362-1451)*, în *Istoria Imperiului otoman*, coordonator Robert Mantran, Editura BIC ALL, Bucureşti, 2001.
146. Veinstein, Gilles, *Imperiul în secolul de aur (secolul al XVI-lea),* în *Istoria imperiului otoman*, coordonator Robert Mantran, Editura BIC ALL, Bucureşti, 2001.
147. West, Barbara A., *Encyclopedia of the Peoples of Asia and Oceania*, Facts on File library of world history, Encyclopedia of the Peoples of Asia and Oceania, Barbara A. West, Volume 1, Infobase Publishing, 2008.
148. Williams, Phil, *Russian organized crime: the new threat?,* Transnational Organized Crime Series, Routledge, 1997.

Vă invităm să vizitaţi site-ul Editurii Junimea, la adresa
***www.editurajunimea.ro*,**
unde puteţi comanda oricare din titlurile noastre, beneficiind de reduceri.

Redactor: *Viorel Dumitraşcu*
Tehnoredactor: *Florentina Vrăbiuţă*

Editura JUNIMEA, Iaşi – ROMÂNIA,
Strada Pictorului nr. 14 (Ateneul Tătăraşi),
cod 700320, Iaşi,
tel./fax. 0232-410427
e-mail: junimeais@yahoo.com

PRINTED IN ROMANIA